

ԱՇՈՏ ԲԱՅԱԴՅԱՆ

ԿՅՈՒՂԱՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԱՐՏԱԳՐՈՒԹՅԱՆ

ԶԱՐԳԱՅՄԱՆ ՆԻՄԱԽՆԳԻՐՆԵՐԸ ԵՎ ԴՐԱՆՅ ԼՈՒՄՄԱՆ ՈՒՂԻՆԵՐԸ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱԶԳԱՅԻՆ ԱԿԱԴԵՄԻԱ
Մ. ԲՈԹԱՆՅԱՆԻ ԱՆՎԱՆ ՏՆՏԵՍԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ

ԱՇՈՏ ԲԱՅԱԴՅԱՆ

**ՀՀ ԳՅՈՒՂԱՏՆՏԵՍԱԿԱՆ
ԱՐՏԱԴՐՈՒԹՅԱՆ
ՉԱՐԳԱՅՄԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ
ԵՎ ԴՐԱՆՅ՝ ԼՈՒՄՄԱՆ ՈՒՂԻՆԵՐԸ**

ԵՐԵՎԱՆ

«ԳԱՄ «ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ» ՀՐԱՏԱՐԱԿՉՈՒԹՅՈՒՆ

2013

ՀՏԴ 338.432(479.25)
ԳՄԴ 65.9(2Հ)325
Բ 260

Տպագրվել է ՀՀ ԳԱԱ Ս. Քոթանյանի անվան
տնտեսագիտության ինստիտուտի
գիտական խորհրդի որոշմամբ

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Բայառյան Ա. Հ.

Բ 260 ՀՀ գյուղատնտեսական արտադրության զարգացման
հիմնախնդիրները և դրանց լուծման ուղիները / Ա. Հ. Բայառյան.-
Եր: ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ., 2013.- 144 էջ:

Աշխատանքը նվիրված է Հայաստանի գյուղատնտեսության արդի և
հեռանկարային զարգացման հիմնախնդիրներին ու դրանց լուծման ուղի-
ներին: Հատկապես այդ առումով հատուկ ուշադրություն է հատկացվել
պարենային ապահովվածության մակարդակի բարձրացմանը, սննդա-
մթերքի անվտանգությանը և հիմնական մթերքների ինքնաբավության
նվազագույն մակարդակի ապահովմանը: Ներառված են տեղական
արտադրության մրցունակության բարձրացման, ինչպես նաև ներմուծվող
պարենամթերքի փոխարինմամբ և արտահանման ուղղվածություն ունեցող
գյուղատնտեսական արտադրանքի զարգացման հարցերը:

Անհրաժեշտություն ենք համարել անդրադարձ կատարել նաև պետու-
թյան կողմից ֆինանսական աջակցությանը ազդարային ոլորտին, հաշվի
առնելով դրանց իրականացման ուղղություններն ու կարգավորման մեխա-
նիզմները: Միաժամանակ աշխատանքում խորապես ուսումնասիրված են
ոլորտում վերամշակվող հումքի մթերման արդյունաբերական կազմակեր-
պությունների և ինտեգրացիոն հարաբերությունների արդյունաբերության
զարգացման և բարելավման հիմնական ուղիները:

Սույն աշխատանքը օգտակար կլինի ոլորտի գիտական աշխատող-
ների և համապատասխան մասնագետների համար:

ՀՏԴ 338.432 (479.25)
ԳՄԴ 65.9(2Հ) 325

ISBN 978-5-8080-1011-6

© ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատարակչություն, 2013

ԱՌԱՋԱԲԱՆ	5
ԳԼՈՒԽ 1. ՊԱՐԵՆԱՊԱՅՐՈՎԱԿԱՆ ԶԵՌՔԵՐՈՒՄՆԵՐԸ ԵՎ ՄՆԻԿԻ ԼԻՎՐ- ԺԵՌՈՒԹՅԱՆ ԱՊԱՅՐՈՎԱԿԱՆ ՈՎԱՍՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆԸ ՀՀ-ՈՒՄ	9
1.1. Պարենապահովման ձեռքբերումները և հնարավորությունները ազդարային ոլորտում.....	9
1.2. Պարենամթերքների զամբյուղի կալորիականությունը, լիարժեքությունը և դրանց համալրման հեռանկարային ռազմավարությունը	14
ԳԼՈՒԽ 2. ԲՈՒՍԱԲՈՒԾԱԿԱՆ ԱՐՏԱԴՐՈՒՄՆԵՐԻ ԱԶԳԱՅԻՆ ՊԱՇՏՐ- ՆԵՐԸ ԵՎ ԴՐԱՆՑ ՀԱՍԱՆՐԱՄԱՆ ՈՒՂԻՆԵՐԸ ՀՀ-ՈՒՄ	29
2.1. Հացամթերքների պաշարներն ու դրանց համալրման ուղիները	29
2.2. Կարտոֆիլի պաշարները և դրանց համալրման ուղիները	38
2.3. Բոստան-բանջարեղենի պաշարները և դրանց համալրման ուղիները	41
2.4. Պտուղների և հատապտուղների պաշարներն ու դրանց համալրման ուղիները.....	51
2.5. Խաղողի պաշարներն ու դրանց համալրման ուղիները	57
2.6. Ծխախոտի պաշարները և դրանց օգտագործման կարգավորման հիմնահարցերը.....	61
2.7. Շաքարի և հրուշակեղենի պաշարներն ու դրանց համալրման ուղիները.....	64
ԳԼՈՒԽ 3. ՏԵՂԱԿԱՆ ԻՆՔՆԱԿՈՒՎԱՐՄԱՆ ԳՅՈՒՂԱՑԻԱԿԱՆ ՏՆՏԵ- ՍՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՄԱՆԱԿՑՈՒԹՅԱՆ ՀԻՄՆԱԴՅԱՐՑԵՐԸ ԵՎ ԿԱՐԳԱՎՈՐՄԱՆ ՈՒՂԻՆԵՐԸ	68
ԳԼՈՒԽ 4. ԳՅՈՒՂԱՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԱՐՏԱԴՐՈՒԹՅԱՆ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ԽՅԱՆՈՂ ՀԻՄՆԱԴՅԱՐՑԵՐԸ	77
4.1. Արտադրանքի ինքնարժեքը և արտադրության արդյունավետության բարձրացման ուղիները ՀՀ գյուղացիական տնտեսություններում (բուսաբուծական հիմնական արտադրատեսակների օրինակով)	77
4.2. Գյուղատնտեսության զարգացմանը խթանող առաջիկա հիմնահարցերը (պետական աջակցության ուղղությունների, մեխանիզմների վերաբերյալ)	85

ԳԼՈՒԽ 5. ՀՀ ԱԳՐԱՐԱՅԻՆ ՈՒՆԴՈՒՄ ՀՈՒՄՔ ՎԵՐԱՄՇԱԿՈՂ ԱՐԴՅՈՒՆԱԲԵՐԱՎԱՆ ԿԱԶՄԱՎԵՐՊՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԵՎ ԻՆՏԵԳՐԱՑԻՈՆ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱՐԴՅՈՒՆԱՎԵՏՈՒԹՅԱՆ ԲԱՐՉՐԱՑՄԱՆ ՈՒ ԲԱՐԵՆԱՎԱՄԱՆ ՀԻՄՆԱՎԱՆ ՈՒՂՂՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ	89
5.1. ՀՀ գյուղատնտեսական հունք վերանշակող արդյունաբերական կազմակերպությունների զարգացման և բարելավման հիմնական ուղղությունները.....	89
5.2. Ագրարային ոլորտում ինտեգրացիոն հարաբերությունների արդյունավետության ապահովման հիմնահարցերը.....	97
5.3 Գյուղատնտեսական համայնքների գործունեության բարելավման հիմնական ուղղությունները.....	104
5.4 Գյուղատնտեսության արտադրական ճյուղերում և առանձին ոլորտներում կատարված աշխատանքները և արդյունքները 2012 թվականին.....	112
ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ ԵՎ ԱՌԱՋԱՐԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ	120
ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ	134

ԱՌԱՋԱԲԱՆ

Գյուղատնտեսությունը ոչ միայն ագրոպարենային համալիրի, այլև ամբողջ տնտեսության առավել բարձր ու աշխատատար ճյուղն է և վճռական դեր ունի հանրապետության սոցիալ-տնտեսական իրավիճակի բարելավման ու պարենային անվտանգության ապահովման գործում: Հայաստանի Հանրապետության սոցիալ-տնտեսական հիմնախնդիրների հաղթահարման գործընթացում մեծ տեղ է հատկացվում գյուղատնտեսական արտադրության զարգացմանը:

Ագրարային ոլորտում տնտեսական բարեփոխումները շարունակվում են և նախադրյալներ են ստեղծում գյուղատնտեսական արտադրությունը զիտական հիմունքներով զարգացնելու ուղղությամբ:

Կարևորագույն խնդիր է՝ հնարավորինս նվազեցնել բնակչության սննդամթերքով ապահովումը ներկրումների հաշվին և ավելացնել արտահանման ծավալները:

Ագրարային ոլորտում ստեղծված նոր տնտեսական հարաբերություններն առաջ են բերել լուծման անհրաժեշտ մի շարք արմատական հիմնահարցեր, որոնք տնտեսական բարեփոխումների իրագործման գործընթացում խիստ պահանջում են տնտեսագիտական խոր ուսումնասիրություններ և դրանից բխող գիտականորեն հիմնավորած երաշխավորությունների ու առաջարկությունների մշակումներ, որոնք որոշակի մասը շարադրվում է աշխատանքում:

Հանրապետությունում պարենային հիմնախնդրի լուծումը պահանջում է մշակել այնպիսի միջոցառումներ, որոնք իրագործումը կխթանի գյուղացիական և այլ տնտեսությունների շահագրգռվածությունը՝ արտադրելու այն գյուղմթերքները, որոնք առաջնային նշանակություն ունեն տեղական արտադրության սննդամթերքներով բնակչության ապահովման մակարդակի բարձրացման և հողօգտագործման բարձր արդյունավետության հասնելու գործում:

Աշխարհի բոլոր զարգացած երկրները գյուղատնտեսության և պարենի ոլորտների գործունեությունում լուրջ ձեռք ընդգրկել են արտադրության տեղաբաշխման և մասնագիտացման ու կոոպերացման գործընթացները, որոնք այժմ համաշխարհային տնտեսության գլոբալ զարգացման կարևորագույն գործոններն են, և այդ տեսակներից, երկրի պարենային ապահովության ու անվտանգության հարցերում ծագած հիմնախնդիրներն առնչվում են գյուղատնտե-

սական մթերքների ու հուճքի արտադրության ռացիոնալ կազմակերպման հետ, ինչն իր հերթին մեծապես պայմանավորված է արտադրության մասնագիտացմամբ:

Ազրարային ոլորտում շատ ավելի անելիքներ կան: Դա վերաբերում է ազգային պարենային ապահովությանը, որը երկրի մակրոտնտեսական հիմնախնդիրներից է, սակայն գյուղատնտեսությունն ու սննդի արդյունաբերությունն ուղղակի և անուղղակի ազդեցություն ունեն երկրում պարենամթերքների առկայության ու սննդամթերքների նկատմամբ բնակչության հասանելիության գործում:

Գյուղատնտեսության միջոցով է ապահովվում երկրում սպառվող սննդամթերքների ամբողջ կամ մասնակի քանակությունը: Այն նաև, արտահանումների հաշվին, մասնակցություն է ունենում արտաքին արժույթների ձեռքբերման գործընթացում, ինչը հնարավորություններ է ստեղծում, ներկրումների հաշվին, լրացնել սննդամթերքի նկատմամբ տեղական պահանջը: Ոլորտի անուղղակի մասնակցությունը պարենային ապահովության գործում ներառում է բնակչության որոշ խավերի եկամուտների ստեղծումը՝ գյուղատնտեսությունում զբաղվածության ապահովման միջոցով:

Կարևոր է գյուղատնտեսության գլխավոր ճյուղերի արագ զարգացումը: Այսպես, բուսաբուծության ճյուղի գլխավոր խնդիրներն են՝ անհրաժեշտ տեսակներով հացահատիկի արտադրության ավելացումը, պահանջարկի հնարավոր առավելագույն չափով բավարարումը, ներմուծումների ծավալների նվազեցումը, հացահատիկային տնտեսությունների տեխնոլոգիական շրջայի նորացումը, որոնք համապատասխան փոփոխություններ կպահանջեն հացահատիկի արտադրության կառուցվածքում:

Աստիճանաբար հնարավորություն է ստեղծվում սեփական արտադրության հաշվին լուծելու գյուղացիական տնտեսությունների հացահատիկային մշակաբույսերի բերքատվության բարձրացման, սորտաթարմացման և սերմապահովվածության խնդիրները: Զարգացման մեծ հնարավորություններ ունեն բանջարաբուստանային, կարտոֆիլագործության, խաղողագործության, պտղաբուծության ճյուղերը:

Անասնապահության ճյուղի հետագա զարգացումը նախ կապված է կերային բազայի արմատական բարելավման հետ: Կերային բազան, հանդիսանալով անասնաբուծության արդյունավետության

բարձրացման կարևորագույն միջոց, գտնվում է նրա հետ փոխադարձ կապի մեջ, և անասունների մթերատվությունն ու մթերքների ինքնարժեքը ուղիղ համեմատական են կերերի քանակին և որակին:

Չամապատասխան միջոցառումների կիրառման շնորհիվ կարող են ինտենսիվորեն զարգանալ տավարաբուծությունը, ոչխարաբուծությունը, խոզաբուծությունը, թռչնաբուծությունը և ձկնաբուծությունը: Չանրապետությունում կաթի և մսի արտադրության ապահովման խոչընդոտների հաղթահարումը պահանջում է նշված մթերքների արտադրության, սպառման, իրացման և այլ բնագավառում ստեղծված իրավիճակի համակողմանի ուսումնասիրության արդյունքում մշակել միջոցառումներ՝ ուղղված ՀՀ սպառողական շուկայում կաթի ու մսի առաջարկի և պահանջարկի տնտեսապես հիմնավորված հարաբերակցության ապահովմանը:

Չամաշխարհային տնտեսության մեջ հատկապես վերջին տասնամյակում կատարվող տեղաշարժերը պայմանավորված են, այսպես կոչված, «բարձր տեխնոլոգիաների» և հատկապես տեղեկատվական տեխնոլոգիաների բուռն զարգացմամբ: Փաստորեն, տեխնոլոգիական առաջընթացը հանգուցային այն նախապայմանն է, որն ի վիճակի է նպաստելու Չայաստանի շուկայական տնտեսության արդիականացմանը: Ժամանակակից տեղեկատվական տեխնոլոգիաները նաև նոր հնարավորություններ կստեղծեն ՀՀ մարզերում աշխատանքի և զբաղվածության կազմակերպման նոր ձևերի կենսազործման համար:

Գյուղատնտեսության զարգացման և արտադրության ինտենսիվացման հիմնական շարժիչ ուժերը կհանդիսանան գյուղմթերքների արտահանման առաջանցիկ աճը և պարենային ինքնաապահովման մակարդակի կտրուկ ավելացումը: Այն կարելի է ապահովել ինչպես գործարար և ներդրումային միջավայրի բարելավման ու առևտրի հետագա ապայականացման, տեխնիկական արգելքների վերացման և տրանսպորտային ծախսերի կրճատման, այնպես էլ գյուղատնտեսության կայուն զարգացման ծրագրի իրականացման արդյունքում:

Վերջին տասնամյակում կատարված մակրոտնտեսական դրական տեղաշարժերը չուղեկցվեցին բնակչության կենսաապահովման աճով:

Չնայած արտաքին տնտեսական կապերի և ապրանքաշրջանառության ոլորտում ձևավորված լուրջ խոչընդոտների (հաղորդակցման ուղիներ, դրամ-արտարժույթ, փոքրարժեք ստվերային տնտեսություն), այնուհանդերձ պարենային ապրանքների արտաքին ապրանքաշրջանառությունում տեղի ունեցան զգալի փոփոխություններ դրական առումով: Ավելացավ, պարենային ապրանքների գծով, ինչպես արտահանումը այնպես էլ ներկրումները:

Միաժամանակ բարելավման առումով անհրաժեշտ է կիրառել նաև մինչև այժմ գյուղատնտեսությունում տնտեսավարողներին աջակցության մեխանիզմներն ու ծրագրերը (մասնավորապես՝ մատչելի վարկերի տրամադրման, սերմնաբուծության և հացահատիկային ու կերային մշակաբույսերի արտադրության, տավարաբուծության զարգացման, գյուղատնտեսական կենդանիների տոհմային և մթերատու հատկանիշների բարելավման, բույսերի պաշտպանության, հակահամաճարակային միջոցառումների, բնական կերահանդակների բարելավման և արդյունավետ օգտագործման, հակահեղեղային միջոցառումների իրականացման, մատչելի պայմաններով պարարտանյութերի և դիզելային վառելանյութի մատակարարման և նմանատիպ ուղղությունների գծով):

ԳԼՈՒԽ 1

ՊԱՐԵՆԱՊԱՇՈՎԱՆ ԶԵՌՔԲԵՐՈՒՄՆԵՐԸ ԵՎ ՄՆԵՊԻ ԼԻՍՐժԵՐՈՒԹՅԱՆ ԱՊԱՇՈՎԱՆ ՈՎՍՄՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆ ԸՂ-ՈՒՄ

1.1. Պարենապահովման ձեռքբերումները և հնարավորությունները ագրարային ոլորտում

Հանրապետության պարենային անվտանգության ապահովման համատեքստում ագրոպարենային համակարգի հիմնական նպատակն է առկա բնատնտեսական ներուժի արդյունավետ օգտագործման, ագրարային բարեփոխումների խորացման, տնտեսավարման ձևերի կատարելագործման, աշխատանքի արտադրողականության բարձրացման, գյուղատնտեսական ենթակառուցվածքների գործունեության արելավման արդյունքում՝ ստեղծել անհրաժեշտ նախադրյալներ բնակչության կայուն պարենապահովման համար (այդ թվում՝ արտակարգ իրավիճակներում):

Պատմատնտեսական անփորձության հետևանքով սեփականաշնորհման գործընթացում կրած վիթխարի կորուստները, տարերային աղետը, ԼՂՀ-ին պարտադրած պատերազմը, շուրջ 0.4 մլն. մազապուրծ փախստականների և 136 հազ. հաշմանդամների առկայությունը հանրապետության տնտեսական կյանքում վճռորոշ դեր խաղացող արտաքին տնտեսական կապերի խիստ նեղացումը և շրջափակումը, տնտեսական կապերի խզման հետևանքով «կիսաֆաբրիկատային» վիճակում հայտնված հարյուրավոր հզոր ձեռնարկությունների գործունեության դադարեցման ու գործազուրկների մեծ պահեստաբանկը, տնտեսության խիստ քաղաքականացումը, տնտեսավարման ձևի ու բովանդակության անհամապատասխանությունը, բնակչության ցածր կենսամակարդակով պայմանավորված պարենային շուկայի փոքր տարողությունն ու զնեթի ցածր մակարդակը իրենց կնիքն են դրել նաև ՀՀ պարենային անվտանգության վրա, որը հղի է քաղաքական անհնազանդության, ժողովրդագրական և տնտեսական լուրջ սպառնալիքներով:

Վերջին տասնամյակում կատարված մակրոտնտեսական դրական տեղաշարժերը չուղեկցվեցին բնակչության կենսաապահովման համապատասխան աճով:

Գյուղատնտեսության մեջ զբաղվածների թիվը 1988թ. 271 հազարից, որը կազմում էր (19%) 2008թ. հասավ 493 հազարի: Սակայն գյուղատնտեսության մեջ զբաղված մեկ աշխատողի հաշվով կերակրվողների թիվը 90-ական թվականների 10 մարդ միավորից 2011թ. իջավ 6.9՝ արդյունքում տասնյակ անգամ զիջելով զարգացած երկրներին: Դա էապես նվազեցրեց գյուղատնտեսական պարենային ապրանքային ռեսուրսները:

Թվում է, որ զգալիորեն բարձր է գյուղական բնակչության զբաղվածության ցուցանիշը սակայն այստեղ առկա է աշխատուժի թերբեռնվածությունն ու անհավասարաչափ օգտագործումը, սեզոնայնության թափը, աշխատանքի խիստ ցածր արտադրողականությունը:

ՀՀ գյուղատնտեսության մեջ ամբողջ տարին զբաղված է աշխատանքային ռեսուրսների միայն 36.1%-ը (ըստ ՄԱԿ-ի զարգացման գրասենյակի ուսումնասիրությունների): Ուսումնասիրությունների արդյունքում պարզված է, որ գյուղատնտեսական արտադրության մեջ ծախսվում է 69 մլն. մարդ-օր, ապրանքային արտադրանքի իրացման և ռեսուրսներ ձեռք բերելու վրա՝ 15 մլն. մարդ-օր և արդյունքով, ընդամենը՝ 84 մլն մարդ-օր: Տնտեսության մյուս ճյուղերում մեկ աշխատողի միջին տարեկան 293 օր զբաղվածության պարագայում, գյուղատնտեսության մեջ մեկ աշխատողի զբաղվածությունը կազմում է ընդամենը 167 մարդ-օր: Սակայն աշխատաժամանակի կորուստը կազմում է 62 մլն. մարդ-օր, կամ 213 հազ. մարդու աշխատանք: Այսպիսով, գյուղատնտեսության մեջ տարեկան աշխատաժամանակի հնարավոր ֆոնդը օգտագործվում է միայն 42.4%-ով: Դրա զգալի մասն օգտագործվում է արտագնա աշխատանքում: Մինչդեռ ԱՎԾ-ն ներկայացնում է 496 հազ. միջին տարեկան աշխատող:

ՀՀ-ում գյուղատնտեսության դերը դիտարկվում է ոչ միայն պարենային ապրանքների արտադրության, այլև մակրոտնտեսական շատ այլ կողմերով: Ազգային հաշիվների ցուցանիշների համակարգի առումով գյուղատնտեսության տեսակարար կշիռը ՀՆԱ-ով ամենաբարձրը եղել է 1995թ.՝ 42.2%, իսկ 2011թ.՝ ընդամենը 20.2%: Միաժամանակ գյուղատնտեսության համախառն (ընթացիկ գներով) արտադրանքը 1988թ. կազմել է 580 մլրդ դրամ, 1995թ.

330 մլրդ դրամ, իսկ 2011թ.՝ 763.5 մլրդ դրամ, որը նախորդ՝ 2010թ. մակարդակը գերազանցել է 175.3 մլրդ դրամով կամ 29.8%-ով: Այսինքն տեղի է ունեցել զգալի աճ:

Մեծ է գյուղատնտեսության դերը երկրի արտաքին և ներքին ապրանքաշրջանառության մեջ, որը համապատասխանաբար կազմում է 18% և 16%:

Չնայած արտաքին տնտեսական կապերի և ապրանքաշրջանառության ոլորտում ձևավորվել են լուրջ խոչընդոտներ (հաղորդակցման ուղիներ, դրամ-արտադրություն, ստվերային տնտեսություն), այնուհանդերձ պարենային ապրանքների մանրածախ ապրանքաշրջանառությունը առևտրի ամբողջ շրջանառությունում (%-ով), ըստ 1995-2011թթ. տեղի է ունեցել աճման միտումն 19.5%: Միաժամանակ դրանց համահունչ ավելացել են նաև պարենամթերքները, որոնք նույն տարիների կտրվածքով 1.1 մլրդ դրամից հասել է փաստացի 291 մլրդ դրամի: Ցանկալի է որպեսզի ներկրումներին համընթաց ավելանան նաև արտահանումը պարենային ապրանքների ձևով:

Աստիճանաբար ավելանում են ալկոհոլային խմիչքների և պահածոների, բարձրորակ պանիրների արտահանման ծավալները, սակայն այն դեռևս՝ հեռու է իրական հնարավորությունից: Այսպես ՀՀ-ն 90-ական թվականներին Ուկրաինա, Ռուսաստան, Մոնղոլիա և միջինասիական հանրապետություններ էր արտահանում 3-3.2 մլն դալ գինի, 0.8-0.9 մլն դալ կոնյակ, 140-170 հազ. տ թարմ մրգեր, խաղող, բանջարեղեն, 300-310 մլն պ.տ. մրգերի, բանջարեղենի պահածոներ, ընդհանուր առմամբ՝ 114 մլրդ դրամի արտադրանք: Թեև 2000-2008թթ. կոնյակի արտահանումը ավելացավ 23.6 հազ. տոննայով կամ 6,8 անգամ, պտուղներիինը՝ 7.2 հազ. տոննայով կամ 2.4 անգամ, այդուհանդերձ 1988 թ. համեմատությամբ ՀՀ-ն կորցրել է պարենային արտահանման 49 մլրդ դրամի ռեսուրսներ, որն այսօր էապես կարող էր ամրապնդել ՀՀ տնտեսական, այդ թվում պարենային անվտանգությունը: Այս ցուցանիշներն էլ ավելի վատացան 2009-2011թթ. ընթացքում, համաշխարհային ֆինանսատնտեսական ճգնաժամի հետևանքով, որ տեղի ունեցավ 2008թ. վերջերին:

Գյուղատնտեսության հիմնական ցուցանիշների փոփոխությունները
ՀՀ-ում ըստ 1988-2011թթ.

N	Ցուցանիշները	Չափի միավոր	1988	1995	2000	2010	2011
1	Գյուղատնտեսության համախառն արտադրանքը 2008թ. համադրելի գններով	մլրդ դր.	580	333	281	636.2	763.5
	նույնը- 100հա գ/պ հողերի հաշվով	մլն դր	26.3	15.8	16.2	30.3	36.8
	- բնակչության 1 շնչի հաշվով	հազ.դր.	167	102	87	195.2	233
	- գյուղական բնակչության 1 շնչի հաշվով	--	533	304	245	542.3	647.7
2	Գյուղատնտեսության տեսակարար կշիռը ազգային հաշիվների համակարգում - ՀՆԱ-ի մեջ	%	12.7	42.2	25.5	18.2	20.2
	- միջանկյալ սպառված ռեսուրսների մեջ	--	22.1	48.2	35.6	36.2	39.4
	- համախառն ավելացված արժեքի մեջ	--	18.5	56.6	41.7	24.5	28.5
	Համախառն շահույթի և եկամուտների մեջ	--	6.7	34.1	32.2	33.0	23.3
5	Պարենային ապրանքների մանրածախ ապրանքաշրջանառությունը առևտրի ամբողջ շրջանառությունում, %	%	638	195	303	40.1	45.1
	տեսակարար կշիռը ընդհանուրի մեջ	%	45.0	88.9	71.8	64.2	68.5
6	Պարենամթերքի ներմուծումները	մլրդ դր	234	121	114	252.0	291
	տեսակարար կշիռը ներկրումների մեջ	%	37.3	32.4	23.4	18.2	18.8

Գյուղատնտեսական արտադրանքի դերը մեծ է նաև ներքին ապրանքաշրջանառության մեջ, չնայած պետք է նշել այն իրողությունը, որ պարենային ապրանքների 40-45%-ը ապրանքային շրջանառության ոլորտ չի անցնում: Այսպես, ըստ աղյուսակների տվյալների 2011թ. մանրածախ ապրանքաշրջանառության մեջ պարենային ապրանքներին բաժին էր ընկնում 68.5%-ը՝ նախորդ տարվա (2010թ.) 64.2%-ի դիմաց, որը վկայում է ոչ միայն երկրի տնտեսության մեջ ճյուղի նկատմամբ ունեցած լուրջ դերակատարման, այլև հուշում է տնտեսական քաղաքականության մեջ գյուղի նկատմամբ նորովի մոտեցումների նոր քաղաքականության իրականացման անհրաժեշտության մասին:

Գյուղատնտեսությունը կարևորվում է նաև երկրի արտադրական ռեսուրսների օգտագործման առումով, որին բաժին է ընկնում հողային ռեսուրսների օգտագործված ջրի շուրջ 87%-ը, երկրի

պարենային ֆոնդի 2/3-ը, արտակարգ իրավիճակներում հայտնվելու պարագայում երկրի գոյատևման ապահովման ողջ առաքելությունը:

Դրանով հանդերձ այն մեծ հոգս չէ երկրի համախմբված բյուջեի համար: Այսպես, տեղական ինքնակառավարման ծախսերի հիմնական մասը ապահովվում է համայնքների բյուջեի հաշվին: Սակայն չնչին են գործազրկության, առողջապահության, բնակարանային, կուլտուր-կենցաղային, մշակութային, կրթական կարիքների համար մեկ շնչի հաշվով կատարվող ծախսերը: Բավական է նշել, որ 2009թ. գյուղատնտեսությանը հատկացվել էր երկրի բյուջեի 2.7 (ներառյալ անտառային, ջրային տնտեսությունը և ձկնաբուծությունը) և ՀՆԱ-ի միայն 0.5%-ը: 2000-2009թթ. գյուղական շինարարության մեջ ներդրվել էր ընդամենը 47 (միջին տարեկան՝ 6.6) մլրդ դրամ, կամ ընդհանուր ներդրումների 2.8%-ը: Այն գյուղական բնակչության մեկ շնչի հաշվով տարեկան ընդամենը 5.7 հազ. դրամ է: Պատահական չէ, որ գյուղական վայրերում գործարկված տարեկան 44 հազ. քառ. մետր բնակտարածքից բնակչության միջոցների հաշվին կառուցվել էր ամբողջը՝ քաղաքայինի 58.8%-ի դիմաց: Այդ այն դեպքում, երբ գյուղական բնակչության խոցելիության աստիճանը անհամեմատ բարձր է:

Գյուղատնտեսությունը կարևորվում է երկրի բնակֆոնդի տնօրինման առումով, որում տեղակայված է երկրի բնակֆոնդի 47%-ը, կամ 40 մլն քառ. մետր տարածք: Մեկ շնչի հաշվով այն հասնում է 34.6մ³, 60%-ով գերազանցելով քաղաքայինին, գազի սպառումը մոտենում է քաղաքայինին, սակայն անբավարար է ճանապարհային տնտեսության, կապի, հեռուստահաղորդումների վիճակը, այն էլ սահմանամերձ գյուղերում: Դժբախտաբար դարի մարտահրավերներից բխող այս բաղադրիչը քաղաքականացվեց և կրճատվեց:

Բացի գյուղական բնակչությունից, 5.8 հազ. հեկտարի վրա պարենային ապրանքներ են արտադրում շուրջ 70 հազ. քաղաքաբնակ ընտանիքներ:

ՀՀ պարենային ապահովության աղքատության նվազեցման գործում մեծ է նաև ԱԱՀ-ի երրորդ ոլորտի՝ սննդարդյունաբերության դերը: Տնօրինելով արդյունաբերական հիմնական կապիտալի 10%-ին, այն 2009թ. արտադրում էր արդյունաբերության համախառն արտադրանքի 33%-ը, արտադրանքի կապիտալատարությունը

3-3.4 անգամ ցածր է արդյունաբերության միջինից, ինչը մեծացնում է ներդրումային գործընթացի ինվեստիցիոն գայթակածությունը ու գործարար ակտիվությունը: Պատահական չէ, որ 2003-2011թթ. արդյունաբերաարտադրական հիմնական միջոցների 53%-ի դիմաց, սննդարդյունաբերության մեջ աճը կազմեց ավելի քան 63 մլրդ դրամ, կամ 75%: Այսօր հանրապետությունում քիչ չի սննդի արտադրության ոլորտում ընդգրկված այն կազմակերպությունների թիվը, որոնք ամբողջովին բավարարում են սննդի անվտանգության կառավարման ԻԱՕ 220000 ստանդարտի նոր պահանջներին (ալկոհոլային և ոչ ալկոհոլային խմիչքներ, կաթնամթերք, պահածոներ, տոմատ-մածուկ, պանիր, հանքային ջուր և այլն):

1.2. Պարենամթերքների զամբյուղի կալորիականությունը, լիարժեքությունը և դրանց համալրման հեռանկարային ռազմավարությունը

ՀՀ պարենային կալորիականություն ապահովող ռեսուրսները ներառում են՝

- Գյուղատնտեսության մեջ արտադրված պարենամթերքները:
- Սննդարդյունաբերական կազմակերպությունների և տնային տնտեսությունների վերամշակած պարենամթերքները:
- Ներկրված պարենային ապրանքները:
- Սննդի մեջ ներառվող ջրային շարժվող պլանկտոնի, ձկնապաշարները:
- Արտահանվող պարենամթերքների էներգետիկան և այլն:

Պարենային կալորիականություն ունեցող ռեսուրսների ուսումնասիրումն անհրաժեշտ է հետևյալ գործընթացների համար, այդ թվում՝

- կալորիականություն ունեցող ռեսուրսների պահանջարկի և առաջարկի հաշվեկշռվածության գնահատման,
- գյուղատնտեսական արտադրանքների կալորիատարության որոշման,
- կալորիահաշվեկշռվածության գիտականորեն հիմնավորված կառուցվածքից փաստացի շեղումների և կառուցվածքային տեղաշարժերի միտումների գնահատման,

- գյուղատնտեսական արտադրանքի կալորիատարության միտումներից սպասվող սպառնալիքների դիմակայման հակաքայլերի մշակման,
- պարենային ապրանքների սպառողական հատկությունների համախմբում այս ցուցանիշի կարևորության աստիճանի կամ կշռելիության գործակցի որոշման,
- պարենային զամբյուղի կալորիականություն ապահովող ռեսուրսների կառուցվածքում առանձին սննդատարների (սպիտակուցների, ճարպերի, ածխաջրերի) և առանձին պարենամթերքների կալորիահաշվեկշռվածության գնահատման (կենսաբանական, նորմատիվային և փաստացի սպառվածի մակարդակում),
- սպառված պարենի հաշվեկշռում ներկրվող արտադրանքների տեղի գնահատման և այլն:

Պարենի կալորիականությունը գնահատվում է կենսաբանական պահանջմունքների, պահանջարկի և առաջարկի առումով: Բավարարումն ուսումնասիրվում է ոչ միայն պարենամթերքների ֆիզիկական ծավալների և նրանց կալորիականության, այլև կառուցվածքային տեղաշարժերի առումով, որը կարող է արտացոլվել գիտականորեն հիմնավորված կազմից և կառուցվածքից եղած շեղումներով:

Հանրապետությունում շրջանառության մեջ դրված նվազագույն պարենային զամբյուղի կազմը, կառուցվածքը և էներգետիկ արժեքները դեռևս չեն բխում բնակչության առողջության պահպանման խնդրի լուծման անհրաժեշտությունից: Պարենային զամբյուղի մեծության, չկա կազմի և կառուցվածքի հիմք է հանդիսանում միայն մարդու օրգանիզմի կենսագործունեության համար անհրաժեշտ սննդամթերքների կենսաապահովվածության, ինչպես նաև «նուտրիցիոլոգիա» գիտությամբ ընդունված հաշվեկշռված սնման հիմնական սկզբունքը, այսինքն՝ սննդային հիմնական բաղադրիչների (սպիտակուցներ, ճարպեր, ածխաջրատներ) և կենսաբանական ակտիվ նյութերի (վիտամիններ, միկրոտարրեր) որակական և քանակական օպտիմալ հարաբերակցությունը:

Բուսական և կենդանական ծագման սննդամթերքների կալորիականության ոչ համարժեքության պարագայում, երբեմն ստացվում է սպառված սննդամթերքի կալորիականության խաբուսիկ

տպավորությունը: Միջազգային արենայում դա առավելապես զգացվում է հացահատիկաընդեղենային սննդի կառուցվածք ունեցող տարածաշրջաններում:

Մինչդեռ բուսական և կենդանական սննդամթերքի կալորիականության խախտումը հղի է առողջական վիճակի խանգարումներով և հիվանդություններով, որոնց մասին վկայում են անգամ վիճակագրական զգուշավոր տեղեկատվությունները:

Հաշվի առնելով հանրապետությունում ստեղծված սոցիալ-տնտեսական վիճակը և խրոնիկ թերսնման առկայությունը, ՀՀ առողջապահության նախարարության կողմից դեռևս 2003թ. առաջարկվեց պարենային զամբյուղի փոփոխված կազմակառուցվածք և 2412 կկալ/օր էներգետիկ արժեք: Այն օրական 312 և տարեկան 114 հազ. կալորիայով կամ 14.8%-ով գերազանցում է աղքատության գծի հաշվարկման հիմքում ընկած նվազագույն պարենային զամբյուղի մակարդակին (2100 կկալ), սակայն այն դեռևս կատարյալ չէ: Այժմ ներկայացնենք նվազագույն պարենային զամբյուղի կազմն ու կառուցվածքը ՀՀ-ում ըստ 2011 թվականի (աղյուսակ 2):

Աղյուսակ 2

Նվազագույն պարենային զամբյուղի կազմը և կալորիականության կառուցվածքը ՀՀ-ում 2011թ. դրությամբ

N	Պարենամթերքի անվանումը	Օրական սպառման առաջարկվող նորման, գրամ	Օրաբաժնի կալորիականությունը կկալ	2011թ. փաստացի		2011թ. փաստացի, %	
				օրական փաստացի սպառում, գրամ	օրական կալորիականությունը, կկալ.	սպառման առաջարկվող նորմայի նկատմամբ	օրաբաժնի կալորիականության նկատմամբ
	1	2	3	4	5	6(ս/4:ս/2)	7(ս/5:ս/3)
1	Հազամթերք	355	992.2	461.1	1355	129.9	136.6
2	Սնամթերք	100	203.0	48.3	87.6	48.3	43.2
3	Չկնամթերք	30	44.4	2.5	2.4	8.3	5.4
4	Կաթնամթերք	557	339.7	240.5	144.3	43.2	42.5
5	Չու	30	18.6	18.6	27.2	62.0	146.2
6	Յուղ և ճարպ	30	248.8	30.5	229.9	101.7	92.4
7	Միոգ	200	96.0	113.9	47.7	57	49.7
8	Բանջարեղեն	300	87.0	203.7	76	67.9	87.3
9	Կարտոֆիլ	250	167.0	145.6	109.2	58.2	65.4
10	Շաքար	50	193.5	24.4	94.4	48.8	48.8
11	Ոչ ակտիվային խմիչք	3.9	1.0	4.2	1.1	107.7	110.0
12	Այլ սննդամթերք	12.7	20.7	35.6	57.2	280.3	276.3
	Ընդամենը	X	2412	X	2232	X	X

Աղյուսակ 2-ից պարզվում է, որ տարբեր մակարդակների օրաբաժնի կալորիականությանն այնքան էլ համադրելի չեն, քանի որ նրանց կառուցվածքում տարբեր են նաև կենդանական ծագման սննդամթերքների տեսակարար կշիռները՝ մսամթերքը՝ 8.4%, կաթնամթերքը՝ 14.1%, ձկանը՝ 1.8%, ձվինը՝ 1.6%: Այնքանով, որ մեկ կկալ կենդանական սննդամթերքների համար ծախսվում է շուրջ 7-10 կկալ, ուստի կենդանական ծագման սննդամթերքների վերանշակված օրական սննդամթերքի կալորիականությունը կազմում է 627 կկալ: Ստացվում է, որ եթե համախառն զնահատմամբ օրաբաժնի կալորիականության տարբերությունը (2838 և 2100) կազմում է ընդամենը 35.1%, ապա համարժեքության զնահատմամբ 230%: Այսինքն՝ ակնհայտ է դառնում, որ սննդի կալորիականությունն իրականից դառնում է աղքատամետ:

Տարբերում են սննդամթերքների բրուտտո և նետտո կալորիականություն: Բրուտտոն ընդհանուր, իսկ նետտոն օրգանիզմի կողմից յուրացվող էներգետիկան է: Խառը սննդի ժամանակ այն ունի 1:0.9 հարաբերակցություն և պայմանավորված է շատ հանգամանքներով: Խառը սննդի դեպքում սպիտակուցների յուրացումը կազմում է 84.5%, ճարպերինը՝ 94%, ածխաջրերինը՝ 94-96%: Նկատվում է էական տարբերություն առանձին պարենամթերքների կալորիականության, 1000 կալորիայի գների միջև (աղյուսակ 3):

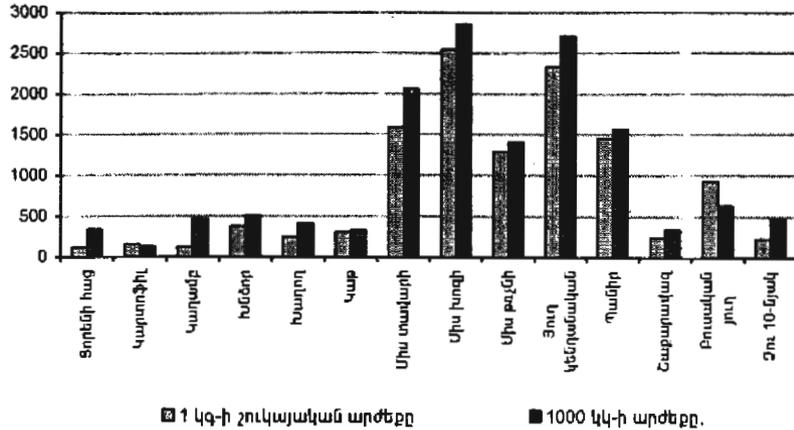
Աղյուսակ 3

Պարենամթերքի կալորիականությունը և կալորիահատույցն ըստ 2011թ.

Պարենը	1 կգ կալորիականությունը կկալ	1 կգ-ի շուկայական գինը, դրամ	1000 կկալ-ի արժեքը, դրամ
Ցորենի հաց	2630	119	339.7
Կարտոֆիլ	900	155	131.5
Կաղամբ	261	123	470
Խնձոր	430	373	509.3
Խաղող	605	250	413
Կաթ	660	304	328
Միս տավարի	2188	1582	2060
Միս խոզի	2500	2542	2852
Միս բոչմի	740	1286	1408
Յուղ կենդանական	8375	2332	2705
Պանիր	2800	1456	1563
Շաքարավազ	3957	242	344
Բուսական յուղ	9030	929	637.4
Չու 10-նյակ	1315	229	484

Գծապատկեր 1

Պարենամթերքի կալորիականությունը և կալորիահատույցն ըստ 2011թ.

Ինչպես ցանկացած տնտեսական ռեսուրս, այնպես էլ պարենամթերքների արտադրությունը ռեսուրսների սահմանափակվածության պատճառով, նորմավորվում է: Դա երկրի կառավարությանը հնարավորություն է ընձեռում մեկ ընդհանուր համաչափության բերելու դրանց հաշվեկշիռը, ուրվագծելու միջոցառումները կապերը, կանոնավորելու ներկրումներն ու արտահանումները, սահմանելու սպառողական զանբյուրի հնարավոր ծավալն ու կառուցվածքը, իրականացնելու դրանց կենսագործման պարենային ազգային և տարածքային քաղաքականություն՝ պարենային անվտանգության սպառնալիքները մեղմելու համար: Բացի այդ, նորմավորելով սպառումը, դրանով իսկ այն հայտնվում է ինտեգրալ կապի տիրույթում, որն անհրաժեշտ է՝

1. Որոշելու ռեսուրսների պահանջի ծավալները, կառուցվածքը և նրանց ազգային հաշվեկշիռները (հողային, ջրային, էներգետիկ, աշխատանքային, ինվեստիցիոն):
2. Ուրվագծելու շուկայի ապրանքային կառուցվածքը, կարգավորելու ապրանքաշարժն ու առաջաշարժը:
3. Որոշելու ապրանքային շղթաների ծավալները, վեկտորները և դրանց տեղադրման հնարավորություններն ու նպատակա-

հարմարությունը (սպառողների տարածքային բաշխվածություն, շուկայի տարողություն, ռեսուրսների պահանջ և այլն):

4. Կազմակերպելու փոխարինող ապրանքների շուկան, ներդաշնակելու պարենային քաղաքականության կարգավորման բնագավառում պետության դերի և շուկայի անտեսանելիության սահմաններն ու ներքին կապերը:
5. Հեռանկարային պարենային ռազմավարության առումով ազգային ռեսուրսների իրական պաշարների գնահատման և օգտագործման գործում պետության ցանկալի դիրքի ապահովման համար և այլն:

Բնակչության մեկ շնչի հաշվով սննդամթերքների սպառման մակարդակը, դինամիկան, սպառողական զանբյուրի տարողությունն ու կառուցվածքը արտացոլում են իրավիճակային նույն տեղաշարժերը, ինչ որ էներգետիկ ապահովության պարագայում: Էկոնոմետրիկ SWOT վերլուծությունը բերում է այն համոզման, որ պարենային ապահովության խոցելի կողմերը դեռևս ՀՀ-ում մնում են (աղյուսակ 4):

Աղյուսակ 4

Սննդամթերքների սպառման ինքնաբավությունը կալորիաապահովման տարբեր նորմաների պարագայում՝ ըստ 1988-2011թթ.

Պարենամթերք	Սպառման տարեկան նորման, կգ		Փաստացի սպառումը, կգ			2011թ. փաստացի սպառումը	
	2838	2412				2838	2412
	կիլոկալորիայի դեպքում		1988	2000	2011	կիլոկալորիա նորմայի նկատմամբ	
1	2	3	4	5	6	7(սյ6:սյ2)	8(սյ6:սյ3)
Հաց և հացամթերք վերածած ալյուրի	128	129.5	131	160	143	111.7	110.4
Կարտոֆիլ	58	91	60	81	44	75.9	48.3
Բանջար-քոստանային	141	109	156	140	288	204.2	264.2
Պտուղ և հատապտուղ	72	73	61	44	75	104.2	102.7
Խաղող	20	20	18	20	41	205	205
Շաքար	34.5	18	33.4	16.7	31	89.8	172.2
Բուսական յուղ	7.7	7.3	2.7	5.7	8	103.9	109.6
Միս և մսամթերք	75	36.5	53	27.3	44	58.7	120.5
Կաթ և կաթնամթերք վերածած կաթի	395	203	457	120.4	218	55.2	107.4
Չու, հատ	251	182	169	70	210	83.6	115.4
Չուկ և ձկնամթերք	12.8	10.9	6.1	1.6	2	15.6	18.3

Սննդարդյունաբերության արտադրության վիճակը,
ըստ 1988-2010թթ.¹

1. Սպառողական զամբյուղի ավանդական անբավարարությունը: Ճեղքվածքը մեղմելու առաջնային բաղադրիչները պետք է մնան գյուղատնտեսական արտադրության ինտենսիվության մակարդակի և տնտեսական արդյունավետության բարձրացումը, բարձր տեխնոլոգիաների ներգրավման համար ազգային ներուժի միավորումը: Ուստի այդ առումով՝
 - ա) որքան սպառումն ունի աղքատամետ ընդգրկվածություն, այնքան բարձր են հացահատիկի, կարտոֆիլի, բուսական յուղի և շաքարի դերակատարումները,
 - բ) բոլոր մակարդակներում էլ ակնհայտ է կենդանական ժազման սննդամթերքների սպառման անբավարարությունը (սնամթերքի, կաթնամթերքի, ձվի, ձկան),
 - գ) 2412 կկալ-ի պարագայում ճշտման կարիք ունի կարտոֆիլի սպառման նորմաները:
2. Առավել վտանգավոր է սննդի ոչ լիարժեքությունը, կառուցվածքի ոչ հաշվեկշռվածությունը: Այն այսօր հեռու է միջազգային կառույցների և ԳԳ առողջապահության կողմից ընդունված նորմերից: Առանձնապես անբավարար են բարձրարժեք կենդանական ժազման սպիտակուցների և ճարպերի սպառման մակարդակները:
3. Պարենային ազգային ռազմավարության ու մարտավարության միասնության սկզբունքի բացակայությունը: Անցած երկու տասնամյակում անկենսունակ եղան սեփական ռեսուրսներով պարենային ինքնաբավության համար ազգային ներուժի համախմբման ջանքերը: Դա մեզ չհաջողվեց հասնել անգամ ավանդական պարենամթերքներով սեփական պահանջումներների բավարարման, ինչպես նաև արտահանման ազգային պաշարներ ստեղծելու առումով (բացի բանջարեղենից և կարտոֆիլից): Մինչդեռ հին աշխարհի քաղաքական և տնտեսական հիմքը արմատախիլ անելու մարմաջը բերեց ազոոպարենային համալիրի հզորությունների զգալի մասի անդառնալի կորստին (աղյուսակ 5):

N	Արտադրանքը	Չափի միավորը	Արտադրանքը			Մեկ միավորի մանրածախ գինը, դրամ (2009)-գներով	Արտադրանք, մլրդ/դրամ		Արտադրանքի բացարձակ շեղումը (+ -) մլրդ դրամ
			1988	2009	2010		1988	2010	
1	Սսամթերք	հազ.տ	75.1	57.6	56.3	1658	124.5	95.5	- 29.0
2	Երշիկեղեն	--	28.5	3.2	3.2	1840	52.4	5.9	- 46.5
3	Պանիր	--	28.2	17.5	17.1	1461	41.2	25.5	- 15.7
4	Կաթնամթերք (մլն/լ)	--	228.3	304	300	326	71.4	99.1	24.7
5	Պահածոներ	--	220.0	8.4	8.1	420	92.4	3.5	- 88.9
6	Չուկ	--	7.0	0.9	-	2574	18.0	2.3	- 15.7
7	Շաքարավազ	--	25.1	0.9	32.5	287	7.2	0.2	- 7.0
8	Հրուշակեղեն	--	47.3	9.9	11.54	1094	51.7	10.8	- 40.9
9	Մակարոնեղեն	--	17.9	2.4	2.6	470	8.4	1.1	- 7.3
10	Սարգարին	հազ.տ	6.1	-	-	890	5.4	-	- 5.4
11	Ոչ ակոհոլային խմիչքներ	մլն. դալ	6.2	3.7	38.3	5300	32.8	19.6	- 13.2
12	Սիգարետներ	մլն տուփ	450	330	4127	265	119.2	43.7	- 75.5
13	Կոնյակ	հազ դալ	1227	987	12.75	6986	85.7	68.9	- 16.8
14	Օղեկիյորային խմիչք	--	1012	1309	1194	1657	16.7	21.7	5.0
15	Գինի	--	5694	425	5.14	1865	106.1	7.9	- 98.2
16	Շամպայն գինի	--	313	46	607	934	2.9	0.4	- 2.5
17	Գարեջուր	--	5466	1082	15.4	430	23.5	4.6	- 18.9
18	Հաց և հացաբուլկեղեն	հազ.տ	370	298	298	298	110.3	88.8	- 21.5
19	Բուսական յուղ	հազ.տ	7.2	0.9	1.03	929	6.7	0.8	- 5.9

¹ Աղբյուր՝ 251, HXA, C 168, 52 2010թ. էջ 277-278, 437:

4. Պարենային շուկայի, ապրանքարտադրողների և սպառողների շահերի ներդաշնակեցման, պաշտպանվածության, իրազեկման պակասը, փաթեթավորման տեխնոլոգիայի անբավարար զարգացումը, ապրանքաշարժի և առաջջարժի դժվարությունները, հաղորդակցման ուղիների վտանգավորությունն ու մեծ ծախսատարությունը, բնակչության ցածր զնոդունակությամբ պայմանավորված շուկայի փոքր տարողությունը, ցածրարժեք և ցածրորակ ապրանքների նկատմամբ սպառողների աղքատ խավի սպառման հակվածությունը, սպառողական զամբյուղի մեջ պարենային զամբյուղի շատ բարձր տեսակարար կշիռը (65%):

5. Պարենային ապրանքները սպառողներին մատուցելու նեգատիվ երևույթները, դրանից սպառող կորցնելու ցածր մտավախությունը: Միայն հացի թերքաշը տարեկան հասնում է 50-55 հազ. տոննայի կամ շուրջ 14-15 մլրդ դրամի, որը քաղաքային բնակչության մեկ շնչի հաշվով տարեկան հասնում է 6-7 հազ. դրամի:

Պարենային ապահովության ուժեղ կողմերից են պարենամթերքների սննդահամային բարձր արժանիքները, էկոլոգիական համեմատական բարձր մաքրությունը, ազգային բարձր վարկանիշը (կոնյակ, գինի, միրգ, պահածո, լավաշ, սուջուխ, տոնատ-մածուկ, չիր, բարձրորակ պանիրներ և այլն), սեփական ռեսուրսներով բավարարվածության հակվածության աճը և այլն:

Պարենային ապրանքների արտադրության, սպառման ծավալների և ինքնաապահովվածության վերաբերյալ բերված տվյալները (աղյուսակ 6) վերստին հաստատում են այն իրողությունը, որ սպառումն իրականացվում է հիմնականում ազգային ռեսուրսների հաշվին: Սակայն դա չի նսեմացնում արտաքին կախվածության գործոնի վտանգունակությունը: Ներկրվող սննդամթերքները (հացահատիկ, միս, շաքար, բուսական յուղ, կարագ) ունեն բարձր էներգունակություն: Ներկրված պարենամթերքները սպառվածի մեջ զբաղեցնում են ֆիզիկական ծավալի 20-25%-ը, էներգետիկ ռեսուրսների մեջ, առանձին տարածքներում զբաղեցնում են 50-57%-ը:

Ինքնաապահովվածությունը բնութագրվում է երկու մոտեցմամբ՝

- Կանոնակարգված վարչահրամայական:
- Շուկայական:

Հիմնական պարենամթերքների արտադրության և սպառման ծավալներն ու ապահովվածությունը ՌԴ-ում ըստ 1988-2011թթ.²

N	Պարենամթերքների անվանումը	Սպառված պարենի ծավալը, հազար տոննա			Սեփական արտադրության հաշվին, հազար տոննա			Սպառումը սեփական արտադրության հաշվին, %					
		1988թ.	1996թ.	2000թ.	2011թ.	1988թ.	1996թ.	2000թ.	2011թ.	1988թ.	1996թ.	2000թ.	2011թ.
1	Միս և մսամթերք վերածած մսամթերքի	182	72	87	144	113	42	49	78.8	62.1	58.3	56.3	54.7
2	Կար և կաթնամթերք վերածած կաթի	1566	766	821	675	530	432	420	601.5	34.8	56.4	51.2	89.1
3	Շուկ	29	14	19	34.5	29	10	18	34.9	100.0	71.4	94.7	100.2
4	Շաքար	115	63	70	96.3	26	-	-	72.2	22.6	-	-	75.0
5	Բուսական յուղ	9	21	15	24.6	7.2	1.4	-	0.7	80.0	6.7	-	2.8
6	Կարտոֆիլ	207	306	243	136.2	144	306	240	136.2	70	100	98.8	100.0
7	Բանջարեղեն	538	527	456	892.4	504	505	428	892.4	99.6	95.8	93.9	100.0
8	Միրգ	233	240	154	226.3	227	156	128	226.3	97.4	65.0	83.1	100.0
9	Հացամթերք՝ հաց և մակարոն վերածած ալյուրի, ալյուր, ծավալուն	451	488	478	824	130	195	132	435.5	28.8	40.0	27.6	52.8

² Հայաստանի վիճակագրական տարեգիրք, Ե., 2001, էջ 263-283, Ե., 2008, էջ 297-299, 2009թ., էջ 274-291, 2010թ., էջ 277-278, 306, 2011թ., էջ 73: Պարենային ապահովության և արքայադրության ՌԴ-ում, 2002-2010թթ.:

Առաջինը բնութագրվում էր արտադրաֆինանսական և պարենային ռեսուրսների կենտրոնական հիմնադրամներում հավաքագրման ու բաշխման արատավոր պրակտիկայով, ապրանքարտադրողի տնտեսական անպատասխանատվությամբ, խնամառության կարգավիճակում հայտնվածի հոգեբանությամբ և այլն: Պատահական չէ, որ 2010թ. համեմատ օգտագործելով կրկնակի ռեսուրսներ (290 հազ. հա ոռոգվող հողեր, 80 հազ. հա բազմամյա տնկարքներ, 1.1 մլն գլուխ պայմանական խոշոր եղջերավոր անասուններ, 1.8 մլրդ. կվտ-ժամ էլեկտրաէներգիա, 3.1 մլն ձիաուժ էներգետիկ ռեսուրսներ, մեկ հեկտարի հաշվով 222 կգ և 100% սննդատարրերի վերահաշվարկած պարարտանյութեր և այլն), 1988 թվականին սպառված 3.3 մլն տ պարենամթերքներից 77 սեփական ռեսուրսներով ապահովում էր 1.7 մլն տ կամ 51.3%-ը՝ ապավինելով կենտրոնացված պարենային միջոցներից կատարվող հատկացումներին, մինչդեռ 2010թ. այն հասավ 2.3 մլն տ-ի աճի՝ 0.6 մլն տ կամ 35%:

Ազգային ռեսուրսներով ապահովվածությունը, առավելապես՝ հացամթերքի, բուսական և կենդանական յուղերի, մսամթերքի, շաքարավազի գծով 2838 կկալ նորմայի նկատմամբ ազգային ռեսուրսների անբավարարվածությունը 2010թ. հասնում էր՝ հացահատիկինը՝ 490 հազ. տ (55%), մսամթերքինը՝ 172 հազ. տ (71%), կաթնամթերքինը՝ 485 հազ. տ (44%), շաքարավազինը՝ 110 հազ. տ (100%), հրուշակեղենինը՝ 30 հազ. տ (75%): Գետնապես սպառված արտադրանքի մեջ սեփականի տեսակարար կշիռը բավարար ցուցանիշ չէ:

Պարենապահովման գործում կարևորվում է նաև արտաքին առևտուրը, որին համահունչ արված հաշվարկներից երևում է, որ 2000-2010թթ. ներկրված արտադրանքի ֆիզիկական ծավալների 330 հազ. տ-ով կամ 37%-ով կրճատման պարագայում, ներկրման գումարները 219-ից հասան 612 մլն դոլարի, մեկ տոննայի հաշվով 375-ից հասնելով 1071 դոլարի, կամ ներկրումների հարաբերական թանկացումներն անցան 397 մլն դոլարից: Չնայած դրան, ներկրողները շահեկան կարգավիճակում են, մանրածախ ապրանքաշրջանառության ներկրման գները գիջում են մսամթերքի գծով 2.4-3.5, հացամթերքի գծով՝ 2.6, շաքարավազի գծով՝ 2.6%, միջազգային գների 47-53% աճի պարագայում: Բարձր տեմպերով աճել են կենդանական ծագման պարենամթերքի ժխախտի, ալկոհոլի, հրուշա-

կեղենի և շաքարավազի ներկրումները: Սրանց շուրջ 2/3-ի չափով երկիրն ի զորու է ինքնաբավարարման: Ազգային անվտանգության ապահովման դոկտրինայով, ի թիվս տնտեսական աշխարհաքաղաքական, գիտատեխնոլոգիական, ժողովրդագրական բաղադրիչների, կարևորվում է նաև արտաքին ապրանքաշրջանառության ծավալների կառուցվածքային տեղաշարժերի օպտիմալ մոդելի ստեղծումը: Արտաքին ապրանքաշրջանառության մեջ, ոչ այնքան զբաղեցրած տեղով, որքան արտաքին վտանգներով պայմանավորված ռիսկերի մեղմացման առումով, կարևորվում է պարենային ապրանքների, ծխախոտի, ալկոհոլային խմիչքների տեղի և կառուցվածքային տեղաշարժերի հարցերը:

Սակայն, միջազգային առևտրի խաղի կանոնները տակավին ավելի բարդ են իրենց կապերի և դիվանագիտության բարդության, սահմանների և շահերի, տարածքային տարանջատվածության, ազատ գոտիների խիստ սահմանափակության առումով:

ԳՅ-ի համար այդ կապերը նոր են ձևավորվում: Այսպես, նախկինում Հայաստանում արտադրված և աշխարհի յոթ տասնյակից ավելի արդյունաբերական զարգացած երկրներ արտահանված պարենը, կոնյակն ու ծխախոտը, ալկոհոլային և ոչ ալկոհոլային խմիչքները, հաստոցներն ու սարքավորումները, շարժիչներն ու թեթև արդյունաբերական արտադրանքները հայտնի էին «Made in USSR» մակնիշով: Այսօր քիչ է շրջանառվում երկրների միջև առևտրային հոսքերը կարգավորող կարևորագույն բաղադրիչների՝ արտադրության գործոնների F (K, L) պաշարամիջոցների ապահովվածության (գործոն-առատություն) և արտադրանքների արտադրության մեջ դրանց ներառման Հեկշեր-օիլինյան կադապարի դրույթները: Ըստ որի երկիրն ունի ապրանքների համեմատական առավելություն, հետևաբար և արտահանում է, որոնց արտադրության մեջ հարաբերականորեն ավելի շատ է սևեռված այն գործոնը (K կամ L), որը հարաբերականորեն առատ և էժան է տվյալ երկրում (ներառյալ միջոցի գինը, աշխատավարձը):

1. Պարենամթերքների արտաքին ապրանքաշրջանառության ծավալները 1996-2010թթ. ավելացել են 1.6 անգամ կամ 459 մլն դոլարով, այդ թվում ներկրումները՝ 2.2 անգամ կամ 335 մլն դոլարով, իսկ արտահանումն աճել է 12 անգամ: Ներկրումներ արտահանում հարաբերակցությունը 25-ից իջել է 4.5 անգամի:

Չնայած նրան, որ պարենամթերքի արտաքին առևտրի հաշվեկշիռը -96%-ից իջել է -78%-ի, այնուհանդերձ գումարային արտահայտությամբ -266 մլն դոլարից պակասել և հասել է -477 մլն դոլարի:

Լեքոնոմիաների տեսակարար կշիռը նվազում է պարենի արտաքին ապրանքաշրջանառության մեջ, սակայն աճում է մանրածախ ապրանքաշրջանառության, բնակչության եկամուտների և ծախսերի նկատմամբ, պարենային և սպառողական զամբյուղի մեջ: Արտահանման հողվածների մեջ վճռական դերը պատկանում է ալկոհոլային խմիչքներին (80-145 մլն\$), պտուղ-բանջարեղենին (7-10.4 մլն\$), սուրճին (10-15.2\$), ձկնեղենին (4.6 մլն \$ և այլն): Կոնյակի արտահանումը 2004-2008թթ. աճեց 6.7 անգամ՝ հասնելով 27.7 հազ. տոննայի, սակայն տեմպերը չպահպանվեցին հետագայում:

2. Ազգային անվտանգության առումով լուրջ խնդիր կմնա.

- արտաքին տրանսֆերտների նվազեցմամբ պայմանավորված պարենի հետագա ներկրումների կրճատումը և սեփական ռեսուրսներով այդ ծավալների համալրումը,
- միջազգային փորձի ձեռքբերումը, ապրանքի առանձնահատուկ կողմերը միջազգային շուկայում ներկայացնելը:

ՀՀ կառավարության գործունեության 2010-2021թթ. միջոցառումների համալիր ծրագրում և գերակա հիմնախնդիրների շարքում արտաքին առևտրի բնագավառում կարևորվելու են.

1. Համաշխարհային շուկային ինտեգրացումը՝ բարձր տեխնոլոգիաների շուկաներ ներթափանցելու ռազմավարության դիտարկումով:
2. Հայաստանի՝ որպես բիզնեսի գործունեության իրականացման համար բարենպաստ երկրի, նկարագրի ձևավորումը և ամրապնդումը, որն ընթանալու է՝
 - ստանդարտացման եվրոհամակարգին ինտեգրման գործընթացի իրականացման,
 - միջազգային առևտրի և ծառայությունների ոլորտում լավագույն փորձի, առևտրի էթիկայի և մերչանտայզինգի (merchandise) պահանջների ներդրման,
 - օտարերկրյա շուկաներ հայկական ապրանքների մուտքի համար առավել բարենպաստ պայմանների ապահովման,
 - սարքավորումների և արտահանմանն ուղղված ապրանքների արտադրության համար ներկրումների ավելացված արժեքի

հարկման, հաշվարկման, գանձման և վերադարձման առաջին քայլերը:

3. Գործարարության համակողմանի աջակցությունը՝ պետության և մասնավոր հատվածի ակտիվ երկխոսության, մաքսային գործի թափանցիկության և անվտանգության ապահովման միջոցով:

Աղյուսակ 7

Գյուղ. արտադրանքի ապրանքաշրջանառության ներկրման և արտահանման ծավալները՝ ըստ 2010թ., 2015թ. և 2021թ.

Անվանումները	2010թ.	2015թ.	2021թ.	Հարաբերական շեղումը (+)% 2021թ.	
				2010թ. նկատմամբ	2015թ. նկատմամբ
Գյուղ. արտադրանքի արտաքին ապրանքաշրջանառության ծավալը, մլն ԱՄՆ\$, որից	846	683	1040	22.9	52.3
ներկրումները մլն ԱՄՆ\$	676	506	542	19.8	-
տեսակարար կշիռը %	80	74	52	-	-
արտահանումը մլն ԱՄՆ\$	170	177	493	190,0	178.5
տեսակարար կշիռը. %	20	26	48	-	-

4. Միջազգային լավագույն փորձին համահունչ կորպորատիվ կառավարման սկզբունքների մշակումն ու կենսագործման մեխանիզմների ստեղծումը և այլն:

2010-2021թթ. աղքատության հաղթահարման ռազմավարական ծրագրով նախատեսվում է գյուղատնտեսական արտադրանքի արտահանման խթանման նոր փուլ:

Բերված տվյալները վկայում են, որ հեռանկարում ևս զգացվելու է «վերանայված» տարբերակի վերանայման անհրաժեշտություն: Որպես դրական հետևանք մատնանշվում է արտահանման կրկնապատկման և ներկրումների չափավորման փաստը, որի անհրաժեշտության մասին նշվել է՝ 2021թ. արտահանումը 2010թ. նկատմամբ կաճի 190 %-ով, 2015թ. նկատմամբ՝ 178.5%-ով, իսկ պարենային ապրանքների արտաքին ապրանքաշրջանառության մեջ կհասնի 48%-ի, 2010թ. 20%-ի դիմաց:

Նպատակին հասնելու միջոց ընտրվելու են՝

- Գյուղատնտեսության վերամշակման, իրացման ոլորտներում խոշոր առևտրային տնտեսությունների ստեղծումը, իսկ ոչ արդյունավետ գյուղացիական տնտեսությունների թիվը շուրջ 40 հազարով կամ 10%-ով կրճատումը:
- Գործարար և ներդրումային միջավայրի ձևավորումը, առևտրի ազատականացումը, տեխնիկական խոչընդոտների վերացումը, իրացման տեսակարար ծախսերի կրճատումը:
- Վարկավորման ծավալները կհասցվեն գյուղատնտեսության ավելացված արժեքի 18%-ին (105 մլրդ դրամ)՝ 2009թ. 3%-ի (15.4 մլրդ) դիմաց: Գյուղատնտեսության ավելացված արժեքը կհասցվի 716 մլրդ դրամի՝ 2009թ. համեմատ աճելով 260 մլրդ դրամով կամ 57%-ով:
- Աշխատանքի արտադրողականության բարձրացումը, գյուղատնտեսության ապրանքայնության աճը, գյուղական բնակչության ոչ գյուղատնտեսական զբաղվածության բարձրացումը և այլն:
- Արտահանման արժեք ներկայացնող գյուղատնտեսական արտադրանքների ծավալների ավելացման աջակցությունը:
- Միջազգային առևտրի նորմերին համապատասխան ազատ առևտրի գոտու ստեղծումը:
- Գյուղատնտեսության զարգացման վերաբերյալ նոր օրենքի ընդունումը՝ կանոնակարգելով ագրարային նոր որակի քաղաքականության ստեղծումը, նրա իրագործման համար պատասխանատու կառույցի ու մեխանիզմների ձևավորմանը հանդերձ:

ԳԼՈՒԽ 2

ԲՈՒՄԱՐՈՒԾԱԿԱՆ ԱՐՏԱԳՐԱՆՔՆԵՐԻ ԱՉՊԱՅԻՆ ՊԱՇԱՐՆԵՐԸ ԵՎ ԴՐԱՆՑ ՀԱՄԱՐՄԱՆ ՈՒՒՆԵՐԸ ՀՀ-ՈՒՄ

2.1. Հացամթերքների պաշարներն ու դրանց համալրման ուղիները

Հացամթերքներով ապահովման հիմնախնդիրները ՀՀ պարենային անվտանգության ամենակարևորագույն հարցն է, որտեղ մեկ շնչի հաշվով հացամթերքների սպառումը 2-3 անգամ գերազանցում է ԱՄՆ-ին, Ճապոնիային, եվրոպական առանձին երկրներին և 25-ով, համաշխարհային միջին մակարդակին: Դա էապես նվազեցնում է անասնաբուծության համար, որպես կեր հացահատիկ օգտագործելու հնարավորությունը, որը 1988-1990թթ. 1 մլն տոննայից 2005-2010թթ. միջին հաշվով իջավ 150-200 հազ. տ: Հացահատիկի գերնորմատիվային սպառումը տարեկան հասնում է 200-220 հազ. տ, բացառությամբ 2009թ.:

Հացամթերքի գերնորմատիվային սպառման բարձր մակարդակները պայմանավորված են ոչ միայն կենդանական ծագման սննդամթերքների անբավարարությամբ, այլև ազգային սովորույթներով, հացամթերքի էժան կալորիականություն ունենալու համարժեքով և այլն: Սպառողական զամբյուղում հացամթերքը թիվ մեկ սննդամթերքն է, այն զբաղեցնում է նրա ֆիզիկական ծավալի 15-16%-ը, էներգետիկ ծավալների՝ 50-53%-ը, աղքատության գծի հաշվարկման հիմքում ընկած նվազագույն պարենային զամբյուղի կալորիականության 70%-ը և այլն:

Հացահատիկը ոչ միայն թիվ 1 սննդամթերք է, այլև կարևոր տեղ է զբաղում նաև պետական պահուստային պաշարներում, ներքին և արտաքին ապրանքաշրջանառության, գյուղացիական տնտեսությունների սպառման և արտադրական ծախսերում: 2009թ. հացահատիկին բաժին էր ընկնում ՀՀ գյուղատնտեսության ՀՆԱ-ի ընդհանուր ավելացված արժեքի 9-10%-ը, ոռոգման ջրի 13-14%-ը, ներկրումների 3.5%-ը, պարենային ապրանքների ներկրումների 21.9%-ը և այլն: Այս հանգամանքը լուրջ խնդիրներ է հարուցել գյուղատնտեսության մեջ ցանքաշրջանառության կիրառման և մշակաբույսերի ցանքատարածությունների օպտիմալ կառուցվածք սահմանելու գործում: Այն ներկայումս լուրջ խոչընդոտ է նաև հողի

բերրիության պահպանման, հողօգտագործման տնտեսական արդյունավետության բարձրացման ճանապարհին և հղի է հողի բերրիության հետազա անկման լուրջ վտանգով:

Տնտեսական աճով պայմանավորված, հարաբերականորեն նվազում է հացամթերքի ենթահամալիրի տեսակարար կշիռը, բայց ոչ դերը: Թեև հացամթերքների մանրածախ ապրանքաշրջանառության գումարները 1995-2011թթ. 144-ից հասան 364 մլրդ դրամի, այնուհանդերձ նրա տեսակարար կշիռն ընդհանուր և պարենային ապրանքների ապրանքաշրջանառության համապատասխանության մեջ 65 և 73%-ից իջան 33.9 և 56.4%-ի:

Հացահատիկի ազգային պաշարների, սպառման կառուցվածքի, ռեսուրսաապահովվածության և ռեսուրսօգտագործման վերաբերյալ կատարված հաշվարկներից (աղյուսակ 8.) հետևում է՝

Աղյուսակ 8

Հացահատիկի արտադրությունը և ինքնաբավությունը 77-ում՝ ըստ 1995-2011թթ.

N	Ցուցանիշները	Չափի միավորը	1995	2000	2010	2011
	1	2	3	4	5	6
1	Տարածություններ	հազ. հա	175	181	159	158
	• ցանքատարածությունների մեջ	%	54.9	67.5	56	55.1
	• վարելահողերի նկատմամբ	%	38.6	40.0	35	35
2	Միջին բերքատվությունը	ց	15.2	16.7	21	27.9
3	Համախառն բերքը	հազ.տ.	254	225	326	440.7
	• մեկ շնչի հաշվով	կգ	67.5	59.1	100	134.6
	• սպառման նորմայի նկատմամբ	%	52.1	45.6	70	92
	• 100 հա վարելահողերի հաշվով	ց	560	496	73	98.1
4	Ներկրումներ	հազ.տ.	390	430	451	483
5	Ամբողջական առաջարկ (ներառյալ պահուստները)	հազ.տ.	749	757	810	1239
6	Օգտագործումը՝ ընդամենը որից	-	643	648	810	561.3
	ա) Աճողի համար	-	457	478	410	113.5
	բ) Անասնակերի համար	-	35	50	61	64.5
	գ) Սերմի համար	-	75	67	22	19.5
	դ) Այլ օգտագործում	-	76	22	12	5
7	Կորուստները	-	0.8	11	13	28.8
8	Պահուստը տարեվերջում	-	106	109	307	413.5
9	Անագորդի պաշարի նորմատիվը	օր	85	84	82	116
10	Մեկ շնչի փաստացի սպառումը	կգ/տարի	140	148	137	174
11	Արտադրությունը ռեսուրսների մեջ (տ3 : տ5)	%	33.9	29.7	40.2	35.6
	օգտագործման մեջ (տ3 : տ6ա)	%	55.6	47.1	79.5	78.5
12	Ինքնաբավության աստիճանը	%	39.4	34.4	34	36.5

- պարենային ազգային պահուստային պաշարները գտնվում են անվտանգության միջազգային նորմատիվի շրջանակներում,
- ազգային ռեսուրսներում և սպառման ֆոնդերում թեև ավելանում են սեփական ռեսուրսների մասնաբաժինը, սակայն մնում են արտաքին կախվածության վտանգները, որի ապացույցը ներկրումների մասնաբաժնի փոքրացումն ու կայունացումն է.
- հետազա ճշգրտման կարիք ունեն հացահատիկի ազգային ռեսուրսների ծավալի, պահուստային պաշարների, ներկրումների և հաշվեկշռի մնացած բաղադրատարրերի չափաքանակների տվյալները՝ դրանց կառուցվածքի օպտիմալացման մեխանիզմներ մշակման համար.
- լուրջ անհանգստություն է առաջացնում առանձին տարիների և տարածաշրջաններում մեկ շնչի հաշվով արտադրված հացահատիկի տատանման թափը: Բնակչության մեկ շնչի հաշվով հացահատիկի արտադրությունն ըստ տարածաշրջանների տատանվում է 4-11 անգամ (Վայոց ձոր՝ 39, Արարատ, Լոռի, Կոտայք՝ 90-95, Արագածոտն, Գեղարքունիք, Շիրակ, Սյունիք՝ 300-470 կգ): Այս հանգամանքը պարտադրում է մի կողմից վարելահողերի տարածքների լրիվ օգտագործում, ինտենսիվացում, մյուս կողմից էլ արդյունավետ ապրանքափոխանակման համար ճիշտ մասնագիտացում,
- անբավարար են արմատավորվում առաջավորների, սերմնաբուծական տնտեսությունների առանձին ծրագրերի շրջանակներում ձեռք բերված գիտափորձնական նվաճումները,
- անբավարար են արտադրության և ներկրումների ազգային ռազմավարության օբյեկտիվ լուսաբանումը և օպտիմալացման մեխանիզմների ստեղծման տնտեսական քաղաքականության լծակները: 2009թ. 394 հազ. տ հացահատիկի ներկրման համար վճարվել էր 134 մլն. ԱՄՆ դոլար, իսկ մեկ տոննայի համար՝ 341 ԱՄՆ դոլար, կամ 124 հազ. դրամ: Մանրածախ առևտրի և ներկրված հացահատիկի 1 տ գների տարբերությունը 2004թ. 159 հազ. դրամից 2009թ. հասավ 165 հազ. դրամի, իսկ ընդհանուր տարբերությունը համապատասխանաբար՝ 73 և 70 մլրդ դրամի չափով: Սակայն էժան հացահատիկի ներկրումները միշտ չէ, որ երաշխավորված են և ունեն ֆորս-մաժորային սպառնալիքներ:

Հացամթերային ենթահամալիրի դրական կառուցվածքային տեղաշարժերը, մասնավորապես՝ մանրածախ առևտրի գների նկատմամբ ներկրվող հացամթերքների նկատելի ցածր գները, կայունացրին դրանց գծով շուկան: Ոչ միայն դադարեցին հացահատիկի ցանքատարածությունների անհարկի ընդլայնումը, այլև 2005թ. նկատմամբ, 2011 թ. կրճատվեցին 17 հազ.-ով կամ 9.7%-ով:

2010-2020թթ. արտադրության տարածքային և ներմուծային կառուցվածքային տեղաշարժերի, ինտենսիվացման, հողային և ջրային ռեսուրսների առավել լրիվ օգտագործման արդյունքում առանձին տարածաշրջաններում կկատարվեն բուսաբուծական ճյուղերի զուգակցման օպտիմալացում՝ մասնավորապես.

1. Արագածոտնի մարզում արտադրության 74%-ով աճը կստացվի ինտեգրալ գործոնների հաշվին: Լուրջ ռեսուրս կլինի չմշակվող 20 հազ. հա վարելահողերի մի մասի այս նպատակին հատկացնելը, ցածրադիր շրջաններում եզիպտացորենի տարածաշրջանների ընդլայնումը:

2. Հացահատիկի արտադրությունը Արարատյան դաշտավայրում դիտարկվում է ոչ այնքան սպառման մեջ նրա զբաղեցրած տեղով, որքան հողօգտագործման արդյունավետության այլընտրանքի առումով: 2009թ. հացահատիկը, զբաղեցնելով գոտու վարելահողերի 38 և ցանքատարածությունների 57%, տվել է համախառն արտադրանքի միայն 3.3%: Առանց հացահատիկի 1 հա-ից ստացվում է 2.2, մինչդեռ հացահատիկից՝ 0.4 մլն դրամի հասույթ: Մարզում արտադրվում է պարենային հացահատիկի պահանջարկի 70, ամբողջական պահանջարկի 50%:

Հացահատիկի արտադրության մեջ արարատյան գոտին հեռանկարում ևս կունենա լուրջ տեղ և արտակարգ իրավիճակներում ապահովագրողի կարգավիճակ: Այստեղ լուրջ պահուստ է մնում ցածր բերքատվության բարձրացման հնարավորությունների օգտագործումը: Գոտում անմախադեպ չեն ցորենի 60-80ց բերքատվությունները (Այգեգարդ, Ավշար, Վանաշեն, Վ Արտաշատ Մրգաշատ, Արշալույս, Քաղցրաշեն): Հետևապես ցանքատարածությունների պարագայում հացահատիկի բերքի ստացման հնարավոր ակնկալիքները այստեղ կարելի է հասցնել 100-120 հազար տոննայի, մինչդեռ ներկա ռեսուրսաապահովության սահմանափա-

կությամբ պայմանավորված, 2015 և 2020թթ. նախատեսվել են առավել իրատեսական ցուցանիշներ:

Գոտում հացահատիկի տարածությունների սահմանափակումը, շրջանառությունից դուրս մնացած շուրջ 18 հազ հա վարելահողերի ներգրավումը հնարավորություն կընձեռի ընդլայնելու բարձր ավելացված արժեք ապահովող մշակաբույսերի տարածությունները, որը լրացուցիչ կբերի շուրջ 36 մլրդ դրամի հասույթ կամ գոտու համախառն արտադրանքը (2009թ. 179 մլրդ դրամ) կավելացնի 1/5-ով:

3. Գեղարքունիքի մարզին 2001-2010 թթ. բաժին էր ընկնում ՀՀ հացահատիկի արտադրության 27.7%-ը: Երկրի համընդհանուր գործընթացներով պայմանավորված հացահատիկի տարածությունները մարզում ևս աճեցին՝ հասնելով շուրջ 45 հազ հա-ի, զբաղեցնելով վարելահողերի 55%-ը և ցանքատարածությունների 70-71%-ը: Սակայն այստեղ ևս հացահատիկի տարածությունները տարեցտարի կրճատվում են և 2015-2020թթ. կկայունանա 40 հազ հա-ի շրջանակներում:

Մարզում չմշակվող վարելահողերի մի մասի ներգրավումը, զբաղեցված և սև ցելերի ներդրումը, արտադրության ինտենսիվացումը հնարավորություն կտան ցանքատարածությունների ևս 2 հազ հա-ով կրճատման պարագայում, հեռանկարում հացահատիկի արտադրությունը կայունացնել 104 և 131 հազ տ շրջանակներում (2007-2010թթ. 113 հազ տ): Հացահատիկի արտադրությունը հեռանկարում հնարավորություն կընձեռի լիովին ապահովել շուրջ 256 հազ բնակչության 40 հազ տ պարենի, անասնակերի, սերմերի պահանջը, ունենալ 40-50 հազ տ ապրանքային հացահատիկ:

Գեղարքունիքի մարզում 19 հազ հա ոռոգելի հողերից ներկայումս ոռոգվում է 9.7 հազ.հա կամ միայն դրա կեսը: 3-րդ կարգի ցանցի անսարքության պատճառով չի ոռոգվում 8 հազ հա կամ հողերի 81.7%-ը: Սրա մեղմացմանն էլ ուղղված է «Հազարամյակի մարտահրավերներ» ծրագրերի ջրի բաղադրիչը (ՀԱՆ – Հայաստանի ծրագիր, Հայաստան -2011):

4. Շիրակի մարզում հիմնախնդիրները ևս համանման են Գեղարքունիքին: Այստեղ ևս ընթանում է ոչ արդյունավետ տարածքների կրճատման գործընթաց: Ինտենսիվության ցածր մակար-

դակի պատճառով, ցածր և անկայուն է բարձր բերքատվության ապահովումը: Հացահատիկի արտադրության տատանման թափը 2.8 գործակից է (104 և 37 հազ տ): Գերխնդիրը դրա մեղմացումն է մարզում հայտնի պատճառներով (ցածր արդյունավետություն, ռեսուրսների անբավարարություն, հեռու լինելու հանգամանք, ապահովագրության բացակայություն) չի օգտագործվում շուրջ 28 հազ հա վարելահող, կամ տարածքի 1/3%-ը: Հացահատիկի արտադրությունը ներկայումս բավարարում է մարզի 100 հազ տ պարենի, 12 հազ տ սերմացուի, 40-45 հազ տ անասնակերի պահանջը: Առանձին տարիների առաջանում է ռեսուրսների պակաս (2005թ.՝ 50 հազ. տ 2009թ.՝ 25 հազ տ):

Հեռանկարում տարածությունները կմնան 40 հազ հա-ի բերքատվությունը՝ 26-27ց-ի, համախառն բերքը՝ 100-110 հազ տոննայի շրջանակներում: Հացահատիկի արտադրությունը՝ 2007-2010թթ. մակարդակի պահպանումը պահանջում են ինտենսիվացման բաղադրիչների նույն համակարգը: Մասնավորապես չջրվող շուրջ 4 հազ հա վարելահողերի ներգրավումը (60%-ը դարձյալ ոռոգման ցանցի անսարքության պատճառով), Շիրակի ջրանցքի 054 ՕԳԳ-ի բարձրացումը և այլն: Մարզի 79 հազ. հա վարելահողերից 32% ոռոգելի հողերի առկայությունը, Գյումրիի սելեկցիոն կայանի հացահատիկի 35-40ց բերքատվության նկատմամբ միջին մարզային 22-23ց բերքը, պարզապես, անհամատեղելի են (աղյուսակ 9):

Շիրակի և Գեղարքունիքի մարզերն առաջատար դիրք են զբաղեցնում ՀՀ հացահատիկի արտադրության մեջ, ապահովելով ազգային ռեսուրսների շուրջ 50%-ը: Դա պահանջում է հացահատիկի տարածքային ազգային հատուկ ծրագրի մշակում, ելնելով ՀՀ ազգային, այդ թվում պարենային, անվտանգության 2015-2020թթ. ռազմավարության գերակա խնդիրների լուծման պահանջից: Մասնավորապես արդյունավետ, սակայն սակավաթիվ են գազագեներատորային և ռեզգենտային հակակարկտային կայանքները:

Աղյուսակ 9
Հացահատիկի արտադրության տեղաբաշխումը և հեռանկարի ուղվագիծը ՀՀ-ում՝ ըստ 2001-2020թթ.³

Սարգսը	Ընդամենը հազ. հա		Սարածությունը, հազ. հա		1 հա-ի միջին բերքատվությունը, ց		Համախառն բերքը, հազ տ															
	որից	նվազում	հեռանկար		հեռանկար		փաստացի															
			2001-2003	2004-2005	2001-2003	2004-2005	2001-2003	2004-2005														
Արագածոտն	54.1	32.4	21.7	0.6	20.3	22.5	23.0	22.6	28.0	29.0	14.8	20.4	19.6	26.8	21.4	27.2	29.8	46.0	45.2	60.0	60.0	78.9
Արարատ	26.9	19.9	7.0	0.74	13.5	12.5	5.4	5.0	7.2	7.2	28.7	35.2	36.6	39.9	45.8	57.0	37.8	41.1	21.2	20.0	33.0	41.0
Արմավիր	42.9	31.7	11.2	0.75	19.7	18.5	8.1	5.9	8.6	8.9	34.6	31.4	37.5	33.6	50.0	56.0	68.2	58.1	30.5	20.0	43.0	51.6
Գեղարքունիք	81.0	71.9	9.1	0.85	39.0	44.9	42.4	42.0	40.0	40.0	15.1	21.4	27.1	30.1	26.0	32.8	59.0	98.1	114.8	127.0	104.0	131.0
Լոռի	42.1	28.5	13.6	0.67	15.1	14.7	11.4	87.0	16.6	16.5	17.6	16.9	19.7	25.5	26.5	33.3	26.9	24.9	21.7	22.0	44.0	55.0
Կոտայք	38.0	17.5	20.5	0.46	14.1	15.8	10.0	9.3	14.8	15.7	10.7	16.1	15.3	23.0	23.7	28.0	15.1	25.4	19.8	21.5	35.0	44.0
Շիրակ	75.8	53.9	25.9	0.67	43.1	39.8	38.5	36.4	39.3	38.0	15.3	26.1	23.5	27.0	33.6	43.2	66.1	102.5	90.5	98.0	132.0	164.5
Սյունիք	43.8	28.7	15.1	0.67	20.2	21.3	20.4	16.6	22.1	19.9	13.7	17.6	22.6	23.1	23.5	29.3	27.7	37.7	36.0	38.3	52.0	58.4
Վայոց ձոր	16.3	4.5	11.8	0.28	3.3	3.2	2.5	2.5	5.0	5.8	10.9	14.1	15.1	23.5	20.0	27.2	3.6	4.5	3.9	6.1	10.0	15.8
Տավուշ	25.4	13.8	11.6	0.54	10.3	11.0	7.4	8.3	8.5	9.0	20.8	20.1	27.8	31.1	22.3	27.6	21.5	22.2	20.6	26.3	19.0	24.8
Ընդամենը	454	304	150	0.67	199	207	176	157.1	190	190	16.3	205	24.1	27.9	28.0	35.0	364	426	452	440.7	532	665

³ Աղյուսակը՝ ՀՀ ցամաքատարածությունները, բերքատվությունը և համախառն բերքը, ՀՀ մարզերը բնորոշ, ՀՀ մարզերը բնորոշ, պարենային ապահովություն և աղբատարություն, ՀՀ ՍԿԸ-ի տարեկան բերքը, ՀՀ տոցիալ-տնտեսական վիճակը, ՀՀ կայուն զարգացման ռազմավարություն, տղբատարական հարթաշարժման ռազմավարության տեղեկատվության համապատասխան տարիների նյութերը:

Որոշակի ռեսուրսներ կան նաև մնացած մարզերում: Մասնավորապես Լոռու մարզում անհանգստացնող է բերքատվության ցածր մակարդակը և զգալի տատանումները: 2007-2010թթ մարզում մեր կատարած հարցումները (Կուրթան, Մեծավան, Գյուլագարակ, Շիրակամուտ, Մեծ Պարնի, Ջրաշեն) ցույց են տալիս, որ մարզում մեծ հնարավորություններ կան 2015 և 2020 թվականներին բերքատվությունը 26 և 33 ց-ի հասցնելու համար: Մարզի ընտանեկան ֆերմերային շատ տնտեսություններ այսօր 1հա-ի հաշվով ստանում են 35-45 ց. ցորենի, 50-60 ց եգիպտացորենի բերք:

Մարզում լուրջ ռեսուրս է մնում 11-12 հազ հա չնշակվող, 2 հազ հա չջրվող ոռոգելի հողերի ներգրավումը (որից 65% պոմպակայանների անսարքության պատճառով): Թումանյան, Սպիտակ – Գուգարք, Ստեփանավան – Տաշիր ոռոգման համակարգի ՕԳԳ (062, 066, 059) բարձրացումը, Գետիկի ջրամբարի բազայի վրա ոռոգման ինքնահոս համակարգի ներդրումը, հացահատիկի արտադրության ինտենսիվացումը և այլն:

5. Կոտայքի մարզը բավարարում է պարենային հացամթերքների իր պահանջարկի միայն 40%-ը: Հեռանկարում հացահատիկի արտադրության 1.5-2 անգամ ավելացումը ընթանալու է բերքատվության կրկնապատկման և տարածությունների 20% ավելացման հաշվին:

6. Սյունիքի և Վայոց ձորի մարզերում հացահատիկի տարեկան 35 հազար տ պարենային և շուրջ 7 հազ. տ սերմացուի պահանջարկը 2001-2003, 2004-2005 և 2009 թվականներին բավարարվել էր 73.8% և 112%-ով: Այսինքն ինքնաբավությունը տարեցտարի աճում է: Հեռանկարում այն կհասնի 120% և 170%-ի, սակայն մարզը կունենա կերի հացահատիկի լրացուցիչ պահանջ: Ղրա բավարարման պաշար կմնան ցածրադիր վայրերում եգիպտացորենի արմատավորումը, հացահատիկի արտադրության ինտենսիվացումը, չնշակվող շուրջ 27 հազար հա վարելահողերի մշակումը (տարածքի 45%), նախկինում ոռոգված 7.6 հազար հա ջրովի հողերի ոռոգման համակարգերի վերագործարկումը (65% ոռոգման ցանցի անսարքության պատճառով), Արփա, Գորիս, Կապան-Մեղրի, Սիսիան ոռոգման համակարգերի ՕԳԳ-ի բարձրացում (0.57, 062, 07, 062) ինքնահոս ջրամատակարարման անցումը և այլն:

7. Խնդիրները մասամբ այլ են Տավուշի մարզում: Մարզը բավարարում է միայն 23 հազ. տ պարենի և շուրջ 2.7 հազ տ սերմացուի պահանջարկը: Հեռանկարում պատկերը կփոխվի, և արդյունքում հացահատիկի հետագա ավելացումը պայմանավորված կլինի 11 հազ. հա ջրովի վարելահողերի օգտագործման հնարավորություններով, որից 87%-ը սահմանամերձ գոտում գտնվելու պատճառով: Մարզում լուրջ խնդիր կմնա շարքից դուրս եկած եռաստիճան ջրհան պոմպակայանի մեխանիկական ոռոգման համակարգով փոխարինումը: Ղա արմատապես կփոխի ցանքատարածությունների, այդ թվում հացահատիկի տարածքների կառուցվածքը և արդյունքում լայնորեն կարմատավորվի եգիպտացորենը, ծխախոտը, բանջարեղենը, կարտոֆիլը, կբարձրանա դրանց բերքատվությունը ու լայն զարգացում կունենան պտղաբուծությունն ու խաղողագործությունը: Հացահատիկի բերքատվության աճի սահմանափակվածությունը հեռանկարում պայմանավորված կլինի ներկայիս լավագույն հողերի մի մասը ծխախոտին և այլ մշակաբույսերին հատկացմամբ: Բարձր ավելացված արժեք ապահովող մշակաբույսերի (ծխախոտ, պտուղ, խաղող) տարածքների ավելացումը մարզին կբերեն 40-43 մլրդ դրամ, կան 2010թ. գյուղատնտեսության համախառն արտադրանքը կավելանա 35 մլրդ դրամով կան 110-120%-ով:

Հանրապետությունում գործնականորեն դադարեցված են ինչպես առաջնային սերմնաբուծության (սուպերէլիտայի և էլիտայի) արտադրությունը, այնպես էլ դրանց վերարտադրությունն ապահովող նախկինում գործող 120-ից ավելի պետական սերմնաբուծական տնտեսությունների աշխատանքը: Առաջին քայլերն է անում սերմարտադրողների օժանդակության ասոցիացիան (ՍՕԱ), որը 9 մարզերում ունի շուրջ 100 մասնավոր սերմարտադրողներ:

Մեծ են կորուստները բերքահավաքի ժամանակ: Թեև մեկ հացահատիկային կոմբայինը ընկնում է ընդամենը 120 հա տարածք, սակայն դրանց խիստ մաշվածության և անսարքության, հողակտորների խիստ փոքր չափերի, աշխատածախսի 40-45%-ը վազքի վրա ծախսելու, գյուղացիական տնտեսությունների միջոցների անբավարարության պատճառով էապես ձգձգվում է բերքահավաքը:

2.2. Կարտոֆիլի պաշարները և դրանց համալրման ուղիները

Կարտոֆիլը զբաղեցնում է գյուղատնտեսության համախառն արտադրանքի 13-14%-ը և էներգետիկ համարժեքի 3-4%-ը: 2010թ. երկրում արտադրված կարտոֆիլի կալորիականության համարժեքը հասնում էր 445 մլրդ կկալ-ի, որից պարենի համար օգտագործվում էր միայն 28% կամ 127 մլրդ կկալ:

Բնակչության մեկ շնչի հաշվով նորման սահմանված է երեք մակարդակների համար՝ 58 (2838 կկալ), 91 (2412) և 70 կգ (2100 կկալ):

Փաստացի սպառումը վերջին տարիներին տատանվում է 50-60 կգ-ի սահմաններում: Հաշվի առնելով խոհարարական ապրանքային ելքը (90%) ներկայումս կարտոֆիլի օրական պահանջը կազմում է շուրջ 550տ, իսկ տարվա առումով՝ 200 հազ. տ:

Այնքան էլ համոզիչ չեն պարենային ազգային հաշվեկշռի վերաբերյալ ԱԿԾ տվյալները, ըստ որի վերջին տարիներին տարեկան կորուստները հասնում են 20-27%-ի:

Կարտոֆիլի արտադրության հեռանկարային զարգացումներում կարելի է առանձնացնել (աղյուսակ 10)

- 2008թ. լավագույն տարվա նկատմամբ բերքատվությունը կաճի 11-13%-ով, իսկ համախառն բերքը՝ մինչև 15%,
- Ամբողջովին կրավարարվի ներքին սպառման, վերամշակման և արտահանման պահանջները կրճատելով կորուստները,
- Արարատյան դաշտավայրը, Լոռու, Տավուշի, Վայոց ձորի և Սյունիքի ցածրադիր տարածաշրջանների հետ միասին, կմնա 50 հազ. տ վաղահաս կարտոֆիլի պահանջարկի բավարարման գոտի,
- Միջահաս կարտոֆիլի պահանջը հասնում է շուրջ 50 հազ. տ, որը հաջողությամբ լուծված է Կոտայքի, Լոռու, Արագածոտնի տնտեսությունների ենթակա մեթոդներով,
- Ուշահաս կարտոֆիլի շուրջ 80%-ը կապահովեն Գեղարքունիքի, Շիրակի ու Լոռու ավանդական կարտոֆիլացան մասնագիտացված տնտեսությունները, և 2020թ. հիշյալ մարզերը կարող են արտադրել 490, որից 220 հազ. տ ապրանքային կարտոֆիլ:

Աղյուսակ 10

Կարտոֆիլի արտադրության մարզային բաշխվածության մեկ կմիջակը և հեռանկարի ուղվազիծը 2001-2020 թթ.

Մարզերը	Տարածությունը, հազ. հա						1 հա-ի միջին բերքատվությունը g						Համախառն բերքը, հազ տ						1 շնչի հաշվով, կգ		
	փաստացի			հեռանկար			փաստացի			հեռանկար			փաստացի			հեռանկար			2015	2020	
	2001	2004	2006	2008	2011	2020	2001	2004	2006	2008	2011	2020	2001	2004	2006	2008	2011	2015	2020	2015	2020
Արագածոտն	1.8	1.9	1.7	1.5	1.8	1.7	157.8	201.0	200.0	231.0	205.0	247.0	28.4	38.3	34.0	36.0	37.0	37.0	42.0	262.0	280.0
Արարատ	0.9	0.9	1.0	0.8	0.8	0.8	246.7	281.1	308.0	305.0	325.0	375.0	22.2	25.3	32.8	25.0	26.0	26.0	36.0	93.0	107.0
Արմավիր	1.5	1.6	1.9	1.3	1.4	1.5	244.7	326.9	335.0	323.0	370.0	390.0	36.7	52.3	63.4	43.0	53.0	60.0	187.0	208.0	
Գեղարքունիք	11.8	15.1	15.5	13.5	14.0	13.6	135.6	168.4	178.0	189.0	186.0	216.0	160.0	254.3	278.0	255.0	260.0	295.0	1065.0	1180.0	
Լոռի	6.9	6.3	4.6	3.5	4.1	4.7	97.6	85.7	117.0	112.0	223.0	223.0	67.4	54.0	54.5	39.0	92.0	105.0	325.0	365.0	
Կոտայք	1.2	0.8	0.8	0.7	0.9	0.9	163.3	133.3	206.0	225.0	200.0	222.0	19.6	16.0	17.3	16.0	18.0	20.0	64.0	70.0	
Շիրակ	2.3	3.1	4.5	3.7	2.8	2.8	133.0	202.2	228.0	248.0	282.0	320.0	30.0	62.7	104.9	91.0	79.0	90.0	278.0	313.0	
Սյունիք	2.0	1.9	1.8	1.7	2.0	2.0	124.0	161.5	180.0	165.0	175.0	200.0	24.9	30.7	33.3	28.0	35.0	40.0	163.0	260.0	
Վայոց ձոր	0.2	0.2	0.2	0.2	0.2	0.2	185.0	190.0	164.0	170.0	175.0	200.0	3.7	3.5	3.5	3.0	3.5	4.0	62.0	71.0	
Տավուշ	2.6	2.5	1.8	1.7	2.0	1.9	58.8	78.4	131.0	117.0	130.0	167.0	15.3	19.6	25.5	20.0	26.0	30.5	194.5	219.5	
Ընդամենը	31.2	34.4	34.3	28.6	30.0	30.0	132.0	162.7	189.0	194.4	220.5	250.0	413.7	560.0	648.0	556.0	660.0	750.0	200.0	226.0	

- Շիրակի մարզում կարտոֆիլին, մասամբ այլընտրանք կարող է լինել շաքարի ճակնդեղը, թեև 1 հա-ից ստացվող համախառն եկամուտի ելքով այն էապես կզիջի կարտոֆիլին, սակայն իրացումը խնդիրներ չի հարուցի,
- Ապրանքային կարտոֆիլի ռեսուրսներ չեն ունենա Կոտայքի և Վայոց ձորի մարզերը, որտեղ դրա արտադրությունը մեկ շնչի հաշվով կմնա 60-70 կգ-ի սահմաններում:

Կարտոֆիլի արտադրությանն այսօր մեծ վնաս է հասցնում արտահանման կտրուկ անկումը, որը ստվերային մաքսային քաղաքականության հետևանք է (այդ կարծիքին են Վանաձորի, Ստեփանավանի շուկաներում կարտոֆիլ վաճառողների շրջանում անցկացված հարցման մասնակիցների 67.1%-ը):

Արտահանման ռեսուրսները կարող են տատանվել 35-40 հազ. տոննայի շրջանակներում, որի արդյունավետ խթանումը կարիք ունի մաքսային օրենսդրության կատարելագործման և միջազգային մարքեթինգի լուրջ ուսումնասիրությունների: Հանրապետության լավագույն ֆերմերների, սերմնաբուծական փորձակայակների և այլ տնտեսությունների արտադրական նվաճումները վկայում են, որ 2005-2011թթ. բերքատվության միջին մակարդակը կրկնակի զիջում էր եղած հնարավորություններին: Հանրապետությունում կարտոֆիլ է մշակվում շուրջ 180 հազար գյուղացիական տնտեսությունում, որոնցում բերքատվությունը տատանվում է 100-400 ց/հա, իսկ մարզերում՝ 120-340 ց-ի շրջանակներում (աղյուսակ 11):

Դա վկայում է, որ հանրապետության պահանջարկը կարելի է լիովին բավարարել, անգամ, տարածությունների կրկնակի կրճատման պարագայում կամ նույն տարածությունների վրա լրացուցիչ հնարավոր է արտադրել 650-700 հազ. տ կարտոֆիլ (մեծ տեղ տալով վաղահաս և միջահաս կարտոֆիլին), որոնց արտահանումը մեծ աջակցություն կլինի գյուղացիական տնտեսություններին:

Ճյուղի զարգացման խոչընդոտներն են՝

- էլիտային սերմերի արտադրության բավարար հզորությունները, ներքին շուկայի տարողության մեծացումն ու արտահանման դժվարությունների մեղմացումը,
- որակյալ տնկանյութերի անբավարարությունն ու մատչելիության ապահովման չկանոնակարգված համակարգը, որը զգացվեց 2009-2010թթ. գարնանը,

- վերամշակման կարողության ու պահեստային տնտեսությունների անբավարարությունը,
- մեծաքանակ կորուստները և այլն:

Աղյուսակ 11

Կարտոֆիլի պաշարները և օգտագործումը ՀՀ-ում՝ ըստ 1995-2020թթ.

N	Ցուցանիշները		Չափի միավորը	1995	2000	2008	2011	2015	2020	
1	Արտադրությունը	Տարածությունը	հազ. հա	32.6	34.3	31.8	28.7	30.0	30.0	
		Միջին բերքատվությունը	ց	131.7	188.7	114.6	194.3	220	250	
		Համախառն բերքը	հազ.տ	428	648	364	557.3	660	750	
		Մեկ շնչի հաշվով	կգ	131	200	113	170	200	226	
		Նորմայի նկատմամբ	%	218	330	243	380	330	377	
		Փաստացի սպառման նկատմամբ	%	143	400	189	365	300	370	
		100 հեկ վարելահողի հաշվով	տ	94	143	80	124	145	165	
2	Տես. կշիռ	Ցանքատարածության մեջ	%	10.0	11.3	10.3	10	8.2	7.9	
		Գյուղ. համախառն արտադրանքի մեջ	%	16.8	9.5	17.3	11.2	7.9	6.4	
3	Կորուստները		հազ.տ	3.7	31	84	65	40	45	
4	Պահանջարկը օրական սննդի համար տարեկան		տ	550	550	550	538	530	535	
			հազ.տ	200	200	200	196	193	195	
5	Օգտագործվում է	Սննդի համար	1 շնչի հաշվով	կգ	51.0	91.2	48.3	44.0	60	60
			Ընդամենը	հազ. տ	164	311	145	161.0	194	201
		Սերմի համար		հազ. տ	95	137	127	115.0	120	120
		Անասնակերի համար		--	7.3	210	47.1	173.0	100	100

2.3. Բուստան-բանջարեղենի պաշարները և դրանց համալրման ուղիները

Հարավային բանջարեղենի արտադրության երկիր լինելով ՀՀ-ն ունի ինչպես թարմ, այնպես էլ վերամշակված բանջարեղենի հարուստ տեսականի, շուկայի համար նախընտրելի բարձր որակ: Դրանց օգտագործման ամհրաժեշտությունը պայմանավորված է ոչ միայն կենսաբանական պահանջով, որի համար սպառման նորման սահմանված է 141 կգ (2838 կկալ), 110 կգ (2412 կկալ) և 95 կգ (2100 կկալ), այլև նրանով, որ օրգանիզմում նպաստում են մնացած սննդամթերքների յուրացմանը, սննդի ռացիոնալացմանը:

ՀՀ-ում բանջարեղենի լայն տեսականին, բարձր որակը, էկոլոգիական մաքրությունը թարմ և վերամշակված ձևով միջազգային շուկայում դրանց ներկայացման կռվանն են: Բանջարեղեններն ամենօրյա օգտագործման սննդամթերքներն են, և հանրապետության համար ընդունված տարեկան 110 կգ սպառման և 141 կգ կենսաբանական նորմայի պարագայում փաստացի սպառումը մինչև 2002թ. հասնում էր 120-130 կգ, 2004-2005թ.՝ 200կգ, իսկ 2008-2011 թթ.՝ 311-296 կգ:

Աղյուսակ 12

Բանջարեղենի պաշարները և օգտագործումը ՀՀ-ում՝ ըստ 1995-2011թթ.

N	Ցուցանիշները	Չափի միավորը	1995	2000	2008	2011
1	Արտադրությունը՝ (ներառյալ բուստանային տարածությունը)	հազ. հա	24.4	23.4	29.7	30.8
	• միջին բերքատվությունը	ց.	207	183	339	314.3
	• համախառն բերքը մեկ շնչի հաշվով	հազ. տ կգ	505	428	1007	968
	• 100 հեկ վարելահողերի հաշվով	տ	134	112	311	296
			111	94	222	216
2	Տեսակարար կշիռը՝					
	• ցանքատարածությունների մեջ	%	6.9	7.7	10.3	8.7
	• վարելահողի նկատմամբ	%	4.9	4.7	6.5	6.8
	• գյուղ. ՀԱ -ի մեջ	%	15.1	14.9	21.0	22.0
3	Պահանջարկ ընդամենը	հազ. տ	487	516	730	1362
4	Ինքնաբավության աստիճանը	%	97.8	99.0	100	98.2
5	Օգտագործումը՝					
	• սննդի համար	հազ.տ.	475	403	930	892
	• անասնակեր	--	15.3	11.3	18.0	18.3
	• կորուստներ	--	5.2	17.9	50	30.6
	• արտահանում	--	13.1	12.1	17.0	8.5
6	Փաստացի սպառումը մեկ շնչի հաշվով, կգ	%	131	121	324	288

Բանջարեղենի արտադրության վերաբերյալ հաշվարկները (աղյուսակ 12) վկայում են, որ արտադրությունն առավելապես զարգացել է ինտենսիվ ճանապարհով: Ներդրվել են բարձր բերքատու սորտեր, պայքարի արդյունավետ միջոցներ, խիստ բարելավվել են մշակությունն ու խնամքը: 1995-2010թթ. համախառն բերքի կոկնակի հավելածի 78.6 բաժին է ընկնում ինտենսիվ գործոններին: Բերքատվությունն ավանդաբար ցածր է Լոռու և Վայոց ձորի մարզում (90-130ց): Արարատյան հարթավայրերում կենտրոնացված է տարածությունների 60-67%-ը և համախառն բերքի 78-79%-ը: Այստեղ

բերքատվությունը տատանվում է 470-475, որի բոստանային մշակաբույսերը՝ 320-400ց-ի շրջանակներում: Բանջարաբուծությանը բաժին է ընկնում գյուղատնտեսության համախառն արտադրանքի 1/5-ը (132 մլրդ դրամ):

Կենսաբանական սպառման նորմաներով, մինչև արտագաղթը, 3.5 մլն մարդու համար տարեկան պահանջարկը կազմում էր շուրջ 0.5 մլն տ և բավարարվում էր սեփական արտադրության հաշվին տարեկան արտադրելով 600-630 հազ.տ. բանջարեղեն, 150-240 մլն պայմանական տուփ (պ.տ.) բանջարեղենի պահածո: Արտահանվում էր 90-100 հազ. տ թարմ և 80-90 մլն պ.տ. պահածոյացված բանջարեղեն: 2008-2010թթ. փաստացի պահանջարկը կազմում էր շուրջ 0.7 մլն տ, որը սեփական ռեսուրսների հաշվին բավարարվում էր 100%-ով, միաժամանակ ապահովելով 150-200 հազ. տ վերամշակման ռեսուրսներ:

Սակայն բանջարեղենի համախառն սպառման և արտադրության վերաբերյալ տվյալները դեռևս ամբողջական պատկերացում չեն տալիս իրավիճակի վերաբերյալ:

Լուիկը սննդի թարմ և վերամշակման համար առավել օգտագործվողն է: 2005-2008թթ. նրան բաժին էր ընկնում բանջարեղենի համախառն բերքի 30-31%-ը: Թարմ սպառման և տանը վերամշակման համար տարեկան պահանջարկը հասնում է 115-120 հազ. տ՝ 290 հազար տ փաստացի արտադրության դիմաց (աղյուսակ 13):

Արտադրության ներկա ծավալները լրիվ բավարարում են հանրապետության թարմ սպառման և վերամշակման պահանջները: ՀՀ-ում ընդլայնվում է լուիկից պատրաստվող ապրանքատեսականին (մարինադներ, հյութ, լեչո, լուիկ իր հյութում, ասորտի կետչուպ, լուիկի չիր և այլն): Դրանց համար առաջարկվում են նոր տեխնոլոգիաներ, սորտեր, հիբրիդներ, որոնք աչքի են ընկնում բարձր բերքատվությամբ և մեկ հեկտարից չոր նյութերի ելքով պահունակությամբ, փոխադրունակությամբ և այլն:

Բաճախերի և բուստամային մշակաբույսերի արտադրության ու սպառման կառուցվածքի դինամիկան 77-ում՝ ըստ 2000-2011թթ.⁴

Ապրանքատեսակներ	Երաշխավորվող			Միջին բերքատվությունը, ց/հա		Պատվելագույն մարզերի մեջ, 2011			Դանդախան բերքը, հազար տ			2011թ. 2009թ. նկատմամբ, %		Արտադրանքի կառուցվածքը, %	
	Տարեկան արտադրանքի մեկ շնչի հաշվով կգ	Ընդ. հազ տ	Կառուցվածքը բերքանքի նկատմամբ%	Փաստացի ց/հա		2000	2011	2000	2005	2011	2000	2011	2000	2011	
				2000	2011										
1	2	3	4(այժ. չայժ)	5	6	7	8	9	10	11	12(այժ. չայժ)	13(այժ. չայժ)	14	15	
Լոլիկ	35	113	24.8	262	400	579	158	235	278	174.7	36.8	24.0			
Կարամբ	27	87	19.1	248	365	560	80	113	139	173.8	18.7	12.1			
Գազար	6	20	5.0	226	244	432	14	17	24	171.4	3.3	2.1			
Վարունգ	9	29	6.4	154	252	378	35	64	74	211.4	8.2	86.4			
Սիխ	18	58	12.7	183	207	354	33	48	41	127.2	7.7	3.6			
Ճավրիչ սերմանի	6	19	4.2	131	228	392	8	12	18	221	1.9	1.6			
Այլ բաճախերեններ	18	52	11.5	188	285	355	47	175	398	846.8	11.0	34.5			
Ընդամենը բաճախերեն	118	381	83.7	210	315	402	375	664	968	258.1	87.6	84.3			
Բուստամային	23	74	16.3	209	314	402	53	118	181	341	12.4	15.7			
Ընդամենը բանջ. և բուստ.	141	455	100.0	-	-	-	428	782	1151	-	100.0	100.0			

⁴ Աղբյուր՝ Рекомендации рациональные размеры потребления основных продуктов на душу населения Арм ССР на 2005-2010гг., стр 64-70.

• 77 պարենային արտադրության շաղկապակցություն, Ե., 2004, էջ 43-44:

• Գյուղ. մշակաբույսերի ցանքատարածությունները և համախառն բերքը, 1998, 2001, 2006, 2009թթ.:

• Դարեմային սպահմունքները և արքատարածությունը, 2006-2010թթ. նյութեր:

«Լուլիկի տարբեր սորտերի փորձարկում, բերքատվության և մշակվող հումքի բարելավում» ԱՄՆ ԳԴ մարքեթինգի աջակցության ծրագրերի շրջանակներում փորձարկումները վկայում են, որ հանրապետության 400 ց միջին բերքատվության և մեկ հեկտարից 20-24 ց չոր նյութերի ելքի պարագայում փորձարկվող և հյութերի համար առաջարկվող Ռաննի Նուշ, Սանպակ, Սանշայ, Դիբրիդ 201, Ֆլորիդա, Գետափնյա, Քիք-Փոյք, Պակնոր, Էլիտար, ամբողջական պտուղներով պահածոյացման համար՝ Ռիո Գրանդե, տոմատ մածուկի համար Գրանդե սորտերը ապահովում են 825-1144 ց (Գետափնյա) բերքատվություն և 58-60 ց չոր նյութերի ելք:

Հետազոտողների խմբի (ղեկ. Վ. Նուշիկյան) լուլիկի վերաբերյալ ուսումնասիրությունները վկայում են, որ շուկայական գների (20-25 դրամ 1 կգ-ի համար) և փորձարկվող սորտերի բարձր շահութաբերության պարագայում (Շաստան՝ 421%, Սանսթարթը՝ 212%, CXD-152՝ 301%, Սանգան՝ 200%, Ջինան՝ 282%, Ի-201՝ 232%, Գետափնյա՝ 90%), որոնք առաջարկել են ՀՀ ֆերմերային տնտեսություններում մշակելու համար, մեկ հեկտարի հաշվով կարող են ապահովել 1.0-1.5 (2009թ. գների պարագայում 2-3) մլն դրամի շահույթ, և էապես կիջնի վերամշակող արդյունաբերությանը վաճառվող հումքի զինը: Կաղամբի ռեսուրսները, եթե ոչ իր ծավալով, ապա տնային տնտեսությունների ամենօրյա ճաշատեսակներում առավել շատ օգտագործվողներից է: Կենսաբանական նորմայով (18 կգ/տարի) տարեկան սպառման պահանջարկը հասնում է 59 հազ. տ: Վերամշակող արդյունաբերության հումքի պահանջարկի կորուստը էապես կրճատել է ներքին պահանջարկը: Մինչև 1990-ական թվականները կաղամբը լայնորեն օգտագործվում էր կաղամբի մարինադներ, ֆարշեր (լցոնք), սալաթներ արտադրելու համար, որոնք լինելով էժան, մեծ պահանջարկ ունեին ներքին և արտաքին շուկայում:

Շուկայի տարողության, գների, ապրանքային կաղամբի տարածքային տեղաբաշխվածության, ապրանքային շղթաների, վեկտորների ուղղվածության, ապրանքաշարժի տեսակարար ծախսերի վերաբերյալ տեղեկատվության անբավարարությունը, պահպանման դժվարությունները առանձին տարիներ ստեղծում են չիրացվող կաղամբի էական կորուստներ, որը առաջացնում է ապրանքար-

տադրողների արդարացի դժգոհությունը: Վաղահաս, միջահաս և ուշահաս կաղամբի ձևավորված գոտիները (Արարատյան դաշտավայր, Արագածոտնի մարզ, լեռնային գոտի) ապահովում են նրա կլոր տարին մատակարարումները: Մատակարարման գործում ստեղծված դժվարությունների պատճառով չնայած արտադրության բավարար ռեսուրսներին, կաղամբի շուկայական գները 2006-2010թթ. հավասար էին կարտոֆիլին (200-250 դրամ), թեև կաղամբը 1 ց-ի ինքնարժեքով և կալորիականությամբ 2-3 անգամ գիջում է նրան:

• **Գլուխ սոխի ռեսուրսները:** Արտադրությունը վերջին տասը տարում ավելացել է 2.4 անգամ և հավասարվել նորմատիվային պահանջարկին: Այնուհանդերձ, 2008թ. 1տ 586 \$-ով (1 կգ՝ 178 դրամ) 3.8 մլն դոլարով թուրքիայից և Իրանից ներկրվել էր 6.5 հազ. տ սոխ և սխտոր: Նկատվում է արտադրության կայուն աճ: 2001-2008թթ. տարածություններն աճել են 250 հա-ով (12.8%), համախառն բերքը՝ 43 հազ. տ-ով կամ չորս անգամ: Բերքատվության աննախընթաց ցուցանիշներ ձեռք են բերել Արարատի (366 ց) և Արմավիրի մարզերը, որոնք էլ արտադրում են համախառն բերքի 87-88%: Գլխավոր հիմնախնդիրը մնում է ներկրումների կրճատումը և արտադրության գների տատանումների մեղմացումը:

• **Վարունգի ռեսուրսները:** Արտադրությունը քառակի գերազանցում է սպառման պահանջներին և անցած տասը տարիներին քառապատկվել է: Պահանջարկը կազմում է 29 հազ. տոննա, փաստացի 82 հազ տ արտադրության դիմաց (6.8%): Մեծ է առաջարկի սեզոնայնությունը, և գները տատանվում են 150-1000 դրամի շրջանակներում: Միջին հանրապետական 272 ց բերքատվության պարագայում Արմավիրի և Արարատի մարզերում այն տատանվում է 350-352, մնացած մարզերում՝ 60-180 ց-ի շրջանակներում: Ծածկած գրունտում մ²-ից ստացվում է 15-17 կգ վարունգ: Տարածությունների 63%-ը և համախառն բերքի 84%-ը կենտրոնացված է Արարատյան հարթավայրում: Հեռանկարի ուրվագիծը մնում է հիշյալ մարզերում բերքատվության բարձրացումը, ծածկած գրունտի ընդլայնումը և ինքնարժեքի իջեցման հիման վրա գների իջեցումը, արտահանման խթանումը, վերանշակումը: 2008թ. 1կգ ներմուծվել էր 3.1\$-ով:

• **Գազարի ռեսուրսները:** Բնակչության մեկ շնչի հաշվով տարեկան 6 կգ նորմայի շրջանակներում տարեկան պահանջը հասնում է 20 հազ. տ, իսկ արտադրությունը՝ պահանջարկի 135%-ի: ԳԳ ԱՎԾ տվյալներով գազարի տարածությունները 2005-2008թթ. տատանվում էին 900-970 հեկտարի շրջանակներում և առավելապես տեղաբաշխված են Կոտայքի և Շիրակի, Լոռու և Գեղարքունիքի մարզերում (77-78%), որոնք էլ ապահովում են համախառն բերքի 80-85%-ը: Մեկ հեկտարի բերքատվությունը 2008թ. Գեղարքունիքում հասավ 288ց, Շիրակում՝ 319ց, իսկ Կոտայքում՝ 43.2 ց, Արագածոտնի 118 ց-ի դիմաց ներմուծվում է ընդամենը 2.6 տ:

Հանրապետության շուկայի պահանջարկը բավարարված է գրեթե կլոր տարին: Սպառված գազարի 40-42%-ն օգտագործվում է պահածոյացման (այլ բանջարեղենների հետ) և գազարի հյութի, արտադրության համար: Պահածոյացման նորագույն եղանակները հնարավորություն են ընձեռում պահպանել նրա բուժիչ հատկությունը (սակավարյունության, հիպերտոնիա) A,B,C,B₂ վիտամինների և կարոտինի հիմնական մասը: Հանրապետությունում մշակվող Նանտսկայա, Շանտե, Լենինականի տեղական սորտերը ապահովում են 300-350ց բերք: Արտադրության ընդլայնումը մեծապես կնպաստի գազարի հյութի արտադրության լայն ծավալներով կազմակերպմանը: Ներկայումս 270 դրամով ներմուծվում և 780 դրամով վաճառվում է 1լ ուկրաինական արտադրության «Sadora Gold» գազարի հյութ:

• **Սխտորի** տարեկան 4 կգ սպառման նորմայով նախատեսված պահանջարկը կազմում է 5 հազ. տ: Տարածությունները կայունացել են 800-840 հեկտարի, համախառն բերքը՝ 8-9 հազ. տոննայի շրջանակներում: Մշակվում է բոլոր մարզերում: Միջին 100-110ց. բերքատվության պարագայում, մշակության հիմնական շրջաններում (Արարատի, Լոռու, Կոտայքի, Գեղարքունիքի, Սյունիքի մարզերում) ստացվում է 150-200ց. բերք: Սրանց բաժին է ընկնում համախառն բերքի 60-65%-ը, որոնք էլ ապահովում են ապրանքային բերքի 78-92%-ը:

• **Կանաչ ոլոռի ռեսուրսները:** Արտադրությունը հանրապետությունում թույլ է զարգացած: Տարածությունները հասնում են 70-80 հա, համախառն բերքը՝ 250-290 տ: Կենտրոնացած է առա-

վելապես Չրագղանի և Սյունիքի տարածքներում և նախատեսված է պահածոյացված կանաչ ոլոռի արտադրության համար: Պահածոների արտադրության խիստ անկման, որոշ գործարանների (մասնավորապես Երևանի) վերացման հետևանքով նրա արտադրությունը խիստ կրճատվեց: 2008թ. նրա տարածությունները 76 հա էր, համախառն բերքը՝ 284 տ: Զարգացմանը դարձյալ խանգարում են մթերող կազմակերպությունների կողմից առաջարկվող ցածր գները (1 կգ-ի համար 270-300 դրամ), այն դեպքում, երբ պահածոների արտադրության մեջ 1 կգ կանաչ ոլոռից ստացվում է երկու տուփ (465 գ հումքի պարունակությամբ) պահածոյացված արտադրանք (զանգվածի 70%-ը), 2008-2009թթ. այն ՀՀ ներքին շուկայում արժեք 1100-1200 դրամ:

- **Բանջարեղենի մնացած խմբերում** ընդգրկված են սմբուկը, բամիան, պղպեղը, սունկը, կանաչեղենները և այլն: Բնակչության մեկ շնչի հաշվով տարեկան 16կգ սպառման նորմայի պարագայում ֆիզիոլոգիական պահանջարկը կազմում է 52 հազ. տ, կամ ընդհանուր պահանջարկի 11.5%-ը: Մինչդեռ դրանց տարածությունները 2008թ. հասնում էին շուրջ 7.0 հազ. հա, իսկ համախառն բերքը՝ 209 հազ տ կամ 19.9%:

- Բանջար-բոստանային պարենային արտադրանքները ներառում են սեխը, ձմերուկը, դդումը, դդմիկը:

Տարեկան սպառման նորման ՀՀ-ում սահմանված է 19 կգ (որը կազմում է բանջարեղենի սպառման նորմայի 16.3%-ը և արտադրության 18%-ը), նրանց արտադրությունն ամբողջովին բավարարում է հանրապետության ներքին շուկայի պահանջարկը, սակայն սեզոնային անբավարարությունը լրացվում է 1 կգ-ը 300-500 դրամով, ներկրվող 450-550տ ձմերուկի և սեխի միջոցով:

- Բոստանային մշակաբույսերի տարածությունները 2008թ. 5.4 հազ. հա էր: Երկարատև տեղատվությունից հետո նկատվում է բերքատվության աճ: 1976-1990թթ.՝ 143գ-ից, 2002-2003թթ. այն հասավ 2005թ.՝ 305 գ, 2008թ.՝ 334 գ-ի: Դրա հետևանքով համախառն բերքը 60-70 հազարից հասավ 182 հազ տ-ի: Արտադրությունը, գրեթե ամբողջովին (92-93%) տեղաբաշխված է Արարատի և Արմավիրի մարզերում, որտեղ բերքատվությունը հասնում է 377-402 գ: Ներկրվում են առավելապես ձմերուկ և սեխ:

- Լոռու, Կոտայքի, Վայոց ձորի և Տավուշի մարզերում ինքնաբավության հատուկ ռազմավարություն՝ հիմնված տարածքային պետական նպատակային ծրագրի իրականացման արդյունավետության բարձրացման, շուկայական ենթակառուցվածքների զարգացման, ոլորտի ֆինանսավորման և վարկավորման կատարելագործման գյուղատնտեսության նոր հարաբերությունների արմատավորման վրա:

Բանջարեղենի բնույթով պայմանավորված անհրաժեշտ է պայմաններ ստեղծել գյուղական վայրերում վերամշակման փոքր և միջին ձեռնարկությունների ստեղծման համար: Դա մի կողմից կնպաստի նորաստեղծ միջհամայնքային կապերի ամրապնդմանը, արտադրանքի որակի բարձրացմանը, թափոնների օգտագործմանը, իսկ մյուս կողմից էլ վերամշակված արտադրանքի ինքնարժեքի իջեցմանը և հումքի ձեռքբերման խոշոր ձեռնարկությունների մրցունակության բարձրացմանը:

Լուրջ խնդիրներ կան թարմ և վերամշակված արտադրանքների արտահանության բնագավառում: Սյսպիսով, գյուղատնտեսությունը և վերամշակող արդյունաբերությունը սպասում են համային ազգային արժեքներ ունեցող, բարձր բերքատու, չոր նյութերի բարձր պարունակությամբ սելեկցիոն սորտերի: Ուստի այդ առումով անհրաժեշտ են՝

- Տեղական արտադրանքների մրցունակության բարձրացման և ներմուծման հետագա կարգավորում հօգուտ տեղական արտադրության:
- Գոտիական խորը մասնագիտացմանը նպաստող ագրարային տարբերակված քաղաքականության իրականացում:
- Գոտիական խորը մասնագիտացմանը նպաստող ագրարային տարբերակված քաղաքականության իրականացում:
- Օրգանական գյուղատնտեսության զարգացում:

Բանջար-բոստանային արտադրության ներկա վիճակը (2008-2011թթ.) և հեռանկարի (2015-2020թթ.) ուղղագիծը ըստ ՀՀ մարզերի⁵

Մարզերը	Փաստացի						Հեռանկարի ուղղագիծը									
	Տարածություն, հա		Միջին բերքա-վայրումը, ց/հա		Համակարգ. բերքը հազ. տ.		Արտադրանքը մեկ շնչի հաշ-վով 2008թ. (կգ)		Տարածությունը հազ հա		Միջին բերք-վայրումը, ց/հա		Համակարգ. բերքը, հազ. տ.		Մեկ շնչի հաշվով, կգ	
	2008	2011	2008	2011	2008	2011	2008	2011	2015	2020	2015	2020	2015	2020	2015	2020
Արագածոտն	1044	1136	304	288	317	327	226	1190	1190	314	350	37	42	205	207	
Արարատ	7263	8308	434	414	315	344	1137	8660	8455	467	473	380	400	1075	1140	
Արմավիր	12370	12797	391	329	484	421	1710	12765	12840	477	494	610	625	1670	1816	
Վերադուրմիշ	2060	1845	274	306	57	56	233	2160	2160	338	338	73	73	237	235	
Լոռի	1395	1368	129	123	18	16	84	1330	1176	255	340	36	40	100	107	
Կոտայք	1344	1237	223	179	30	22	108	1370	1464	292	375	40	55	110	169	
Շիրակ	1212	1523	239	255	29	39	103	1550	1415	310	346	48	49	136	137	
Մյունիք	930	972	194	162	18	16	117	890	890	258	258	23	23	119	124	
Վայոց ձոր	483	457	145	153	7	7	132	495	460	202	217	10	10	141	150	
Տավուշ	989	1014	100	114	99	115	74	990	950	202	315	20	30	112	166	
Ընդամենը	29110	30774	-	-	1374	1363	311	31.0	31.0	412	438	1277	1357	289	318	

⁵ Արբուղը՝ պարենային ապահովություն և աղքատություն, Ե., 2008, էջ 13, 45-46, 68, 103, 2010, էջ 45-46 գյուղ. մշակաբույսերի տարածությունները

- ՀՀ գյուղատնտեսության կայուն զարգացման ռազմավարությունը, Ե., 2007, էջ 13-57;
- Աղքատության ուղղահարման վերանայված ռազմավարական ծրագրերը (ԱՂՈՎ-2), Ե., 2008, 63-69;
- ՀՀ լեռնային և բարձր լեռնային տարածաշրջանների կայուն զարգացման ռազմավարություն, Ե., 2005, էջ 20-26:

2.4. Պտուղների և հապապտուղների պաշարներն ու դրանց համալրման ուղիները

Պտուղների և հատապտուղների օգտագործման տարեկան նորման ընդունված է 73կգ (աղյուսակ 15), որի էներգետիկական համարժեքը կազմում է 35 հազ. կկալ: Սպառողական զանբյուլի էներգետիկական կառուցվածքում պտուղները զբաղեցնում են 4.0%: Միջին էներգունակությունը մեկ կիլոգրամի համար կազմում է 480 կկալ (տատանվելով 270-8500 կկալ շրջանակներում): 2009թ. ՀՀ-ում այն կազմում էր 735 կկալ, հետևապես պտուղների և հատապտուղների կառուցվածքային տեղաշարժերի հետևանքով մշտապես փոխվում է էներգունակության միջին ցուցանիշը:

Սպառման կառուցվածքում լուծված են կորիզավորների և հնդավորների ֆիզիկական ծավալների և նորմատիվային կառուցվածքի հարցերը, ինչը չի բավարարում մերձարևադարձայինների և ընկուզավորների առումով: Հետևապես խիստ անբավարար է մերձարևադարձային և ցիտրուսային, չոր մրգերի սպառումը, որոնց մի մասը (ադամաթուզ, մանգո, արքայախնձոր, արմավ, մերձարևադարձային, թեյ, սուրճ) ապագայում ևս կներկրվեն: Սակայն պետք է լիովին օգտագործվեն Սյունիքի, Վայոց ձորի, Տավուշի մարզի ռեսուրսները:

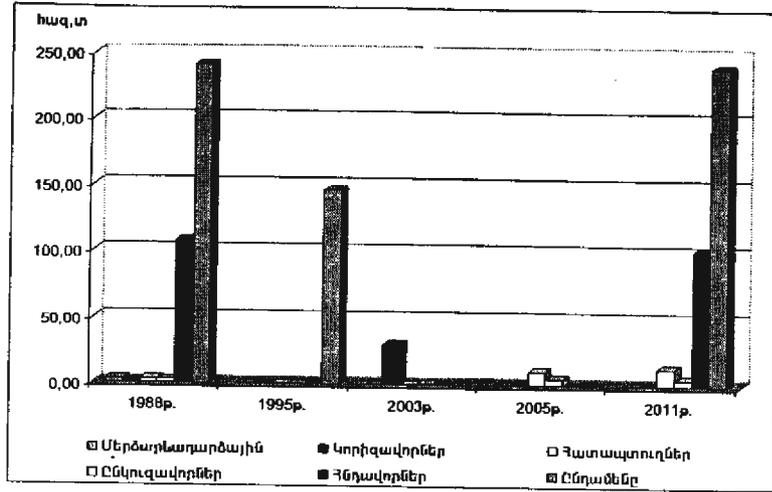
Աղյուսակ 15

Պտուղների, հատապտուղների պահանջարկը և արտադրությունը ՀՀ-ում՝ ըստ 1988-2011թթ.

N	Անվանումը	Մեկ շնչի տարեկան սպառման նորման, կգ	Սպառման տարեկան պահանջը հազ. տ	Արտադրությունը, հազ. տ				
				1988	1995	2003	2005	2011
1	Մերձարևադարձային	5	16.1	3.3	0.4	1.0	2.0	0.6
2	Կորիզավորներ	11	35.4	101.5	72.4	30.5	180.1	117.4
3	Հատապտուղներ	1	3.2	1.3	0.2	0.4	10.2	13
4	Ընկուզավորներ	3	9.6	2.8	0.3	1.1	5.1	5
5	Հնդավորներ	45	144.9	107.9	72.5	49.1	118.0	102
6	Այլ	8	25.7	24.2	0.2	0.4	0.2	0.2
7	Ընդամենը	73	235	241	146	82.6	315.6	240

Պտուղների, հատապտուղների պահանջարկը և արտադրությունը ՀՀ-ում՝ ըստ 1988-2011թթ.

Գծապատկեր 2

Ներկրումների վերաբերյալ կատարված հաշվարկները վկայում են, որ 2003-2008թթ. բնեղեն ծավալները ավելացել են 25.2 հազ. տ-ով կամ 101.2%-ով, իսկ գները՝ 33.2%-ով: Թանկացման պատճառով ներկրման ծախսերը ավելացել են 52 մլն դոլարով կամ 250%-ով: Առանձնապես թանկացել են ընկուզավորները (308%), սուրճը (316%), թեյը (234%), ցիտրուսները՝ 443, մերձարևադարձայինները՝ 586% :

Հանրապետությունը կարող է կրճատել ընկուզավորների, հատապտուղների, հնդավորների, մրգահյութերի ներկրումները, սակայն դրան խանգարում են ներկրման և ներքին ապրանքաշրջանառության գների շահեկան մեծ տարբերությունները: 2008-2010թթ. ընկուզավորների, սուրճի, արքայախնձորի, ցիտրուսայինների գծով այն հասնում էր 3-4 անգամի: Սակայն, ներկրվող արտադրանքները, կարևոր լինելով հանդերձ, կարող են միայն լրացնել ՀՀ ավանդական պտղատեսակներին (աղյուսակ 16):

Պտուղների արտադրության և սպառման միտումները ՀՀ-ում՝ ըստ 1988-2011թթ.

Աղյուսակ 16

N	Ցուցանիշները	Չափի միավորը	1988	1995	2000	2010	2011	
1	Արտադրություն							
	• Բերքատու տարածությունները	հազ. հա	35.2	34.4	21.7	37.7	37.2	
	• Բերքատվությունը	ց	68.1	43.3	58.8	39.2	73.5	
	• Համախառն բերքը	հազ. տ	241	146	128	128.5	2039.4	
2	Պահանջարկը							
	• Մեկ օրվա	տ	638	747	750	654	688	
	• Մեկ տարվա	հազ. տ	233	273	274	239	248	
3	Արտադրություն							
	• Մեկ շնչի հաշվով	կգ	70	39	34	21	73	
	• Կենսաբ. նորմայի նկատմամբ	%	96	53	46	34	64	
	• 100 հա մշակվող հողերի հաշվով	տ	48	29	25	58.5	107.5	
4	Տարեկան սպառումը	ընդամենը	հազ.տ	210	148	144	218	228
		1 շնչի հաշվով	կգ	61	39	38	59	61
		նորմայի նկատմամբ	%	83	53	52	37	58

Գլխավոր տեղական արտադրության զարգացումն է ապրանքափոխանակության և արտահանման խթանումը, մասնավորապես, որ իրացման ոլորտում ի դեմս արտերկրների մթերոլների, ձևավորվել են նոր հարաբերություններ: 2007-2010թթ. տեղում, իրենց տարաներով և բարձր գներով ծիրան, դեղձ, խաղող գնում էին ոչ միայն տեղական այլև գնորդներ եվրոպական երկրներից, Ռուսաստանից և այլն:

Պտղաբուծությունը խորհրդային տարիներին զարգացավ առավելապես էքստենսիվ ճանապարհով: Այնուհանդերձ, առկա էին որոշ ձեռքբերումներ: 1986-1988թթ. պտուղների միջին սպառումը մոտեցավ սահմանված մակարդակին, սննդի արդյունաբերությունը թողարկեց 292 մլն պ.տ. պտղապահած և բնական հյութեր (որից արտահանեց 118 մլն պ.տ.), մինչդեռ 2009թ. արտադրվել էր ընդամենը 1368 տ (3 մլն պ.տ.) մրգի պահածո: Ծավալի կորուստը կազմում է շուրջ 289 մլն պ.տ. կամ շուրջ 120 հազ. տ, որի արժեքը 2010թ. շուկայական գներով կկազմեր շուրջ 180 մլն ԱՄՆ դոլար:

- ԱՎԾ տվյալները վկայում են, որ թեև պտուղների արտաքին ապրանքաշրջանառության մեջ արտահանման մասնաբաժինը

2008թ. հասավ 25.9%, այնուհանդերձ, այն մնում է խիստ ցածր մակարդակի վրա:

- Աստիճանաբար մոտենում են արտահանման և ներկրման գների մակարդակը, լուրջ խոչընդոտ է վերամշակման կարողությունների անբավարարությունը, որը 9.5 անգամ զիջում է 1988-90-ական թվականների ծավալներին և հունքի թելադրվող ցածր գները: Գյուղնախարարության օպերատիվ հաշվարկման տվյալներով 77-ում Արտֆուդի (6.9), Բորոդինո (3.6), Այրումի պահածոների գործարանի (1.1), Պռոշյանի կոնյակի (1.2), Եվրոթերմ ՓԲԸ (2.6) և այլ ընկերությունների կողմից գնված 19.4 հազ.տ պտղի 1 կգ-ի համար 2008թ. վճարվել են՝ դեղձի համար՝ 86, ծիրանին՝ 63, խնձորին՝ 21 դրամ, միջին հաշվով՝ 84.6 դրամ:

Սեփականաշնորհումը լույս աշխարհ բերեց «թղթի վրա» եղած տարածքները: Տարածությունների մի մասը երկրաշարժի գոտում դրվեցին բնակարանաշինության տակ, քիչ չեն նաև ռազմականացված սահմանային տարածքներում ոչնչացված և ոռոգման ցանցի վերացման հետևանքով չորացած այգիները: Պտղատու տարածությունները մասնատված են 212 հազ. գյուղացիական տնտեսությունների միջև (միջինը 0.18հա):

Վերջին տարիներին պտուղների շուկայում նկատվող գների էական բարձրացումն իր ազդեցությունը թողեց պտղաբուծության զարգացման վրա: Արագորեն ընդլայնվում են տարածությունները, սառնարանների տարողությունները, լավացել է պտղի որակը, բարձրացել է սպառողին մատուցելու կուլտուրան: Բավական է նշել, որ 2000-2008թթ. բերքատու տարածքներն ավելացվել են շուրջ 15 հազ. հա-ով կամ 69%-ով, փոխվել են ավանդական ցածր բերքատվությամբ այգի պահելու նախկին մտածելակերպն ու գործելակերպը: 2011թ. 6 հազ.հա ոչ բերքատու այգիները առաջիկա տարիներին պտուղների համախառն բերքը կավելացնեն շուրջ 60 հազ. տ-ով կամ 20%-ով:

Պտղաբուծության զարգացման թույլ կողմը մնում է՝ ցածր բերքատվությունը և մեծ տատանումները, սորտատեսակային անբավարար կառուցվածքը, խոշոր զանգվածների փոքր տեսակարար կշիռը, պատահական տնկիներով հախուռն տարածությունների հիմնումը, ինտենսիվության խիստ ցածր մակարդակը, ճյուղի մոնի-

թորինգի պետական քաղաքականության իրացման մեխանիզմների անբավարարությունը, ագրոարդյունաբերական ինտեգրացիայի համալիրում երկարատև պայմանագրային հարաբերությունների գրեթե բացակայությունը, վերամշակողների գնային մենաշնորհը, տարերային աղետների դեմ պայքարի և ապահովագրության գործի դրվածքի անբավարար մակարդակը, երկարատև պահպանման և արտահանման հնարավորությունների զանգվածային անհասանելիությունը, էկոլոգիապես մաքուր և վերամշակման բարձրարժեք արտադրանքի (կոմպոտների, պտղահյութերի, պահածոների, ջեմերի, պավիդոնների, ազգային քաղցրավենիքների) արտադրության խիստ անկումը, խորհրդատվության և տեղեկատվության կառույցների ծառայություններից օգտվելու դժվարությունները, ռեսուրսների անբավարարությունը և այլն:

Պտղաբուծության զարգացման ռեսուրսները ավելի տեսանելի են մարզային կտրվածքով (աղյուսակ 17):

Չեռանկարում Արարատյան հարթավայրում տարածությունները կաճեն 34%-ով, Արարատյան գոգավորության նախալեռնային գոտում (Արագածոտն և Կոտայքի մարզերում)՝ 26%-ով՝ հասնելով 30 հազար հա-ի կամ պտղատուների ընդհանուր տարածքի 57%-ին:

Շիրակի, Սյունիքի և Գեղարքունիքի մարզերը կզբաղեցնեն 8.5%, կաճի Վայոց ձորի, Տավուշի մարզերի դերը:

Ոռոգման ինքնահոս համակարգերի ներդրումը կվերականգնի Տավուշի մարզի պտղաբուծության վաղեմի փառքը: 2010թ. նկատմամբ 2020թ. տարածությունը կաճի 87%-ով, բերքատվությունը կբարձրանա և կհասնի 73%-ի, համախառն բերքը կավելանա 3.3 անգամ:

Չեռանկարում Լոռու, Կոտայքի, Վայոց ձորի, Տավուշի մարզերի ցածր բերքատվության պահպանումը կմնա որպես ներկա տարածքների վերակառուցման և երիտասարդացման հետևանք:

Վայոց ձորի, Սյունիքի, Տավուշի ցածրադիր գոտիներում մոռացության մատնված մերձարևադարձային պտուղների արտադրության արմատական վերակառուցումը լուրջ դեր կխաղա պտղաբուծության ոլորտում:

Չեռանկարում մեծ ռեզերվներ, կմնան Վայոց ձորի, Սյունիքի, Տավուշի, Կոտայքի և Արագածոտնի մարզերի ռեսուրսների օգտագործումը:

Պտղաբուծության զարգացման վիճակը (1990-2011թթ.) և հեռանկարի (2015-2020թթ.) ուղվագիծը ըստ ՀՀ մարզերի⁶

Սարգերը	Տարածություն, հազ. հա						Միջին բերքատվությունը, ց/հա						Համախառն բերքը, հազ. տ					
	Փաստացի			Հեռանկարում			Փաստացի			Հեռանկարում			Փաստացի			Հեռանկար		
	1990	2010	2011	2015	2020	2020	1990	2001	2010	2011	2015	2020	1990	2001	2010	2011	2015	2020
Երևան	1.3	0.9	1.3	1.3	1.3	1.3	53.4	16.5	22.3	34.5	65	83	5.0	1.4	2.9	4.6	8	11
Արագածոտն	5.8	3.5	5.2	4.9	7.1	7.6	42.5	77.0	42.7	61.8	127	144	19.5	27.3	21.3	29.0	70	102
Արարատ	6.6	3.8	7.1	7	8.9	9.5	46.3	51.8	79.6	116.4	157	175	19.7	20.0	50.9	75.7	118	143
Արմավիր	10.0	4.0	8.2	8.2	9.7	10.4	47.2	39.6	18.0	107.5	141	154	29.8	15.3	9.5	60.3	116	149
Գեղարքունիք	2.2	1.2	1.4	1.5	1.6	2.0	49.5	59.5	154.6	167.3	143	154	8.3	7.2	21.0	23.3	17	20
Լոռի	4.5	1.6	2.4	2.4	3.1	3.5	33.9	19.2	4.6	16.7	75	106	12.6	2.8	1.0	3.6	18.0	28
Կոտայք	6.9	3.0	4.5	4.2	5.0	6.4	44.1	48.4	18.8	35.7	74	80	24.7	15.6	8.6	13.7	34	40
Շիրակ	0.7	0.2	0.5	0.5	0.9	1.0	53.4	43.8	37.8	77.4	117	116	3.0	1.3	1.7	3.4	7	7
Սյունիք	2.5	2.3	2.6	2.6	2.6	3.9	37.3	10.4	12.6	48.2	75	80	7.4	2.6	3.0	11.6	18	24
Վայոց ձոր	2.4	1.1	2.1	2.1	2.5	3.1	37.1	22.5	14.1	17.6	71	84	6.7	2.8	2.6	3.3	16	18
Տավուշ	7.1	1.1	2.3	2.4	4.3	4.3	36.8	23.3	27.2	48.2	68	88	18.5	2.7	6.0	10.9	27	36
Ընդամենը ՀՀ-ում	50.1	22.6	37.7	37.1	47.0	53.0	42.6	43.1	39.2	73.5	112	128	155.4	100	128.5	239.4	448	578

⁶ Հաշվարկների աղբյուրները՝

- գյուղատնտեսությունը ՀՀ-ում 1990-1999, ՀՀ ԱԿԾ մոդուլում, Ե., 2001;
- Հոլանդի հաշվեկշիռի 2008թ. տարածաշրջանների ճշգրտված տվյալները;
- գյուղատնտեսական մշակութային տարածքների և համախառն բերքի վրձ. տեղեկագրերի 1990-2010թթ. ամենամյա տվյալները;
- Պարենային ապահովության և արքատության 2003-2011թթ. նյութերը;
- գյուղատնտեսության և գյուղի կայուն զարգացման ռազմավարության 2010-2015թթ. ստուգիչ տվյալները:

Պտղաբուծության զարգացմանն էապես կնպաստի ավանդական նախկին կապերի վերականգնումը, վերանշակման կարողությունների ընդլայնումը: Լուրջ խնդիր կմնա ոռոգման ջրի խնայողությունը: 2010-2020թթ. բերքատու տարածքների շուրջ 13 հազ. հա-ով ավելացումը կառաջացնի շուրջ 50 մլն մ³ ջրի չրացուցիչ պահանջ: Ուսումնասիրությունները վկայում են, որ ներկայումս ջրառը կազմում է ՀՀ ջրային ռեսուրսների միայն 35%-ը, իսկ գյուղատնտեսական ջրամատակարարման համար օգտագործվում է միայն 19%:

Տարեկան կորուստները հասնում են 0.95 մլն մ³, այդ թվում Արագածոտնի մարզում՝ 91 մլն մ³ (31%), Արարատյան հարթավայրի տնտեսություններում՝ 238 մլն մ³ (20%), Գեղարքունիքում՝ 80%, Լոռու և Կոտայքի մարզերում՝ 17%, Շիրակում՝ 49% և այլն: Վայոց ձորի մարզը, ջրապահովվածության ծրագրի կենսագործման դեպքում, կդառնա պտղաբուծական հզոր գոտի:

2.5. Խաղողի պաշարներն ու դրանց համալրման ուղիները

Խաղողի արտադրության ավելացումը դիտարկվում է ոչ միայն թարմ սպառման, այլևս ակտիվացման և ոչ ակտիվացման խմիչքների և հյութերի արտադրության և իրացման ավելացման, երկրագործության ինտենսիվացման և հողօգտագործման արդյունավետության բարձրացման տեսանկյունից:

Խաղողագործության ոլորտում նույնպես եղել են զգալի ձեռքբերումներ: Երկիրը ոչ միայն բավարարում էր իր պահանջները, այլև տասնյակ հազարավոր տոննա թարմ խաղող, կոնյակ, գինիներ էր առաքում ռեսուրսների վերաբաշխման միութենական կենտրոնացված հիմնադրամներին (աղյուսակ 18): Կոնյակը և բարձրարժեք գինիները մեծ համբավ բերեցին երկրին: 1985-1988թ. երկրում տարեկան արտադրվում էր 16-17 մլն լիտր օղե-լիկյորային խմիչքներ, 60-65 մլն լիտր գինի, 11-12 մլն լիտր կոնյակ, ընդհանուր առմամբ՝ 580 մլն դոլարի խմիչքներ՝ 2009թ. 290 մլն-ի դիմաց: 290 մլն դոլարի կորուստն այսօր որոնում ենք այլ աշխարհներում, նրանց իսկ պայմանով:

Սեփականաշնորհումից հետո 1988-2003թթ. խաղողագործությունը ևս լուրջ նահանջ ապրեց: Արտադրության 2.6 անգամ կրճատումը արդյունք էր ոչ միայն շուկայի տարողության խիստ փոք-

րացման, այլև 2003թ. չթաղվելու հետևանքով զանգվածային ցրտահարության:

Հանրապետությունում բնակչության մեկ շնչի հաշվով սպառման 20 և վերամշակման 70կգ նորման եղել է անհասանելի: Խաղողի և պտղատու այգիների քանդման հետևանքով գյուղատնտեսությունը կորցրեց շուրջ 90 մլրդ դրամի արտադրական կապիտալ, իսկ 1990-2010թթ. չստացված շուրջ 3 մլն տ խաղողի և պտղի արժեքը հասնում էր 300 մլրդ դրամի:

Խաղողի բերքատվությունը, դանդաղորեն, սակայն կայուն ձևով ավելանում է (աղյուսակ 18):

Աղյուսակ 18

Խաղողի պահանջարկի և առաջարկի միտումները ԳՀ-ում՝ ըստ 1988-2011թթ.

N	Ցուցանիշները	Չափի միավորը	1988	1995	2003	2010	2011
1	Արտադրությունը						
	• Տարածությունը	հազ հա	26.0	21.5	11.5	14.7	14.5
	• Մեկ հեկտարի բերքատվությունը	ց/հա	81.7	67.8	71.4	151.5	158
	• Համախառն բերքը՝	հազ տ	212.4	145.8	82.1	222.7	229.1
2	Մուլտիլի մեկ շնչի հաշվով	կգ	62	39	26	68	71
	Տարեկան պահանջարկը (ընդամենը)	հազ.տ	290	188	167	230	240
	• Թարմ միս	-/-	72	72	64	65	67
	• Վերամշակման	-/-	169	95	95	150	202
3	• Այլ կարիքների համար	-/-	49	21	8	15	9
	Արտադրությունը պահանջարկի նկատմամբ	%	73	82	49	97	96
4	Արտադրվել է՝ գինի	հազ դալ	6007	1040	272	437	618
5	կոնյակ	հազ դալ	1227	325	722	987	15375
6	Գինու, կոնյակի, սպիրտի, խաղողի չամիչի ներկրումները	մլն դոլար	2.9	7.6	4.9	42.1	3.3
	Արտահանում	տ	13607	1086	9227	12118	25314
7	կոնյակ	տ	7092	723	517	362	1305
	գինի	տ					

Բերքատվությունը բարձր և կայուն է նրա մշակության հիմնական երկու՝ Արարատի և Արմավիրի մարզերում, որոնց 2008թ. բաժին էր ընկնում տարածքի 66.7%-ը, համախառն բերքի 85.5%: Սակայն շամպայն և Արենի գինիների արտադրությամբ ուշադրության արժանի են նաև Տավուշի և Վայոց Ձորի, Կոտայքի մարզերը, որտեղ բերքատվությունը ավանդաբար մնում է ցածր, քեև առկա են որոշ դրական միտումներ (աղյուսակ 19):

Խաղողագործության զարգացման ներկա վիճակը (2001-2011թթ.) և հեռանկարները (2015-2020թթ.) ԳՀ-ում ըստ մարզերի⁷

Մարզեր	Տարածությունը, հազ .հա												Միջին բերքատվությունը, ց/հա						Համախառն բերքը, հազ տ					
	Փաստացի						Հեռանկարում						Փաստացի			Հեռանկարում			Փաստացի			Հեռանկարում		
	2001	2010	2011	2001	2010	2011	2015	2020	2015	2020	2015	2020	2001	2010	2011	2001	2010	2011	2001	2010	2011	2015	2020	2015
Երևան	0.6	0.6	0.6	0.6	0.6	0.6	0.6	0.6	0.6	0.6	0.6	0.6	0.6	0.6	0.6	0.6	0.6	0.6	0.6	0.6	0.6	0.6	0.6	0.6
Արագածոտն	2.4	1.6	1.1	2.4	1.5	1.5	3.0	3.8	2.8	3.6	3.6	3.0	3.8	2.8	3.6	3.6	3.6	3.6	3.6	3.6	3.6	3.6	3.6	3.6
Արարատ	3.8	5.0	4.9	3.4	4.6	4.6	7.2	10.1	6.1	8.6	8.6	10.4	96.3	186.3	183.5	186.2	180.7	180.7	180.7	180.7	180.7	180.7	180.7	180.7
Արմավիր	5.3	7.4	6.9	5.3	5.2	5.2	10.0	11.8	8.4	10.4	10.4	10.4	96.3	186.3	183.5	186.2	180.7	180.7	180.7	180.7	180.7	180.7	180.7	180.7
Կոտայք	0.6	0.4	0.3	0.6	0.4	0.2	0.6	0.7	0.5	0.6	0.6	0.6	0.6	0.6	0.6	0.6	0.6	0.6	0.6	0.6	0.6	0.6	0.6	0.6
Մյուսիք	0.1	0.2	0.2	0.1	0.2	0.2	0.2	0.2	0.2	0.2	0.2	0.2	0.2	0.2	0.2	0.2	0.2	0.2	0.2	0.2	0.2	0.2	0.2	0.2
Վայոց ձոր	0.6	0.9	0.9	0.5	0.9	0.8	1.2	1.5	0.9	1.5	1.5	1.5	28.6	47.1	51.0	68.9	63.0	63.0	63.0	63.0	63.0	63.0	63.0	63.0
Տավուշ	1.2	1.3	1.4	1.2	1.3	1.3	3.2	4.0	2.5	2.4	2.4	2.4	49.6	86.5	98.6	84.0	153.3	10.9	11.8	13.3	23.5	27.1	27.1	27.1
Ընդամենը	14.8	17.3	16.3	14.3	14.7	14.7	14.7	26.0	33.0	22.0	28.0	28.0	80.3	151.5	158	155	160	195	223	229.6	354	480	480	

7 Աղյուսակը կազմված է 4.3.11. աղյուսակների արբյուրների համապատասխան տարիների նյութերով:

Խաղողի արտադրության 2015-2020թթ. վերաբերյալ բերված տվյալները հաշվարկվել են հաշվի առնելով անցյալի նվաճումները, գյուղատնտեսական արտադրության առկա ռեսուրսային պոտենցիալները (հողային, ջրային, աշխատանքային, տեխնիկատեխնոլոգիական, ինվեստիցիոն), սպառման և վերամշակման հնարավոր ծավալները, արտահանման հնարավորությունները և այլն:

Տարածությունները 2010թ. համեմատ 2020թ. կավելանան 15.7 հազ. հա-ով կամ 90% -ով, գրեթե հասնելով 90-ական թվականների մակարդակին, համախառն բերքը կաճի 257 հազ. տ-ով կամ 115%-ով, բերքատվությունը՝ 20ց-ով կամ 13%-ով: Բերքատվության աճի նախատեսվող ցածր տեմպերը արդյունք են մի կողմից տարածությունների առկա պոտենցիալի (տարածքների աճ, լիարժեքության, սորտատեսակային և տարիքային կազմ), մյուս կողմից էլ 12 հազ.հա նոր այգիների բերքատու հասկին անցնելուն:

Նախատեսվող 13ց բերքի հավելածը ձեռք կբերվի տեխնոլոգիական նոր լուծումների (ինտենսիվ այգեգործություն, բարձր բերքատու արտասահմանյան և հայրենական սորտերի ներդրման, արդյունաբերական տնկարաններ) միջոցով:

Լուրջ խնդիր կա խաղողագործության վերամշակման մթերքների ներկրման և արտահանման, գյուղացիական տնտեսությունների և վերամշակող կազմակերպությունների գների հարաբերակցությամբ կարգավորման ասպարեզում: Խաղողի մանրածախ գների մեջ (2009թ. 687 դրամ) գյուղացիական տնտեսությունների գները (2009թ. 131 դրամ) կազմեցին ընդամենը 19%: 2005-2009թթ. առաջին աճեց, իսկ երկրորդը 154-ից իջավ 131 դրամի կամ նվազեց 15%-ով:

Խաղողագործության զարգացման հետագա ընթացքը կպայմանավորվի ոչ այնքան ներքին, որքան արտաքին հանգամանքներով, որի համար պահանջվում է սորտային կազմի և արտադրության տեխնոլոգիայի նոր լուծումներ: Մասնավորապես պետք է ընդլայնվեն սեղանի և խերեսային զինիների հումքային բազան, էկոլոգիապես մաքուր արտադրանքի եվրոստանդարտի պահանջներին համահունչ խաղողի գինի:

Խաղողի արտադրության ճակատագիրը հեռանկարում պայմանավորված կլինի շուրջ 50 հազ. արտադրողների կոոպերացման

գործընթացներով: Հանրապետությունում գործող ԵԿԳ ՓԲԸ, «Երևանի գինու կոմբինատ» ԲԲԸ, «ՄԱՊ» ԲԲԸ, «Վեդի Ալկո» ՍՊԸ կազմակերպությունների միջև այսօր լուրջ մրցակցություն կա խաղողի շուկայում: ՀՀ-ում վերամշակող կազմակերպությունների կողմից 2009թ. գնված 137 հազ. տոննայից 38%-ը բաժի էր ընկնում Երևանի գինու կոմբինատին և կոնյակի գործարանին, 37%-ը՝ Արարատի մարզի 15 այլ կազմակերպությունների, 17%-ը՝ Արմավիրի 6 գործարաններին: Խաղողի արտադրության ինտենսիվացման, տեղաբաշխման, ագրոմարքեթինգի, ագրոարդյունաբերական ինտեգրացիայի հիմնահարցերն առավել խորությամբ արտացոլված են մի շարք հետազոտություններում:

2.6. Ծխախոտի պաշարները և դրանց օգտագործման կարգավորման հիմնահարցերը

Ծխախոտը թեև պարենային ապրանքների դասակարգման ոչ մի խմբում չի ներառվում, սակայն դրա արդյունքում աշխարհում տարեկան մահանում է 5 մլն, ՀՀ-ում՝ 4 հազար մարդ, այնուհանդերձ բուսական ծագման պարենամթերքների շարքում նրան ընդգրկելը՝ թեև պայմանականորեն, բայց ունի որոշակի պատճառներ՝

- այն ամենօրյա առավել բարձր հաճախականությամբ օգտագործվող և մեծ կախվածություն առաջացնող սպառման գյուղատնտեսական արտադրանք է (0.8 մլն ծխող),
- աշխատատար է և կարևոր պայման առանձին տարածաշրջանների (Տավուշ, Լոռի, Գեղարքունիք, Սյունիք, Վայք) աշխատուժի զբաղվածության, սահմանամերձ գյուղերը դատարկվելուց փրկելու համար,
- ինտենսիվ մշակաբույս է, հետևապես միջոց՝ երկրագործության վարման կուլտուրայի, հողի և այլ ռեսուրսների արդյունավետության բարձրացման համար,
- նպաստում է ագրո-արդյունաբերական ինտեգրացիային և կապիտալի հոսքը այդ տարածաշրջաններն ուղղելուն,
- ծխախոտի համար կատարվող ծախսերը 2010թ. տնային տնտեսությունների սպառողական և պարենային ծախսերի մեջ հասան 3.7 և 8.3%-ի կամ մեկ շնչի հաշվով 12.4 հազար

դրամի: Այսինքն՝ երկրում ծխախոտի վրա կատարվող ծախսերը հասան 40 մլրդ դրամի:

2010թ. մանրածախ ապրանքաշրջանառության գումարը կազմեց 20.5 մլրդ, մեկ տնային տնտեսության հաշվով՝ 46 հազ դրամ: Այն հավասարագոր էր 29 կգ մսի, որը 20-24%-ով կբարձրացներ մսի սպառման մատչելիությունը: Դրան էապես կնպաստի նաև ծխախոտի ներկրման 65-80 մլն դոլար ծախսերի կրճատումը:

Ծխախոտը մնացած մշակաբույսերի նկատմամբ ունի անհամեմատ բարձր տնտեսական առավելություն: Մեկ հեկտարից ստացվող նոր արդյունքի (համախառն եկամտի), գումարով այն 3-6 անգամ գերազանցում է մնացած մշակաբույսերին՝ հասնելով 1-1.5 մլն դրամի: Բացի այդ 1 հա-ի վրա 300-350 մարդ-օրվա աշխատաքային ծախսումների դիմաց հաշվարկվող աշխատավարձը տնտեսության ուժերով կատարելու պարագայում (1-1.5մլ դրամ), նույնպես համախառն եկամուտ է: Սակայն, տրամաբանությունը հակառակ, 1980-2010թ. այդ մշակաբույսի արտադրությանը կրճատվեց 17, սիգարետների արտադրությունը 3.6 անգամ և հայտնվեց վերացման եզրին: Գերապատվությունը տրվեց ներկրումներին: Սիգարետների ներկրումների ծավալները աճեցին 16, արտահանությունը կրճատվեց 6.8 անգամ: Երկիրը 2010թ. մլն դոլարով ներմուծել էր 2528 տ ծխախոտի հուևք, 176 մլն տուփ (220 տուփ 1 ծխողի հաշվով) սիգարետներ: 1 կգ ծխախոտը ներկրվել էր 3.76 ԱՄՆ դոլարով (1150 դրամով), 1 տուփի սիգարետը՝ 134 դրամով: Ընդ որում՝ զավեշտական է, որ ներկրվող հուևքի 1 կգ-ի գինը ոչ միայն կրկնակի գերազանցում է ԳՀ-ում գյուղացիական տնտեսություններից ձեռքբերման գներին, այլև տարեց տարի թանկանում է: Սակայն 1 տ հուևքը 2003թ. 2234-ի դիմաց 2008թ. ձեռք էր բերվել 3760 ԱՄՆ դոլարով: Դրանով հանդերձ, ներկրումները շահեկան էր: 2010թ. մեկ տուփ ծխախոտը 270 դրամ մանրածախ գնի պարագայում ներկրողների վրա նստում էր ընդամենը 160 դրամ, իսկ ներկրողների շահույթը հասել էր շուրջ 13 մլրդ դրամի, շահութաբերությունը՝ 65%: Եթե նկատի առնենք, որ 1 հա ծխախոտի (ներառյալ բերքի նախնական մշակության) համար պահանջվում է շուրջ 1 մլն դրամ, ապա այդ գումարով հնարավոր կլինի մշակել շուրջ 20 հազ. հա ծխախոտ: Դա կփոքրացներ նաև գնաճի միջազգային սպառ-

նալիքներից եկող վտանգը: 2004-2010թթ. ներկրված ծխախոտի մեկ տուփի (169 և 148) 21 դրամով կամ 24% էժանացման պարագայում, մանրածախ գինը 183-ից հասավ 270 դրամի, սպառողներին բերելով 10.7 մլրդ դրամի վնաս:

Գյուղատնտեսության զարգացման ծրագրով նախատեսվում է 5000 հա-ի և 36 ց միջին բերքատվության պարագայում, համախառն բերքը հասցնել 18 հազ տ: Մշակության լավագույն փորձ կա 150 համայնքներում: Արտադրությունը կտեղաբաշխվի Տավուշի, Լոռու, Արագածոտնի, Գեղարքունիքի, Կոտայքի և Վայոց ձորի մարզերում: Սակայն, այս կանխատեսումները կմնան լուրջ ցանկություն, եթե օրենսդրորեն չկարգավորվի ծխախոտի ներկրումները: Այսօր այն կախված է Գրանտ և Մասիս Տոբակո, Սիգարոն կազմակերպությունների գործունեությունից: ԴՀ-ն կարող է ոչ միայն բավարարել իր պահանջները, այլև արտահանել բարձրորակ սիգարետներ:

Թեև ԴՀ-ում ընդունվել է ծխելու դեմ պայքարի օրենքը (2005թ), սակայն խիստ անբավարար են դրա կենսագործման մեխանիզմները: Երկրից շուրջ 1 մլն մեկնածներից ակտիվ ծխողները կազմել են 0.5 մլն մարդ, որը էապես փոքրացրել է ծխախոտի շուկան:

Խոշոր ապրանքարտադրող (Grand Tobacco, Masis Tobacco, Sigaron) ընկերությունները անցած 4-5 տարիներին աննախադեպ հաջողությունների են հասել նախկին «Հայծխախոտարտադրական միավորում» ձեռնարկությունների նկատմամբ: Մասնավորապես՝ տեխնոլոգիայի արդիականացման, ապրանքատեսականու խիստ ընդլայնման, ծխախոտի որակի և անվտանգության, տեղեկատվության հուսալիության, հասանելիության, որակի բարձրացման, միջազգային շուկայի մարքեթինգի մանրագնի ուսումնասիրման, հուսալի գործընկերության, փաթեթավորման, ստանդարտացման միջազգային նորմերի պահպանման, գնային և ոչ գնային մրցակցության բոլոր տարրերի օգտագործման, շուկայի արդյունավետ հատվածավորման, հաղորդակցման ուղիների անվտանգության հարցերի ուսումնասիրման, ապրանքաշարժի արդյունավետ մեթոդների մշակման ասպարեզում ֆիրմաները հասել են լուրջ հաջողությունների: Գրանդ Քենդին թողարկում է բոլոր քսակների (Չիբուխից մինչև Ախթամար), տարբեր ճաշակի (ուժեղ, միջին և

թույլ թնդության), տարբեր գործարարության (Քանադիան Միլդը՝ եռանդուն գործնական մարդկանց համար) շուրջ 4 տասնյակի հասնող էկոլոգիապես մաքուր, բնական համով արոմատացված, նիկոտինազերծ, ֆիլտրվող և բազմաթիվ այլ տեսակի Արմենիա, Կեսար, GT փափուկ, Քանադիան Միլդ, Դվին, Ձորավար, Բոնիտա, Տիպ-Տոպ, Էրեբունի, Ախթամար, Գյումրի, Նաիրի, Գառնի և այլ տեսակի ծխախոտներ: Սիգարոնը ծխախոտի միջազգային շուկա մտավ իր բարձր որակի և օգտագործման հետաքրքիր լուծումների շնորհիվ և այլ:

Սակայն այս բնագավառում կան լուծում պահանջող բազմապիսի խնդիրներ, որոնցից առաջինը մնում է հայրենական ապրանքարտադրողների շահերի պաշտպանությունն ու խթանումը:

Այստեղ պետք է գործի ոչ միայն շուկայի մենատերերի իմաստությունը, այլև ազգային շահերը: Ֆինանսական լծակներով (հարկեր, տուրքեր) դրա լուծումը խնդիր չի հարուցում:

2.7. Շաքարի և հրուշակեղենի պաշարներն ու դրանց համալրման ուղիները

ՀՀ-ում մեկ շնչի տարեկան սպառման նորման 18.2կգ է: Հետևապես պահանջարկը կազմում է շուրջ 60 հազ. տ, ներառյալ վերամշակող արդյունաբերության, առանձին անբարենպաստ տարիներին մեղվաբուծության և այլ կարիքների բավարարումը, ամբողջական պահանջարկը կազմում է 110-120 հազ. տ՝ 1990-ական թվականների 150 հազ. տ փաստացի սպառածի դիմաց, որից հայրենական հումքի հաշվին ապահովվում էր միայն 10%-ը: Ներկայումս սպառումը բավարարվում է 80-100 հազ. տ ներկրման հաշվին: Շաքարի ներմուծման ծավալների և արդյունավետության վերաբերյալ բերված հաշվարկները փաստում են այն դառն իրողությունը, թե ինչու, օբյեկտիվ և սուբյեկտիվ պատճառներով, երկար ժամանակ ձգձգվեց տեղական արտադրության վերականգնումը: Դա թելադրված է ներկրումների անհամեմատ բարձր շահավետությամբ, շուկայի մենատերերի շահերով և նրանց պաշտպանվածությամբ: Մեր հաշվարկներով հանրապետությունում 500-600g բերքատվության պարագայում, որից շաքարի ելքը կկազմի շուրջ 70-

90g, մեկ ց շաքարի ճակնդեղը կարտադրվի 1000-1200 դրամով: Եթե նկատի առնենք, որ շաքարի ճակնդեղի արդյունաբերական վերամշակման ծախսերի մեջ հումքի և օժանդակ նյութերի ծախսը կազմում է շուրջ 70%, ապա կստացվի, որ ՀՀ-ում շաքարի 1կգ-ի արտադրական ինքնարժեքը կկազմի շուրջ 170, լրիվ ինքնարժեքը՝ 180 դրամ, որը կապահովի 55% շահութաբերություն, չհաշված երկրորդային ելունքները (ժոմ, կերամաթ, կիտրոնաթթու, փրեր):

Բացի այդ «արտադրություն-ներկրում» այլընտրանքի գերակայության զնահատման ժամանակ պետք է նկատի ունենալ, որ՝

ա) Շաքարը ռազմավարական մթերք է և չի կարելի աշխարհաքաղաքական այս իրավիճակներում երկիրը մատնել լուրջ վտանգների, մեծացնել ապահովվածության ռիսկը:

բ) Շաքարի արտադրությունը զգալիորեն կմեղմացնի գյուղական թաքնված գործազրկությունը, արտահոսքը:

գ) Խապես կբարձրացնի հողօգտագործման արդյունավետությունը, երկրագործության վարման կուլտուրան, գյուղատնտեսական արտադրության ինտենսիվության մակարդակը, քանի որ ինտենսիվ մշակաբույս և առաջադիմական օդակ է ցանքաշրջանառության մեջ:

դ) Կմեծանան բյուջեի մուտքերը, կընդլայնվի ներքին շուկան:

ե) Շաքարի արտադրության գործընթացից ստացված մզուկը (ժոմը) և կերամաթը (melacca) մեծ նշանակություն ունեն անասնաբուծության կերի բազայի ամրապնդման գործում: Մեկ հեկտարից ժոմի (01 կերամիավոր) և փրերի ձևով կարելի է ստանալ 50-60g կերամիավոր, որը կրկնակին է լեռնային շրջանների 1հա խոտացանության արդյունքներից: Կարևորվում է նաև շաքարի լուծույթից սնկերով խմորման եղանակով արտադրվող կիտրոնաթթուն, որը օգտագործվում է սննդարդյունաբերության, բժշկության (արյան պահածոյացման համար) լուսանկարչության, ներկարարության մեջ և այլն:

Վերոհիշյալ և բազմաթիվ այլ հանգամանքներ խոսում են շաքարի տեղական արտադրության բարձր արդյունավետության, գոյատևման ազգային ռազմավարության շահերի գերակայության և արդարացվածության վերաբերյալ:

2008-2009թթ. շաքարի ներկրման համար ծախսված 10 մլրդ դրամով հանրապետությունում հնարավոր կլինեն արտադրել 500 հազ. տ ճակնդեղ կամ 65 հազ. տ շաքար՝ չհաշված կողմնակի արտադրանքները: 500g բերքատվության պարագայում 100 հազ. տ շաքարի արտադրության համար կպահանջվի շուրջ 15 հազ. հա տարածություն, որը կապահովվի Շիրակի և Լոռու մարզերի շրջանառությունից դուրս մնացած շուրջ 60 հազ. հա վարելահողի հաշվին:

Հրուշակեղենի արտադրությունը նույնպես կարևոր բաղադրատարր է պարենային ապահովման ենթահամալիրում: ԴՅ-ում ստեղծվել էր արտադրության հզոր բազա, արտադրանքի տեսականի, կադրեր, միջպետական կապեր և այլն: Նրա արտադրությունը 1940թ. 2.6 հազ.-ից 1990-ական թվականներին հասավ շուրջ 47 հա. տ-ի, իսկ 2009թ.՝ 9.9 հազ. տ-ի, կամ մեկ շնչի հաշվով 13.7 և 3կգ.՝ նորմատիվային 6-ի դիմաց:

Շուկայի վերլուծությունից հետևում է .

- Մինչև 2000-ական թվականների նահանջին հաջորդում է դանդաղ կայունացում և զարգացում. 2000-2009թթ. արտադրությունն աճել է 2.6, արտահանումը՝ 40%-ով, շուկայի տարողությունը՝ 3 անգամ: Արտադրանքն արտահանվում է ԱՄՆ, Կանադա, Բելգիա, Հունաստան և այլն: Արտահանվում է արտադրանքների 6-7%-ը:

Բնակչության կենսամակարդակի բարելավումը հնարավորություն է տալիս ավելացնելու ներկրումների ծավալները, բարելավելու որակն ու կառուցվածքը: Եթե 2002թ. 1կգ-ը 869 դրամով ներմուծվել էր 5.4 հազ. տ, ապա 2008-ին՝ 1200 դրամով՝ 13.4 հազ. տ քաղցրավենիք և շոկոլադ: Մեծ է ներկրումների արեալը՝ Ասիայի, Եվրոպայի, Ամերիկայի թվով 35 երկրներ: Ներկրումների գումարը 2007-2008թթ. 33.8-ից հասավ 52.6մլ ԱՄՆ դոլարի:

Հայկական արտադրանքի 98%-ը իրացվում է ներքին շուկայում, որը կազմում է շուկայի տարողության 42%-ը: Թեև ներկրման ծավալներն աճում են, 2003-2008թթ. շուկայի ընդհանուր տարողության մեջ նրա տեսակարար կշիռը 69.7%-ից իջել է 57.6%: Այս մրցակցությունը հայկական արտադրանքի օգտին է:

Հրուշակեղենի արտադրանքը կամաց-կամաց նոր որակ է ձեռք բերում: Բարելավվում է որակը, փաթեթավորումը մոտենում է միջազգային ISO-22000 ստանդարտներին: Նախկին արտադրանքի շուկաների մեծ մասը (Վրաստան, Ադրբեջան, Միջին Ասիա, Ռուսաստան) այսօր քիչ մատչելի են, իսկ ծավալները՝ խիստ սահմանափակ:

Շուկայի նորմատիվային պահանջները կազմում են շուրջ 19 հազ. տ, փաստացի 9.2 հազ. տ արտադրության և 52% ապահովվածության դիմաց: Պատահական չէ, որ պահանջարկի անբավարարությունը լրացվում է ներկրումների հաշվին: 2010թ. ներկրվել էր 13.4 հազ. տ հրուշակեղեն, որը բավարարում է ներքին ապրանքաշրջանառության 60%-ը:

ԳԼՈՒԽ 3

ՏԵՂԱԿԱՆ ԻՆՎԵՍՏՈՒՎԱՐՄԱՆԸ ԳՅՈՒՂԱՅԻՆԱԿԱՆ ՏՆՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՄԱՍՆԱԿՅՈՒԹՅԱՆ ՀԻՄՆԱՀԱՐՅԵՐԸ ԵՎ ԿԱՐԳԱՎՈՐՄԱՆ ՈՒՂԻՆԵՐԸ

Մեր հանրապետությունում գյուղատնտեսությունը համարվում է տնտեսության առաջնային զարգացման ռազմավարական ճյուղերից մեկը, հետևապես՝ դրա կայուն զարգացման խնդիրը գտնվում է իշխանությունների ուշադրության կենտրոնում:

Բազմաթիվ ուսումնասիրություններ ցույց են տալիս, որ գիտատեխնիկական տեղեկատվությունը այն կարևոր ռեսուրսներից մեկն է, որի ճշգրիտ կիրառումը հանգեցնում է ծախսերի նվազմանն ու արդյունավետության բարձրացմանը:

Վերջին տասնամյակում ՀՀ-ում իրականացված բազմաթիվ ծրագրեր, ունենալով տարբեր ենթանպատակներ, իրականացնողներ և շահառուներ, ունեցել են մեկ առաքելություն, այն է նպաստել ՀՀ գյուղատնտեսական ոլորտի գիտական տեղեկացվածության դերի բարձրացմանը: Համաշխարհային բանկը մեծ գումարներ է հատկացնում համայնքային զարգացման մոտեցումներին, որը հնարավորություն է ընձեռում գյուղատնտեսական համայնքներին ինքնուրույն ուղղորդել իրենց զարգացման գործընթացները:

Համայնքները հնարավորություն կունենան ներդրումներ իրականացնել համապատասխան պահանջարկի առկայության դեպքում, ձևավորել համայնքային կառավարման մասնակցային սկզբունքներ՝ ներգրավելով սոցիալապես և զենդերային տարբերություններով մասնակիցների, ներդրումներ իրականացնել համայնքային կառույցներում:

Նորամուծական համակարգերը սերտորեն կապված են համայնքային զարգացման ծրագրերին: Բազմակողմ, ամբողջական տեղեկատվական համակարգի ձևավորում, որտեղ առկա բնութագրերը կապահովեն ցանկացողներին վերլուծված, մշակված տեղեկատվությամբ համայնքի մասին:

Գյուղացիական տնտեսությունների հետ զրույցներից պարզ է դառնում, որ նրանք մեծապես կարևորում են հավաստի տեղեկատվության դերը արտադրության արդյունավետության բարձրացման

գործում և կարևորում տարբեր ծրագրերով տեղեկատվության հասանելիության բարձրացմանը միտված միջոցառումները:

Գիտատեխնիկական առաջընթացի ապահովումը հանրապետության ազրոպարենային ոլորտում պահանջում է ստեղծել գիտության, արտադրության փոխհարաբերությունների կարգավորման, և կառավարման այնպիսի համակարգ, որը զգալիորեն նպաստելու է շուկայական հարաբերությունների զարգացման գործընթացին:

Գյուղատնտեսության համակարգում արդյունավետ կառավարումը կարելի է ապահովել միայն տնտեսավարման գիտական այնպիսի սկզբունքների հիման վրա, որոնք պայմանավորված են շուկայական հարաբերությունների զարգացմամբ և համապատասխանում են կառավարման արդի խնդիրներին ու էությանը:

Գյուղատնտեսության զարգացումը մեծապես կախված է այն կիրառելու արդյունավետությունից:

ՀՀ յուրաքանչյուր համայնք պետք է ճանաչվի և բազմակողմանիորեն բնութագրվի՝ գնահատելով ուժեղ և թույլ կողմերը, արժևորելով արտաքին մրցակցային հնարավորությունները և վտանգները: Այդպիսի ճանաչումը ենթադրում է յուրաքանչյուր համայնքի անհրաժեշտությունը:

Պետք է խթանել համագործակցությունը տեղական ինքնակառավարման մարմինների և քաղաքացիական հասարակության միջև, քաղաքացիների մասնակցությունը ժողովրդավարության հարցերին:

Տեղական ինքնակառավարման համակարգը Հայաստանի Հանրապետությունում ներդրվել է 1996 թվականին, և շուրջ տասնհինգ տարվա պատմություն ունեցող համակարգը դեռևս կատարելագործման և զարգացման կարիք ունի: Առկա բազմաթիվ հիմնախնդիրների կողքին կարելի է նշել նաև տեղական ինքնակառավարմանը քաղաքացիների մասնակցության անկատարությունը, ինչը պայմանավորված է տարբեր պատճառներով՝ ՀՀ ոչ լիակատար լինելով, օրենսդրության բացերով, ավանդույթների և համապատասխան մեխանիզմների բացակայությամբ:

Տեղական ինքնակառավարման համակարգի ձևավորումը մեծապես նպաստում է հասարակության մեջ ժողովրդավարական գործընթացների զարգացմանը, որի կարևոր բաղադրիչներից է քաղաքացիների մասնակցությունը տեղական ինքնակառավարմանը: Հայաստանում միայն վերջին տարիներին են սկսել այդ ուղղու-

թյամբ աշխատանքների կատարման գործընթացը, որի արժանավոր իրականացման համար անհրաժեշտ է լայնորեն ներկայացնել տեղական ինքնակառավարմանը քաղաքացիների մասնակցության հարցերը, ցույց տալ կիրառման մեխանիզմների դրական ու բացասական կողմերը գործնականում և ապահովել դրանց ներդրումը:

Այս բոլորն իրենց էությանը կարևոր նշանակություն ունեն տեղական մակարդակում ժողովրդավարության զարգացման համար, քանի որ հանրային մասնակցությունը դյուրացնում է հասարակության կողմից պետական քաղաքականության ընկալումը, հանրային ծառայությունները դարձնում է արդյունավետ, ամրապնդում է պետության, այդ թվում նաև տեղական ինքնակառավարման մարմինների և քաղաքացիների հարաբերությունները, խրախուսում է հասարակության մեջ քաղաքացիների ակտիվ մասնակցությունը: Այս տարրերը միասին ապահովում են առավել ամուր և հզոր ժողովրդավարություն և նպաստում քաղաքացիական հասարակության ձևավորմանը:

Քաղաքացիների մասնակցությունը տեղական ինքնակառավարմանը հանդիսանում է տեղական ինքնակառավարման համակարգի կարևոր բաղադրիչներից մեկը: Առանց տեղական ինքնակառավարման համակարգի բավարար զարգացման, առանց տեղական մակարդակում որոշումների կայացման, քաղաքացիների մասնակցության բավարար մակարդակի ապահովում ցանկացած երկրում որոշակի դժվարություններ են առաջ բերում ժողովրդավարության հաստատման և կարգավորման հարցերում:

Համեմատության առումով ներկայացնենք այն իրողությունը, որ արևմտյան երկրներում քաղաքացիների մասնակցությունը տեղական ինքնակառավարմանը համարվում է ընդհանուր հասարակության, և տեղական ժողովրդավարության անբաժանելի մաս: Ժողովրդավարությունը լայն հասկացություն է, որը հնարավոր չէ պատկերացնել առանց հասարակական գործընթացներին այն մարդկանց ներգրավվածության, որոնք հանդիսանում են հանրային որոշումների և ծրագրերի հիմնական շահառուները:

Հանրային կառավարման հիմնական և կարևոր մասնակիցները դրանք այն քաղաքացիների խմբերն են, որոնք կարող են լինել ինչպես հասարակական կազմակերպություններ, ունենալով որոշակի առաքելություններ և նպատակներ, այնպես էլ ուղղակի

ձևավորված մարդկանց խմբեր՝ իրենց կոնկրետ շահերով: Այս իմաստով անհրաժեշտ է, որ մինչև տեղական ինքնակառավարման մարմինների և քաղաքացիների խմբերի միջև քննարկումների անցկացումն ու համագործակցության ձևավորումը, անհրաժեշտ է, որպեսզի դրանց համար հստակեցված լինեն այդ խմբերը և սահմանված պահանջները:

Հարկ ենք համարում նշել, որ տեղական ինքնակառավարմանը քաղաքացիների մասնակցությունը կարող է տեղի ունենալ «Տեղական ինքնակառավարման մասին» ՀՀ օրենքով սահմանված կարգով՝ դրանց գործունեության հետևյալ բնագավառներում՝

- քաղաքացիների և տնտեսավարող սուբյեկտների իրավունքների պաշտպանություն,
- ֆինանսներ,
- հասարակական կարգի պահպանություն,
- պաշտպանության կազմակերպում,
- քաղաքաշինություն և կոմունալ տնտեսություն,
- հողօգտագործում,
- տրանսպորտ,
- առևտուր և ծառայություններ,
- կրթություն, մշակույթ և երիտասարդության հետ տարվող աշխատանքներ,
- առողջապահություն, ֆիզիկական կուլտուրա և սպորտ,
- աշխատանք և սոցիալական ծառայություն,
- գյուղատնտեսություն,
- բնություն և շրջակա միջավայրի պահպանություն:

Կառավարման ապակենտրոնացված համակարգում գործում է հետևյալ մոտեցումը. համայնքի յուրաքանչյուր բնակիչ իր համայնքի տերն է, համայնքային խնդիրների արդյունավետ լուծման ամենաշահագրգիռ անձը և, բնականաբար, նա էլ պետք է մասնակցի համայնքի կառավարման ու զարգացման գործընթացին՝ իր մասնակցությունը բերելով համայնքային խնդիրների լուծմանը:

Քաղաքացիների մասնակցությունը կարող է լինել՝

- ակտիվ, երբ քաղաքացիները ուղղակիորեն մասնակցում են ՏԻՄ-երի աշխատանքներին՝ ազդեցություն ունենալով հանրային որոշումների վրա,

- պասսիվ, երբ քաղաքացիները պարզապես հաճախում են հանրային հանդիպումներին՝ ՏԻՄ-երի նոր ծրագրերի վերաբերյալ տեղեկատվություն, կամ մասնակցում են միայն ընտրությունների:

Ընդհանրապես, քաղաքացիներն, ըստ իրենց մասնակցության աստիճանի, լինում են ակտիվ կամ պասսիվ: Քաղաքացիների մասնակցային գործողությունները կամավոր գործընթաց են, մասնակցության չափը կախված է և՛ ձևավորված տեղի մշակույթից, և՛ անձի խառնվածքից, և՛ առկա պայմաններից, և՛ իրավիճակից: Քաղաքացիների ակտիվության խրախուսման և նրանց մասնակցային գործողությունների մղման հարցում մեծ դեր ունեն ՏԻՄ-երը: Քաղաքացիների մասնակցությունը հասարակական-քաղաքական կյանքում ստեղծում է նաև ինքնարտահայտման նոր ուղիներ ու հնարավորություններ:

Քաղաքացիների մասնակցությունը տեղական ինքնակառավարմանը բազմաթիվ դրական ակնկալիքներ է բերում: Այն տեղական իշխանություններին հնարավորություն է տալիս ընդունել ավելի կշռադատված որոշումներ՝ առավել հանգամանալից ուսումնասիրելով հանրության կողմից բարձրացված հիմնահարցերը: Տեղական իշխանությունների կողմից մշակված նախագծերն ու ընդունած որոշումներն ավելի իրատեսական են դառնում հանրության համար, երբ նրանք մասնակից են լինում դրանց նախապատրաստմանը: Ավելին, մասնակցային հնարավորությունները շահագրգռում են մարդկանց և ակտիվ խմբերին՝ էլ ավելի խորությամբ ներգրավվելու համայնքային գործընթացներում՝ ստանձնելով պատասխանատվություն ու հաշվետվողականություն տեղական իշխանությունների հետ: Հանրության տեսանկյունից, քաղաքացիների ներգրավումը որոշումների կայացման գործընթացի վաղ շրջանում օգնում է ավելի լավ հասկանալու խնդիրները կամ ծրագիրը, հնարավորինս խուսափելու բախումներից և գալու ընդհանուր համաձայնության: Դա հատկապես վերաբերում է այն որոշումներին, որոնք ուղղակի ազդեցություն ունեն քաղաքացիների վրա: Նախապես ներգրավելով նոր քաղաքականությունների և ծրագրերի մշակման աշխատանքներում՝ կարելի է երաշխավորել, որ նրանց բարձրացրած հարցերը լսելի են եղել և տեսակետները հաշվի առնվել՝ դրանով էլ ավելի լավ պաշտպանելով հանրային

ընդհանուր շահերը: Ընդհանուր առմամբ, քաղաքացիների ներգրավումը որոշումների կայացման գործընթացում տեղական իշխանություններին դարձնում է ավելի բաց, թափանցիկ և հասանելի:

Քաղաքացիների մասնակցության ձևի ընտրության ռազմավարությունը կախված է նրանից, թե քաղաքացիների ներգրավմամբ տեղական ինքնակառավարման մարմինները ի՞նչ նպատակներ են հետապնդում: Դրանց թվին են դասված՝ տեղեկացնել քաղաքացիներին տեղական իշխանությունների նոր նախաձեռնությունների մասին և ապահովել նրանց մշտական տեղեկացվածությունը ՏԻՄ-երի գործողությունների վերաբերյալ,

- խորհրդակցել քաղաքացիների հետ, որպեսզի պարզվի նրանց կարծիքը տեղական իշխանությունների նոր նախաձեռնությունների վերաբերյալ՝ նրանց մասնակից դարձնելով որոշումների կայացման գործընթացին,
- ձեռք բերել տեղեկատվություն քաղաքացիներից, որպեսզի ընդլայնվի տեղեկատվության աղբյուրների շրջանակը,
- ներգրավել քաղաքացիներին համայնքի պլանավորման գործընթացում, որպեսզի նրանք մասնակցեն համայնքի հետագա ռազմավարությունների և զարգացման ծրագրերի մշակմանը,
- ապահովել հետադարձ կապ, քաղաքացիների հետ, որպեսզի պարզվի տեղական իշխանությունների նախաձեռնությունների ազդեցությունը քաղաքացիների վրա, և ճշտվեն հետագա գործողությունները,
- ներգրավել քաղաքացիներին որոշումներ կայացնելու գործընթացում՝ ապահովելով նրանց ուղղակի մասնակցությունը խորհուրդներում, խորհրդատվական հանձնաժողովներում կամ աշխատանքային խմբերում:

խորհրդատվական հանձնաժողովը քաղաքացիների որոշակի խումբ է, որի նպատակն է ՏԻՄ-երին խորհրդատվություն տրամադրել համայնքի որոշակի խնդրի լուծման ուղիների բարելավման վերաբերյալ: Եթե քննարկված նախորդ միջոցները իրազեկման կամ երկխոսության մղող միջոցներ էին, ապա սա կոնկրետ գործողությունների մղող միջոց է, և քաղաքացիների մասնակցությունը որոշումների կայացման գործընթացում հասնում է առավելագույնի:

Խորհրդատվական հանձնաժողովն ստեղծվում է համայնքի ավագանու կամ համայնքի ղեկավարի որոշմամբ կամ կարգադրությամբ, որի կազմում ընդգրկվում են ակտիվ քաղաքացիներ, փորձագետներ, համայնքի հասարակական և մասնավոր հատվածների շահագրգիռ կազմակերպությունների ներկայացուցիչներ՝ ըստ նրանց փորձագիտական կարողությունների և հեղինակության: Հաստատվում է այդ հանձնաժողովի նախագահը, քարտուղարը և գործունեության ժամանակացույցը: ՏԻՄ-երի կողմից առաջադրված քննարկման ենթակա խնդիրների լուծման ուղիների վերաբերյալ վերջիններիս պարբերաբար ներկայացվում են եզրակացություններ ու առաջարկություններ: Խորհրդատվական հանձնաժողովը ժամանակավոր բնույթ է կրում և ՏԻՄ-երի կողմից սահմանված առաջադրանքները կատարելուց հետո դադարեցնում է իր գործունեությունը:

Աշխատանքային խումբը ստեղծվում է կոնկրետ խնդրի վրա աշխատելու համար:

Քաղաքացիների կողմից տեղական ինքնակառավարման մասնակցությանը նպաստում են տեղեկատվական տեխնոլոգիաների կիրառումը: Մինչ վերջին ժամանակներս տեղական իշխանությունների և քաղաքացիների ավանդական հաղորդակցությունը եղել է միակողմանի և հիմնված ՁԼՄ-ների վրա (թերթ, ռադիո և հեռուստատեսություն)՝ քաղաքացիներին տեղյակ պահելով տեղական ինքնակառավարման հետ կապված որոշակի խնդիրներին: Տեղեկատվական տեխնոլոգիաների ներկայիս ձեռքբերումները հեռահաղորդակցման նոր հնարավորություններ են ապահովում:

Քանի որ տեղեկատվության համար համացանցն ավելի ու ավելի է կիրառելի դառնում, տեղական իշխանությունները կարող են զգալի միջոցներ խնայել աշխատակազմի ժամանակի և թղթի տնտեսման առումով:

ՏԻՄ-երը համայնքային գործընթացներում քաղաքացիների մասնակցությունն ընդլայնելու նպատակով կարող են կիրառել բարձր տեխնոլոգիաներ (մալուխային հեռուստատեսություն, համացանց և այլն):

Դրա իրականացման տարածված ձևերն են.

ա) Տեղեկատվության տարածում մալուխային հեռուստատեսությամբ, այդ թվում՝ հայտարարություններ, տեղեկատվություն

անցկացվելիք տարբեր միջոցառումների վերաբերյալ, համայնքի ավագանու նիստերի ուղիղ հեռարձակում կամ տեսագրության ցուցադրում, հեռուստատեսային ծրագրեր, որոնք պարունակում են ՏԻՄ-երի գործունեության վերաբերյալ մեկնաբանություններ և վերլուծություններ, հարցազրույցներ ՏԻՄ-երի ու քաղաքացիների հետ և այլն:

բ) Համայնքի վեբ կայք, ըստ որի համայնքը կարող է ստեղծել իր պաշտոնական վեբ կայքը, որի միջոցով, ՏԻՄ-երը կարող են բազմաբնույթ տեղեկատվություն տրամադրել քաղաքացիներին իրենց գործունեության մասին, հասանելի դարձնել նրանց համար համայնքային կարևոր փաստաթղթերը՝ առանց այցելելու քաղաքապետարան, գյուղապետարան, ինչպես նաև հասանելի դարձնել նաև մշակութային միջոցառումների ժամանակացույցը և յուրօրինակ կապով գովազդել համայնքը՝ գործարար շրջանակների ներդրումների կամ զբոսաշրջիկների ներգրավման նպատակով: Ժամանակակից ինտերնետային կայքերը, բացի տեղեկատվության աղբյուր լինելուց, հետադարձ կապի լավ միջոց են: Շատ կայքեր հնարավորություն են տալիս այցելուներին՝ առջանց ռեժիմով շփվելու իշխանության ներկայացուցիչների հետ, նրանց հարցեր ուղղելու, մասնակցելու հարցումներին: Կայքը կարող է ունենալ ինտերակտիվ գործիքներ՝ ֆորումներ, բլոգներ, որտեղ կարող են քննարկվել համայնքային նշանակության տարբեր հարցեր: Վեբ կայքի միջոցով կարող է ապահովվել բնակիչների հետ հետադարձ կապը:

գ) Էլեկտրոնային հաղորդակցություն քաղաքացիների հետ. էլեկտրոնային նամակի միջոցով, որպես այլընտրանքային տարբերակ, քաղաքացիները կարող են ՏԻՄ-երից տեղեկանալ համայնքային ծառայությունների մատուցման հետ կապված խնդիրների մասին, ներկայացնել տարատեսակ դիմումներ և բողոքներ: Եվ հակառակը՝ ՏԻՄ-երն ունենալով բնակիչների էլ. փոստերի հասցեները, կարող են դրանք օգտագործել որպես տեղեկատվության տրամադրման այլընտրանքային և քիչ ծախսատար տարբերակ: Քաղաքացիները կարող են տեղեկացնել նախատեսվող միջոցառումների ժամկետներին, ստանալ ՏԻՄ-երի կողմից մշակված համայնքային նշանակության տարբեր տեղեկաթերթեր և այլն:

դ) Սոցիալական ցանցեր. Ինտերնետի ընձեռած հնարավորություններից է, երբ մարդիկ, գրանցվելով որևէ ցանցում և ձևավորելով խմբեր՝ ըստ հետաքրքրությունների, քննարկում են որևէ հրատապ խնդիր, պայմանավորվում համատեղ քայլերի մասին: Սոցիալական ցանցերը հնարավորություն են տալիս ազատորեն արտահայտել տարբեր տեսակետներ, կազմակերպել ակցիաներ ու համատեղ գործողություններ: Եթե ինտերնետը հասանելի է, ապա լրացուցիչ դրամական միջոցներ չի պահանջվում:

Գիտատեխնիկական առաջընթացի կարևոր նախապայմաններից է նաև տեղական ինքնակառավարմանը քաղաքացիների մասնակցությունը:

Գյուղացիական տնտեսությունների ինքնակառավարումը նշանակում է դրանց գործունեության անմիջական վարում, տվյալ տնտեսության անդամների և նրանց կողմից ընտրված ղեկավարի կողմից:

Այսպիսով, գյուղացիական տնտեսությունների մասնակցությունն օգնում է որոշումների կայացմանը, համայնքում բարելավում է հանրային փոխընթերցումը, համագործակցությունը և զնահատումն այն ամենի, ինչ անում են տեղական իշխանությունները, կրճատում է բախումները, աջակցություն է ապահովում նոր ծրագրերի իրականացման համար, նպաստում է բնակչության մոտ առաջացած խնդիրների ու տեսակետների նկատմամբ հոգատար վերաբերմունքի ձևավորմանը և բաց ու թափանցիկ տեղական ինքնակառավարմանը: Քաղաքացիական ներգրավվածությունը հասարակության մեջ փոփոխությունների գործընթաց է, որը ենթադրում է ավանդական շահագրգիռ կողմերի հետ մեկտեղ գործընթացներին այլ կողմերի մասնակցություն ևս, այդ թվում՝ քաղաքացիներ և քաղաքացիական հասարակության կազմակերպություններ:

ԳԼՈՒԽ 4 **ԳՅՈՒՂԱՏՆԵՏՄԱԿԱՆ ԱՐԿԱԴՐՈՒԹՅԱՆ ԶԱՐԳԱՅՄԱՆ** **ԽՈՁԱՆՈՂ ՀԻՄՆԱՀԱՐՅՆԵՐԸ**

4.1. Արտադրանքի ինքնարժեքը և արտադրության արդյունավետության բարձրացման ուղիները ՀՀ գյուղացիական տնտեսություններում (բուսաբուծական հիմնական արտադրատեսակների օրինակով)

Գյուղատնտեսության մեջ իրականացված տնտեսական բարեփոխումներից հետո դեռ բավարար չեն բացահայտված նրա ճյուղերի զարգացման հնարավորություններն ու գործնական առավելությունները: Անբավարար են նաև այդ ճյուղերում ընթացող արտադրական հարաբերությունների նոր որակական կառուցվածքային տեղաշարժերն ուսումնասիրող աշխատանքները: Մինչդեռ, շուկայական տնտեսության ձևավորման պայմաններում, առանձին կարևորություն է ստանում գյուղատնտեսության առանձին ճյուղերի գործունեության վիճակն ու զնահատականը, որը, մեր կարծիքով, հնարավորություն կստեղծի օբյեկտիվորեն բացահայտել ճյուղերի գործունեության թույլ կողմերն ու պատճառները, մշակել դրանց հետագա զարգացման մեթոդաբանական մոտեցումներն ու հիմնական ուղիները:

Չնայած առկա տնտեսական աճի միտումներին, տնտեսական բարեփոխումների և մի շարք օբյեկտիվ ու սուբյեկտիվ գործոններով պայմանավորված, հանրապետության ագրարային ոլորտի առջև ծառայել են բազմաթիվ չլուծված խնդիրներ, որոնց հիմնական մասը պայմանավորված է մարքեթինգային ծառայությունների, ագրարային շուկայի, արտադրության արդյունավետության և ինտենսիվ զարգացման, արտադրանքի իրացման, վերամշակող արդյունաբերության գործունեության, առևտրի և նման այլ ոլորտների գործունեության բարելավման հետ:

Գյուղացիական տնտեսությունների վերակառուցման, նրանց հենքի վրա խոշոր ապրանքային արտադրություն կազմակերպելու գաղափարն ընդունելուց հետո, առաջանում է հաջորդ հարցը՝ ինչպիսի՞ չափերի պետք է լինեն այդ տնտեսությունները, որո՞նք են դրանց օպտիմալ կամ ռացիոնալ չափերը տեսանելի հեռանկարում:

Տնտեսությունների չափեր կապված են արտադրողական զարգացման աստիճանի հետ և փոփոխվում են դրանց զարգացմանը համահունչ: Հետևապես, չի կարելի որոշել տնտեսության մի որևէ չափ, որքան էլ դա հիմնավորված լինի, և պնդել, որ դա է լավագույնը բոլոր ժամանակների համար: Քանի որ տնտեսությունների չափերի շարժիչ ուժը մի կողմից գիտատեխնիկական առաջընթացն է, իսկ մյուս կողմից՝ շուկայական պահանջարկը, իսկ սրանք ժամանակի ընթացքում փոփոխական մեծություններ են, ապա արտադրողական ուժերի զարգացման ամեն մի փուլում կլինեն դրանց համապատասխան տնտեսությունների օպտիմալ չափեր:

Ուսումնասիրությունները ցույց են տալիս, որ գյուղացիական տնտեսություններում արտադրական սպասարկման կազմակերպման գործընթացը ամմխիթար վիճակում է: Տեխնիկայի սեփականատերերը աշխատանքի համար թելադրում են իրենց կամքը, գյուղացին չի կարողանում հողամշակման ծախսերը վճարել, ստիպված տիրապետող է դառնում ձեռքի աշխատանքը: Համայնքներում չեն նկատվում գյուղատնտեսական տեխնիկայի համատեղ տնօրինման և օգտագործման միտումներ:

Գյուղացիական տնտեսություններում իրականացված ուղղակի հաշվառման հիման վրա կատարված ծախսերի վերլուծությունը հանգեցնում է այն եզրակացության, որ արտադրական գործընթացները տեղի են ունենում զգալի խախտումներով ու կազմակերպական ոչ ռացիոնալ սկզբունքներով, ինչը հանգեցնում է արտադրության արդյունավետության անկմանը: Մասնավորապես, շատ աշխատանքներ կատարվում են ձեռքի ուժով, երբ դրա համար կան մեքենաներ կամ սարքավորումներ, ցանքը կատարվում է ցածրորակ, պատահական սերմանյութերով, չեն պահպանվում ցանքերի պարարտացման ու բույսերի պաշտպանության միջոցառումների համակարգի կանոնները, աշխատանքները կատարվում են ժամկետների խախտումներով և այլն:

Ուսումնասիրությունները հանգեցրել է նրան, որ արտադրանքի ինքնարժեքի բարձրացման ամենաեական գործոնը արտադրական գործընթացների ձեռքով կատարելն է: Ձեռքի ուժով կատարվող աշխատանքները, ըստ ուսումնասիրված մշակաբույսերի բոլոր աշխատանքների ծավալում տատանվել են 59-97%-ի սահմաններում: Հետևապես, ինքնարժեքի իջեցման առավել ազդու ուղղու-

թյունները ձեռքի աշխատանքների փոխարինումն է մեքենայական միջոցներով:

Որպես արտադրական արդյունավետության հիմք, ինքնարժեքի հետ մեկտեղ հանդես են գալիս արտադրանքի իրացման գները: Գյուղատնտեսական արտադրանքի վերաբերյալ Ազգային վիճակագրական ծառայությունը /ԱԾՎ/ տալիս է երկու բնութի գներ՝ մանրածախ /շուկայական/ և մեծածախ /որոնցով իրացնում են իրենց արտադրանքը գյուղացիական տնտեսությունները/: Ընդ որում, ՀՎԾ-ն միջին տարեկան գները հաշվարկում է որպես չորս եռամսյակների թվաբանական միջին: Միջին տարեկան գների հաշվարկման այս եղանակը գյուղատնտեսական արտադրանքի համար համարում ենք սխալ և անընդունելի: Մենք այն կարծիքին ենք, որ միջին տարեկան գները պետք է հաշվարկել միջին-կշռային սկզբունքով, հաշվի առնելով ըստ եռամսյակների իրացված արտադրանքի ծավալները: Ելնելով այս եզրակացությունից, առաջարկվում են մեր կողմից ուսումնասիրված արտադրատեսակների միջին տարեկան գները՝ հաշվարկված միջին-կշռային եղանակով: Ցանկացած եղանակով հաշվարկված մեծածախ և մանրածախ գների տարբերությունները շատ մեծ են, և արդյունավետության ցուցանիշները հանդես են բերում մեծ տարբերություններ: Ագրարային քաղաքականության գործնական խնդիրները լուծելու համար անհրաժեշտ են նախնական վերլուծության որոշակի տնտեսագիտական ցուցանիշներ, ինչպիսիք են հողի, աշխատանքային ու արտադրական ռեսուրսների օգտագործումը, արտադրական ծախսումներն ու արտադրանքի ինքնարժեքը, շահութաբերությունը և այլն:

Այնուհանդերձ, բուսաբուծական մթերքների արտադրությունը, հաշվարկված թե՛ մեծածախ, և թե՛ հատկապես մանրածախ գներով, շահութաբեր է: Ընդ որում, շահութաբերությունը 4-8 անգամ ավելի բարձր է, երբ այն հաշվարկվում է մանրածախ գներով:

Գյուղատնտեսության տնտեսական արդյունավետության գնահատումը հնարավոր է միայն արտադրության գործընթացի վրա տարբեր գործոնների ազդեցությունը բնութագրող կոնկրետ ցուցանիշների միջոցով: Միայն ցուցանիշների համակարգը հնարավորություն կընձեռի կատարել համալիր վերլուծություն և եզրակացություն: Գյուղատնտեսական արտադրության տնտեսական արդյունավետության հիմնական արժեքային ցուցանիշներն են հանդիսանում համախառն եկամուտը, զուտ եկամուտը և շահույթը:

Գյուղատնտեսական արտադրության տնտեսական արդյունավետությունը բնութագրվում է բնեղեն և արժեքային ցուցանիշների համակարգով: Ելակետային, որպես կայուն, հանդիսանում են բնեղեն ցուցանիշները՝ բերքատվությունը և գյուղատնտեսական կենդանիների մթերատվությունը:

Սակայն բնեղեն ցուցանիշներն արտացոլում են միայն արդյունավետության մեկ կողմը:

Տնտեսական արդյունավետության բացահայտման համար անհրաժեշտ է նաև իմացություն ամբողջական աշխատանքային ծախսումների մասին, որոնք ապահովում են տվյալ արտադրանքի բերքատվությունը կամ մթերատվությունը:

Որպեսզի ստացվեն ծախսերի և արտադրության արդյունքների չափակցելի մեծություններ, արտադրանքի ծավալը արտահայտվում է արժեքային ձևով:

Ներկա դրությամբ ՀՀ-ում գործում են շուրջ 340 հազար գյուղացիական տնտեսություններ՝ ապահովելով հանրապետության գյուղատնտեսության համախառն արտադրանքի 90-93%-ը, որը հանդիսանում է գյուղատնտեսության կազմակերպման հիմնական ձևը: Հետևապես երկրի գյուղատնտեսության զարգացման մակարդակն ու արդյունավետությունը հիմնականում պայմանավորված է գյուղացիական տնտեսությունների արտադրական-տնտեսական գործոնների արդյունքներով:

Գյուղացիական տնտեսությունը լինելով կայացած փաստ, միաժամանակ, որպես տնտեսական, սոցիալական ու կազմակերպական միավոր, մնում է չբացահայտված: Այն չի հանդիսանում իրավաբանական անձ, ուստի չի վարվում արտադրության գործընթացների, աշխատանքային ծախսումների, արտադրության ծավալների, արտադրանքի իրացման գների, եկամուտների և դրանց օգտագործման վերաբերյալ պաշտոնական հաշվառում են հաշվետվությունը:

Հրապարակվող տեղեկատվությունը վերաբերում է արտադրության քանակական ցուցանիշներին, այսինքն՝ ցանքատարածություններին, միջին բերքատվությանը, համախառն արտադրանքին բնեղեն արտահայտությամբ:

Ինչ վերաբերում է արտադրության արդյունքային ցուցանիշների համախառն և զուտ եկամուտին, շահութաբերությանը, այս մասին ընդհանրապես չկա տեղեկատվություն:

Ուսումնասիրությունները ցույց են տալիս, որ գյուղացիական տնտեսություններում նյութատեխնիկական ապահովման և արտադրական սպառման կազմակերպման գործընթացը անմխիթար վիճակում է: Ֆինանսական միջոցների բացակայության պատճառով տիրապետող է դառնում ձեռքի աշխատանքը: Գյուղացիական տնտեսությունների գերակշռող մասը հնարավորություն չունի ոչ միայն համալրելու և արդիականացնելու իր նյութատեխնիկական բազան, այլև կատարելու ագրոտեխնիկական կանոններով նախատեսված աշխատանքների ամբողջ ցանկը:

Արտադրության արդյունավետության որոշման համար կարևորագույն դերակատարում ունեն արտադրանքի գները: Շուկայական տնտեսության պայմաններում արտադրանքի գները որոշվում են շուկայում՝ առաջարկի և պահանջարկի հարաբերակցությամբ: Գյուղմթերքներ արտադրողների համար ամենակարևորը պարենային շուկան է, որում, ստանալով իր դրամական արտահայտությունը, իմաստավորվում է գյուղմթերքներ արտադրողների գործունեությունը: Սակայն, պարենային շուկայի ներկայումս ձևավորված մանրածախ հատվածը բնութագրվում է գնային անկայունությամբ և միջնորդների կողմից շահույթի մեծ մասի յուրացմամբ: Հետևապես գյուղացիական տնտեսություն վարողը շահույթի իր բաժինը ստանում է ամբողջ տարվա, իսկ վերավաճառողը մեկ-երկու ամսվա աշխատանքի արդյունքում:

Չնայած կատարված բազմաթիվ առաջարկություններին, որոնք նպաստում են գյուղացիական տնտեսությունների խոշորացմանը, առայժմ պետք է փաստենք, որ գյուղացիական տնտեսությունների մեծամասնության բնամթերային բնույթը պայմանավորված է հողաբաժինների փոքր չափերով:

Գյուղացիական տնտեսությունները չեն վարում ծախսերի և եկամուտների հաշվառման ոչ մի փաստաթուղթ: Կատարված աշխատանքների դիմաց գումարները հաճախ ասվում են մոտավոր, հիմնվելով հիշողության վրա: Բնականաբար, մեծ հավանականությամբ, որոշ աշխատանքներ և դրանց վրա կատարված ծախսերը մոռացվում են:

Հաշվառման բացակայությունը կրում է համատարած բնույթ՝ փոքր բացառություններով: Իսկ ինքնարժեքի հողվածների ուսումնասիրությունը, նրանում տնտեսելու կամ արտադրական ցիկլը ավելի զրազետ կազմակերպելու հնարավորությունների բացահայ-

տունը, ուղղակիորեն առնչվում են գյուղացիական տնտեսությունների գործունեության արդյունավետությանը:

Գյուղացիական տնտեսությունները չունեն տեխնիկատեխնոլոգիական տեղեկատվություն 1 հ-ի վրա կատարվող լրացուցիչ ծախսերի գումարի, արդյունավետության հաշվարկման մեթոդիկայի, ներդրման հնարավորությունների, ինքնարժեքի իջեցման, համախառն ու զուտ եկամտի կատեգորիաների վերաբերյալ, հետևաբար՝ ինտենսիվ տեխնոլոգիաների ներդրումը պահանջում է գյուղացիական տնտեսությունների ուսուցում և պետք է ներառվեն 1 հ-ի արտադրական ծախսերի մեջ:

Առաջարկվում է՝ գյուղացիական տնտեսություններում արտադրման սպասարկման և պարարտանյութերով, թունաքիմիկատներով ու այլ նյութական միջոցներով ապահովման խնդրի լուծման նպատակով, համայնքներում ստեղծել վճարովի ծառայություն կատարող կառույց: Պետության կողմից տարբեր ծրագրերով հանրապետություն ներկրված գյուղատնտեսական տեխնիկան, պարարտանյութերը և այլն, տրամադրվել է ոչ թե առանձին անհատ հողագործներին, այլ համայնքներում ձևավորված միավորումներին:

Գյուղացին բոլոր կարգի մուտքերից ու վճարումներից հետո կարող է պատկերացնել իր գործունեության վերջնական արդյունքը: Ուստի նրան ձեռնտու է ունենալ ցուցանիշների մի այնպիսի համակարգ, որը հնարավորություն կտա գնահատել ինչպես գործունեության առանձին կողմեր և այդ գործունեությունը արտադրության տվյալ փուլում, այնպես էլ վերջնական արդյունքի արտադրումից հետո ամփոփ ձևով: Առաջարկվում է 2 աղյուսակ՝

1-ը մշակաբույսերի վրա կատարված ծախսումների հաշվառման և 2-ը՝ արտադրված արտադրանքի օգտագործման և փաստացի եկամուտների հաշվառում ըստ առանձին մշակաբույսերի:

Աշխատանքի նպատակն է գյուղատնտեսության մեջ համատարած հաշվառման և վիճակագրության բացակայության պայմաններում մշակել գյուղատնտեսության հիմնական արտադրական ցուցանիշների տնտեսագիտական տեղեկատվության հավաքման կոնկրետ ուղղությունները:

Աղյուսակ 20

Գյուղացիական տնտեսություններում մշակվող մշակաբույսերի վրա կատարված ծախսերի հաշվառումը 20__թ.

Մարզ _____ Մշակաբույսերի անվանումը _____
 Հողագնահատման շրջանը _____ մակերեսը _____
 Համայնք _____ հողի կարգը _____
 Գյուղացիական տնտեսություն _____

		/Դրոմս մոնոպ/ մզուկոք մեղջրուց		17	
Սյլ ծախսեր	/Դրոմս՝նոպ մեղջրուց			16	
	մըսցոտից			15	
Պարարտանյութեր	/Դրոմս՝նոպ մեղջրուց			14	
	/Ծի/ միոցոմ դ մըսցոտից			13	
Թունաքիմիկատներ	/Դրոմս՝նոպ մեղջրուց			12	
	/Ծի միոցոմ դ մըսցոտից			11	
Սերմ, սածիլ, տնիկ	/Դրոմս՝նոպ մեղջրուց			10	
	'տոպ'նոպ/ ցոի /Ծի/ միոցոմ			9	
		/Դրոմս՝նոպ/տնտեսումը դրոմսն-սիտ՝ տնտ մուրցսե դրոցեսս		8	
Մեքենայացված աշխատանք, մեքենայով կատեխնոլոգի	/Դրոմս՝նոպ մեղջրուց			7	
	մըսցոտից կմըստոմիշ			6	
Չեքի աշխատանք	/Դրոմս՝նոպ մեղջրուց			5	
	մըսցոտից կմըստոմիշ			4	
		/Ծի/տրամցցցստոստոցտ մնսոցոց կմնց		3	
		/Դրոմս՝նոպ/մուրցսե մըցն		2	
		/տըցնցնցնց		1	

Բուսաբուծական արտադրանքի օգտագործումը և փաստացի եկամուտը 20__թ.

Սարգ _____
 Համայնք _____
 Գյուղացիական տնտեսություն _____

		(Հ1+Գ1+Լ1+Ը)			18
		/՝Սն մտնույ/մեխուտույ մեջբուտույ			
Օ Պ Տ Ա Գ Ո Ր Ծ Վ Ե Լ Լ	Վաճառք բարձր վիճակում վերականգնող- մերին	Ուղղակի	/ըտմն՝եույ/մեխուտույ	17	
			/Սն/ մեղվե	16	
			/եի/ միտույ	15	
		Մյլ	/ըտմն՝եույ/ մեխուտույ	14	
			/Սն/ մեղվե	13	
			/եի/ միտույ	12	
		Համընկել է վերանշակման	/ըտմն՝եույ/ մեխուտույ	11	
			Սն/մեղվե	10	
			միտույ	9	
	Արտադրական կարիքների համար	/ըտմն մտնույ/ մեխուտույ ձևաձրը	8		
		/ըտմն մտնույ/մեղվե վնջեղույ իջը	7		
		/եի/ միտույ	6		
	Ձյոմնատմո ցտույտույ	/ըտմն՝եույ/ մտնույ	5		
		/ըտմն/ մեջբուտույ	4		
		/եի/միտույ	3		
		Ձյոմնատմո ցտույտույ	2		
		միտուցտույ	1		

4.2. Գյուղատնտեսության զարգացմանը խթանող առաջիկա հիմնահարցերը (պեպական աջակցության ուղղությունների, մեխանիզմների վերաբերյալ)

- Գյուղատնտեսության ոլորտի զարգացման առաջընթացի համար խիստ կարևորվում են պետության կողմից նրա աջակցությանն առընթեր դրանց իրականացման մեխանիզմների մշակումը: Այդ նպատակին հասնելու համար գյուղատնտեսության առջև ծառայած ներկայիս առաջնահերթ խնդիրներից է ոլորտի գլխավոր ռեսուրսների օգտագործման ցածր մակարդակը, որը հիմնականում վերաբերում է հողային և աշխատանքային ռեսուրսներին: Ստեղծված իրավիճակից դուրս գալու ելքը գյուղատնտեսությունում տնտեսավարողների կարողությունների ուժեղացումն է, դրանց գործունեության համար բարենպաստ պայմանների ստեղծումը և արտադրության խթանումը: Վերջինիս կարող են նպաստել հետևյալ միջոցառումների իրականացումը՝
 - հանրապետությունում կարևորագույն մշակաբույսերի տվյալ տարվա բերքի համար փաստացի կատարված ցանքերի վերջնական արդյունքներից ելնելով, դրանց միավոր տարածքի հաշվով սուբսիդիաների տրամադրման ծրագրերի իրականացում: Սուբսիդավորման ծրագրերում առաջարկվում է ներառել հետևյալ մշակաբույսերը՝ պարենային ցորեն (աշնանացան և գարնանացան), գարի (աշնանացան և գարնանացան), եգիպտացորեն հատիկի համար, հատիկաընդեղենային մշակաբույսեր, կարտոֆիլ, սոխ և սխտոր: Առաջարկվում է 1 հա-ի հաշվով սուբսիդավորման գումարը սահմանել 35-40 հազ. դրամ,
 - անասնապահությունում սուբսիդիաների տրամադրում՝ խոշորի, մանր եղջերավորների, խոզերի մայրական կազմի փաստացի (ըստ ՀՀ ԱՎԾ-ի տվյալների) գլխաքանակի, ինչպես նաև մեկ տարվա ընթացքում մայրական կազմի գլխաքանակի աճի համար: Առաջարկվում է սուբսիդավորման գումարները սահմանել հետևյալ չափաքանակներով: խոշորի մայրական կազմի փաստացի գլխաքանակի համար՝ 3.0 հազ. դրամ, իսկ գլխաքանակի աճի համար 10.0 հազ. դրամ: Մանր եղջերավորների մայրական կազմի փաստացի գլխաքանակի համար՝ 1.0 հազ. դրամ, իսկ գլխաքանակի աճի համար 3.0 հազ. դրամ: խոզերի

- մայրական կազմի փաստացի գլխաքանակի համար՝ 2.0 հազ. դրամ, իսկ գլխաքանակի աճի համար 5.0 հազ. դրամ,
- թռչնաֆաբրիկաների կողմից փաստացի իրացված թռչնի մսի 1 կգ-ի հաշվով 100 դրամ սուբսիդիայի տրամադրում,
- թռչնաբուծության խթանման նպատակով առաջարկվում է քննարկել ներմուծվող եգիպտացորենի հատիկը ավելացված արժեքի հարկից ազատելու կամ հետաձգելու հարցը,
- գյուղատնտեսական հումք վերամշակող ընկերություններին, մթերումների ծավալներից և վերազինման ծրագրերից ելնելով, տրամադրվող վարկերի տոկոսադրույքի 7 տոկոսային կետի սուբսիդավորում և մայր գումարի, ինչպես նաև տոկոսադրույքի մարման արտոնյալ ժամկետի սահմանում՝ առնվազն 6 ամիս: Նոր տեխնոլոգիաների ներդրման համար լիզինգային մատչելի մեխանիզմների կիրառում:
- 2. Գյուղատնտեսական արտադրության զարգացման խոչընդոտող գործոններից մեկը մնում է գյուղատնտեսական մթերքների իրացման համակարգի անկատարությունը, ապրանքայնության ցածր մակարդակը: Վերջինիս բարելավման ուղղությամբ առաջարկվում է՝
 - հանրապետությունում գյուղատնտեսական մթերքների մեծածախ շուկաների ստեղծում, հետևյալ սխեմայով: Առաջին փուլում նպատակահարմար է համարվում այն ձևավորել հանրապետության Արագածոտնի, Արարատի, Արմավիրի և Կոտայքի մարզերում և մայրաքաղաքի սահմանագծին մոտ: Մեծածախ շուկաներին մթերքների մատակարարումը նախատեսվում է իրականացնել արտադրողների կողմից: Արտադրանքի հետագա իրացումը տարբեր ուղղություններով (սուպերմարկետների ցանց, խանութներ, մանրածախ շուկաներ, վերամշակող ընկերություններ, արտահանում և այլն) կիրականացվի մեծածախ շուկայի կողմից: Մեծածախ շուկան նպատակահարմար է ունենա նաև տեսակավորման, փաթեթավորման, տարավորման, պահպանության և փոխադրումների կազմակերպման կարողություններ: Մեծածախ շուկայի ձևավորումը հնարավոր է համարվում պետություն-մասնավոր հատված համագործակցության արդյունքում որոշակի աջակցություն մեխանիզմների կիրառման պայմաններում՝ նպատակային մատչելի պայման-

- ցերով վարկերի, լիզինգային մեխանիզմների կիրառմամբ սարքավորումների մատակարարման և այլ մեխանիզմների կիրառմամբ: Մեծածախ շուկայի գործունեության համար կարևոր է համարվում նաև գյուղատնտեսական մթերքներ արտադրողների և մեծածախ շուկայի միջև միջնաժամկետ և երկարաժամկետ պայմանագրային հարաբերությունների հաստատումը,
- գյուղատնտեսական մթերքների իրացման գործընթացին և գյուղացիական տնտեսությունների եկամուտների ավելացմանը, զների կայունացմանը կնպաստի գյուղական համայնքներում փոքր և միջին (5-20 և 20-100 տոննա) հզորության սառնարանային կարողությունների ստեղծմանն աջակցությունը: Վերջինս հնարավոր է համարվում՝ նպատակային մատչելի պայմաններով միջնաժամկետ և երկարաժամկետ վարկերի տրամադրման և մատչելի լիզինգային մեխանիզմների կիրառման (կանխավճարի մասնակի սուբսիդավորման) միջոցով սառնարանային տեղակայանքների մատակարարման կազմակերպմամբ:
- 3. Գինեգործական արտադրությունը խթանելու և խաղողի սեղանի սորտերի արտահանումները ավելացնելու նպատակով առաջարկվում է խաղողի տեխնիկական և սեղանի սորտերի նոր այգիների հիմնման համար նպատակային, միջնաժամկետ և երկարաժամկետ մատչելի պայմաններով վարկերի տրամադրում, 1 հա-ի հաշվով ծախսերի մասնակի սուբսիդավորում (ծախսերի 7-10 %-ի չափով):
- 4. Պտղի արտահանումը խթանելու, ինչպես նաև որոշ տեսակների ներմուծումը տեղական արտադրությամբ փոխարինելու նպատակով առաջարկվում է պտղի հետևյալ տեսակների՝ ծիրանի, կեռասի, ընկուզապտղի, ձիթապտղի նոր այգիների հիմնման համար նպատակային, մատչելի միջնաժամկետ և երկարաժամկետ պայմաններով վարկերի տրամադրում, 1 հա-ի հաշվով ծախսերի մասնակի սուբսիդավորում (ծախսերի 5-7 %-ի չափով):
- 5. Գյուղացիական տնտեսություններում 200-1000 մ² մակերեսով ջերմոցային տնտեսությունների հիման աջակցություն, մասնավորապես նպատակային միջնաժամկետ և երկարաժամկետ մատչելի վարկերի տրամադրում, լիզինգային մատչելի մեխանիզմներով սարքավորումների մատակարարում:

6. Գյուղատնտեսությունը, լինելով բարձր ռիսկային ոլորտ, պահանջում է ռիսկերի մեղմման համարժեք քաղաքականության կիրառում: Այս ուղղությամբ առաջարկվում է՝

- գյուղատնտեսական ապահովագրական հիմնադրամի ստեղծում և վերջինիս միջոցների ուղղորդում անասնապահության, հետագայում նաև բուսաբուծության ոլորտում ապահովագրական համակարգի ներդրմանը,
- նոր տեխնոլոգիաների կիրառմամբ (հակակարկտային կայանքներ, այգեպաշտպան ցանցաշերտեր և այլն) հակակարկտային ենթակառուցվածքների ներդրում,
- բազմամյա տնկարկներում գարնանային ցրտահարությունների դեմ պայքարի նորագույն տեխնոլոգիաների ներդրում:

Նշվածից բացի կիրառել նաև մինչև այժմ գյուղատնտեսությունում տնտեսավարողներին աջակցության մեխանիզմներն ու ծրագրերը (մասնավորապես՝ մատչելի վարկերի տրամադրման, սերմնաբուծության և հացահատիկային ու կերային մշակաբույսերի արտադրության, տավարաբուծության զարգացման, գյուղատնտեսական կենդանիների տոհմային և մթերատու հատկանիշների բարելավման, բույսերի պաշտպանության, հակահամաճարակային միջոցառումների, բնական կերահանդակների բարելավման և արդյունավետ օգտագործման, հակահեղեղային միջոցառումների իրականացման, մատչելի պայմաններով պարարտանյութերի և դիզելային վառելանյութի մատակարարման և այլն):

ԳԼՈՒԽ 5

ՀՀ ԱԳՐԱՐԱԿԱՆ ԲԼՈՐՏՈՒՄ ՆՈՒՄԷ ՎԵՐԱՄԵՍԿՈՂ ԱՐԳՅՈՒՆԱԲԵՐՍԿԱՆ ԿԱՇՄԱԿԵՐՊՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԵՎ ԻՆՏԵՐՍԻՏՈՆ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՍՐՅՅՈՒՆԱՎԵՏՈՒԹՅԱՆ ԲԱՐՉՐԱՅՄԱՆ ՈՒ ԲԱՐԵԼԱՎՄԱՆ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ՈՒՂՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

5.1. ՀՀ գյուղատնտեսական հումք վերամշակող արդյունաբերական կազմակերպությունների զարգացման և բարելավման հիմնական ուղղությունները

Գյուղատնտեսությունը երկրի տնտեսական առանցքային ոլորտներից մեկն է: Ագրոպարենային համակարգը հանրապետության համախառն ներքին արդյունքի շուրջ 35 տոկոսն է կազմում, այդ թվում՝ գյուղատնտեսությունը մոտ 25 տոկոսը:

Ագրոպարենային ոլորտում գործում է շուկայական հարաբերություններով ընթացող ազատական տնտեսական համակարգ, որտեղ ներառված են մոտ 340 հազար գյուղացիական տնտեսություն, գյուղատնտեսությամբ զբաղվող առևտրային կազմակերպություններ, գյուղատնտեսության սպասարկման, գյուղմթերքների իրացման ու վերամշակման բազմաթիվ մասնավոր ընկերություններ:

Հայաստանի գյուղատնտեսական հումք վերամշակող արդյունաբերությունը տնտեսության կարևորագույն և բարձր արդյունավետությամբ աշխատող ճյուղերից է: Այն իր ուրույն տեղն ունի բնակչության պարենային ապահովության, գյուղական բնակչության զբաղվածության և եկամուտների ապահովման գործում: Վերջին հինգ տարիներին (2007-2011թթ.) միջին հաշվով նրան բաժին է ընկնում երկրի համախառն ներքին արդյունքի 4.8 տոկոսը:

Փոքր հողակտորների վրա արդյունավետ տնտեսավարման համար, գյուղատնտեսական հումք վերամշակող արդյունաբերության ոլորտի զարգացման կարևոր նախապայմաններից են ինչպես գյուղատնտեսական բնույթի արտադրական և սպասարկող ենթակառուցվածքների արդիականացման, վարկավորման և ռիսկերի ապահովագրման, փոքր և միջին ձեռնարկատիրության զարգացման փոփոխությունների անհրաժեշտությունը, այնպես էլ մրցունակության

բարձրացումը և տնտեսավարման բազմաձևության սկզբունքով կոոպերացիայի զարգացումը:

ՀՀ-ում արդյունաբերության ճյուղում գյուղատնտեսական հումք վերամշակող կազմակերպությունների տեսակարար կշիռը 2011 թվականին, մի շարք միջոցառումների, այդ թվում՝ շուկայական ենթակառուցվածքների ստեղծման, մեծածավալ ներդրումների և օրենսդրական դաշտի բարելավման շնորհիվ, կազմել է 35.0 տոկոս:

Ագրովերամշակման արդյունաբերության կայուն զարգացումը շատ կարևոր է, քանի որ դրանից կախված զարգանում են նաև գյուղատնտեսության մյուս հիմնական ճյուղերը՝ բուսաբուծությունը և անասնաբուծությունը: Ավելին, այն էլ ավելի է կարևորվում, քանի որ ընդգրկում է սննդարդյունաբերության՝ խաղողի, պտուղ-բանջարեղենի և կաթի վերամշակման ենթաճյուղերը, ինչպես նաև ծխախոտի արտադրությունը, որոնք արտահանման ուղղվածություն ունեն:

Գյուղատնտեսական հումքի իրացման, արտադրության ճիշտ կազմակերպման և արտադրության ծավալների կայուն զարգացման գրավական է հանդիսանում պայմանագրային փոխհարաբերությունների ձևավորումն ու իրականացումը գյուղացիական և ֆերմերային տնտեսությունների միջև, որոնք պետք է նպաստեն վարկավորման մատչելիությանը, ռիսկերի նվազեցմանը և վճարային կարգապահության բարձրացմանը: Պայմանագրային հարաբերությունները ձեռնտու են վերամշակող կազմակերպություններին, քանի որ նրանք են ապահովվում և՛ անհրաժեշտ երաշխավորված հումքի քանակով, և՛ տվյալ կազմակերպությունում աշխատող մարդկանց երկարաժամկետ զբաղվածությամբ:

Մինչև 2011թ. ըստ ԱՎԾ տվյալների, խաղող և պտուղ-բանջարեղեն վերամշակող մոտ 30 ընկերություններ գյուղացիական տնտեսությունների հետ կնքել են 8028 պայմանագրեր: Գյուղատնտեսական հումքի մթերումների և սննդամթերքի արտադրության ծավալների ավելացման համար կարևորվում են շուկայական հարաբերությունների, մրցակցության խորացման, նոր արտադրական կազմակերպությունների ստեղծման, դրանց վերազինման ու նոր տեխնոլոգիաների ներդրման (կամ էլ առկա տեխնոլոգիաների արդյունավետ օգտագործման). արտադրանքի որակի բարելավման և արտահանման ծավալների ավելացման հիմնախնդիրները, որոնց իրականացումը հնարավոր է պետական աջակցությամբ մեծածավալ

ներդրումների, համատեղ գործունեությամբ կազմակերպությունների ստեղծման և վարկերի ներգրավման միջոցով: Հիմք ընդունելով վերոհիշյալների կարևորությունը և դրանց իրականացման անհրաժեշտությունը, գյուղատնտեսական հումքի վերամշակման համակարգի պետական աջակցության ուղղություններից են՝

- հումք արտադրողների և վերամշակողների միջև կոոպերացիայի ձևավորումը.
- շուկային արագ հարմարվող փոքր արտադրությունների ստեղծումը.
- մասնագիտական կադրերի պատրաստումը.
- տեղեկատվության տարածումն ու արմատավորումը, մարքեթինգային և գիտական հետազոտությունների ընդլայնումը:

Վերջին տասնամյակում ագրովերամշակման համակարգում ավելացել են արտադրական հզորությունների օգտագործումը, որի արդյունքում մեղմացել է գյուղատնտեսական հումքի մթերումների հիմնախնդիրը: Վերջին 5 տարիների ընթացքում հանրապետությունում գործում են վերագործարկված կամ նոր ստեղծված մոտ 40 պահածոների, 45 գինեգործական, 280 կաթի, 7 մսի, 4 ծխախոտի վերամշակման կազմակերպություններ: Վերամշակման համակարգի ակտիվացումը և արտահանման ծավալների ավելացումը նպաստել են գյուղատնտեսական արտադրանքի իրացման ծավալների աճին և ապրանքայնության մակարդակի բարձրացմանը, որն էլ որոշ չափով կավելացնի գյուղացիական տնտեսությունների դրամական հոսքերը և վերարտադրողական կարողությունները:

2011 թվականին հանրապետությունում մթերվել է մոտ 168.3 հազ. տոննա պտուղ-բանջարեղեն և խաղող (մոտ 186.9 մլրդ. դրամ) այդ թվում՝ 33.3 հազ. տոննա պտուղ-բանջարեղեն (մոտ 2,1 մլրդ. դրամ) և 135.0 հազ. տոննա խաղող (մոտ 16.8 մլրդ. դրամ): Թարմ պտուղ-բանջարեղենի առաջարկը որոշ չափով զիջել էր ներքին շուկայի պահանջարկին, որն էլ իր հերթին ազդել էր գյուղատնտեսական մթերքների գների բարձրացման վրա:

Վերջին 5 տարվա առումով վերամշակման համար ստացվող արտադրատեսակների մթերման ծավալները ներկայացված են աղյուսակ 22-ում:

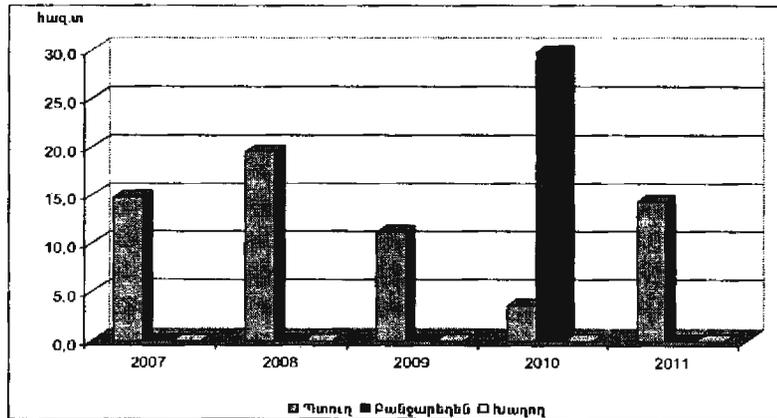
Աղյուսակ 22

Հայաստանի Հանրապետությունում 2007-2011 թթ. միջին հաշվով գյուղատնտեսական հումքի ձեռքբերման ծավալները և կառուցվածքը

Տարիներ	Պտուղ		Քանջարեղեն		Խաղող	
	հազ. տ	տես. կշիռ, %	հազ. տ	տես. կշիռ, %	հազ. տ	տես. կշիռ, %
2007	14.8	23.4	57.1	27.3	144.4	21.4
2008	19.4	30.6	39.0	17.7	137.4	20.4
2009	11.2	17.7	32.3	15.4	127.7	19.0
2010	3.6	5.7	29.7	14.2	135.0	20.0
2011	14.3	22.6	51.0	24.4	129.0	140.2
Ընդամենը	63.3	100.0	209.1	100.0	673.5	100.0

Գծապատկեր 3

Հայաստանի Հանրապետությունում 2007-2011 թթ. միջին հաշվով կատարած գյուղատնտեսական հումքի ձեռքբերման ծավալները և կառուցվածքը

2011 թ. գնվել է 129.0 հազ. տոննա խաղող և 65,3 հազ տոննա պտուղ-քանջարեղեն, որն իրականացվել է մոտ 40 ընկերության կողմից: Խաղողի 1 կգ գնվել է մոտ 130 դրամով, նախորդ տարվա 124.4 դրամի դիմաց:

Ագրարային ոլորտում որոշ բարենպաստ պայմաններ կան գյուղատնտեսական մթերքների արտադրության, վերամշակման և արտահանման ուղղությամբ: Ավելի կոնկրետ՝ 1) գործող և նոր գործարկվող գործարաններում նոր տեխնոլոգիաների կիրառումը, մենեջմենթը և մարքեթինգային ծառայությունների զարգացումը

բարձրացրել են թողարկվող արտադրանքի մրցունակությունը, 2) ընդլայնվել են վերամշակող արդյունաբերական կազմակերպությունների կողմից թողարկվող արտադրանքի սպառման շուկաները, որն արդյունք է արտադրանքի որակի բարձրացման, ապրանքային տեսքի բարելավման, ստանդարտացման և սերտիֆիկացման ուղղությամբ իրականացված աշխատանքների:

Արտաքին ապրանքաշրջանառության կառուցվածքում պարենամթերքի ներմուծման և արտահանման ծավալները արժեքային արտահայտությամբ 1/6-ից ավելին են:

Արտահանման և ներմուծման վերաբերյալ պատկերացում է տալիս գյուղատնտեսական ծագման մթերքների ներմուծման և արտահանման ծավալները արժեքային արտահայտությամբ (աղյուսակ 23):

Աղյուսակ 23

2010-2011 թթ. գյուղատնտեսական արտադրանքի արտահանման և ներմուծման ծավալներն ըստ ապրանքախմբերի⁸

(հազ. դոլար)

	Արտահանում			Ներմուծում		
	2010 թ.	2011 թ.	2011 թ.-ը 2010 թ.-ի նկատմամբ, %	2010 թ.	2011 թ.	2011 թ.-ը 2010 թ.-ի նկատմամբ, %
Ընդամենը	170491.8	237521.2	139.3	673546.2	782254.2	116.1
այդ թվում՝ կենդանական ծագման արտադրանք	23552.1	30070.6	127.7	101448.5	133495.7	131.6
բուսական ծագման արտադրանք	15845.0	23509.6	148.4	214070.2	242302.6	113.2
կենդանական և բուսական յուղեր և ճարպեր	29.1	25.3	86.9	49217.1	57987.0	117.8
պատրաստի սննդի արտադրանք	131065.6	183915.7	140.3	308810.4	348468.9	112.8

Ըստ ԱՎԾ տվյալների, 2010 թ. արտահանման ծավալների 57 տոկոսը կազմել են ալկոհոլային խմիչքները: Արտահանվել են

⁸ ՀՀ ԱՎԾ, Երևան, 2010-2011 թթ.:

բնական հյութեր, պտղի, բանջարեղենի պահածոներ, պանրի տարբեր տեսակներ և այլն:

Կենդանական և բուսական ծագման արտադրատեսակների արտահանման ծավալները արժեքային արտահայտությամբ ավելացել են համապատասխանաբար 127.7 և 148.4 տոկոսով:

Գյուղատնտեսական հումքի վերամշակումից ստացված մի շարք կարևորագույն ապրանքատեսակների արտադրության ծավալներ ունեցել են աճի միտում (աղյուսակ 3): Պահածոների արտադրությունը 2011թ. կազմել է նախորդ տարվա համեմատ 145.4 տոկոս, մակարոնեղենը՝ 120.1 տոկոս, բուսական յուղը՝ 67.3 տոկոս, և օղին և օղի-լիկյորային արտադրանքը՝ 76.9 տոկոս, գինին՝ 106.3 տոկոս, գարեջուրը՝ 96.0 տոկոս, բնական հյութեր՝ 124.7 տոկոս:

Ներկա վիճակում գինեգործության զարգացման միակ ուղին միջազգային շուկայում սեփական հումքի հիման վրա մրցունակ արտադրանքի զարգացումն է, որը պահանջում է վերանայել այգիների տեղաբաշխումը, խաղողի սորտային կազմը, գինեգործության և խաղողագործության զարգացման ուղղությունները: Վերջիններիս զարգացման համար անհրաժեշտ է տեղական և արտաքին ներդրումների համար բարենպաստ գործարար ու ներդրումային միջավայրի ձևավորում, հումքի արտադրության վերամշակող համատեղ կազմակերպությունների ստեղծման խթանում:

Ըստ ԳՀ ազգային պարենային հաշվեկշռի տվյալների, մի շարք անհրաժեշտ պարենամթերքի ինքնաբավարարության մակարդակը դեռ ցածր է: Այսպես, կարտոֆիլ՝ 100.0 տոկոս, բանջարեղեն՝ 98.2, միրգ՝ 80.8, բուսական յուղ՝ 4.1, ձու՝ 99.2, կաթ՝ 97.2, միս տավարի՝ 84,8, խոզի՝ 39.9, ոչխարի՝ 100.0, հավի՝ 12.3 տոկոս:

2011թ. Հայաստանի առևտրի հաշվեկշռի բացասական մնացորդը կազմել է 2708 մլն. ԱՄՆ դոլար, նախորդ տարվա 2822 մլն. ԱՄՆ դոլարի դիմաց: Իսկ գյուղատնտեսական ծագման արտադրանքի առևտրի հաշվեկշռի բացասական մնացորդը կազմել է 503 մլն. ԱՄՆ դոլար, նախորդ տարվա 544.8 մլն ԱՄՆ. դոլարի դիմաց:

Այս իրավիճակը պահանջում է տեղական արտադրանքի մրցունակության բարձրացում, տեղական արտադրողների շահերի պաշտպանություն և արտահանման արտադրանքի ծավալների ավելացման միջոցառումներ: Մրցունակությունը բարձրացնելու համար ազդոպարենային ոլորտը պետք է կարևորի տեղական

սպառողների սննդամթերքի անվտանգությանն առնչվող պահանջները և մրցակցությունը, ինչպես ներկրվող ապրանքների, այնպես էլ արտահանվող ապրանքների համար պահանջվող որակական ստանդարտները: Անհրաժեշտ է ներքին և արտաքին շուկաներում վերամշակումից ստացված արտադրատեսակների մրցունակությունը բարձրացնելու նպատակով փոխշահավետ կապերի ընդլայնում, Անկախ Պետությունների Համագործակցության (ԱՊՀ) և այլ երկրներում, ցուցահանդեսներին մասնակցության, տեղեկատվական միասնական դաշտի ձևավորման և տնտեսավարող սուբյեկտների համար տեղեկատվության մատչելիության ապահովում:

Աղյուսակ 24

Սննդամթերք, խմիչքներ արտադրող կազմակերպությունների ֆողարկած հիմնական արտադրատեսակները՝ ըստ 2010-2011թթ.⁹

	2010թ.	2011թ.	2011թ. 2010թ.-ի նկատմամբ, %
Միս, տոննա	54497.3	55852.0	102.5
Մսամթերք, ներառյալ երշիկեղեն, տոննա	3953.5	4539.7	114.8
Մսի կիսապատրաստուկներ, տոննա	544.6	487.2	89.5
Պահիթ, տոննա	17047.1	17525.0	102.8
Կաթ, մլն լիտր	299.9	301.3	100.5
Մածուն, տոննա	3054,	3518.8	115,2
Թթվասեր, տոննա	3152.	2864.1	90.8
Կաթնաշոռ, տոննա	736,1	946.9	128.6
Պաղպաղակ, հազ. լիտր	3312.9	3480.8	105.1
Պահածո, տոննա	8025.0	11668.1	145.4
Ալյուր, տոննա	155737.7	156007.4	100.2
Չավարեղեն, տոննա	527.5	746.1	141.4
Հաց, հազ. տոննա	297.9	297.9	100.0
Հրուշակեղեն, տոննա	11589.4	12926.2	111.5
Մակարոնեղեն, տոննա	2704.6	3247.9	120.1
Մարգարինային արտադրանք, տոննա	237.4	85.9	36.2
Շաքարավազ, տոննա	32508.4	72159.4	2.2 անգամ
Բուսական յուղ, տոննա	1034.3	696.5	67.3
Կենդանական յուղ, տոննա	950.4	809.9	85.2
Օղի և օղու-լիկյորի արտադրանք, հազ. լիտր	11911.7	9157.6	76.9
Կոնյակ, հազ. լիտր	12624.1	15341.5	121.5
Գինի, հազ. լիտր	5812.0	6177.7	106.3
Շամպայն գինի, հազ. լիտր	618.2	623.1	100.8
Գարեջուր, հազ. լիտր	15352.7	14744.3	96.0
Ոչ ալկոհոլային ըմպելիքներ, հազ լիտր	38232.1	41218.3	107.8
Բնական հյութեր, հազ լիտր	11689.5	14571.6	124.7

⁹ ԳՀ սոցիալ-տնտեսական իրավիճակը 2011թ., էջ 16:

Գյուղատնտեսական հուճքի վերամշակման արտադրության արդյունավետության բարձրացման համար անհրաժեշտ են՝

- ոլորտի արտադրության զարգացում և վերամշակող կազմակերպությունների ռացիոնալ տեղաբաշխում,
- արտադրության առաջավոր տեխնոլոգիաների ներդրում և արտադրանքի մրցունակության բարձրացում,
- մարքեթինգային աջակցություն և հուճք արտադրողների հետ պայմանագրային հարաբերությունների զարգացման խթանում:
- ներդրումներ կատարելու համատեղ արտադրական կազմակերպություններ ստեղծելու համար, պետության անմիջական միջամտություն:

Այսպիսով, կարևորելով գյուղմթերք արտադրողից մինչև սպառողը շղթայի գործունեության բարելավումը և կիրառման բնագավառների հիմնախնդիրների լուծման նշանակությունը, անհրաժեշտություն ենք համարում իրականացնել՝

- գյուղմթերքներ գնող-իրացնող կոոպերատիվների ձևավորման աջակցություն,
- պետության միջամտությամբ գյուղատնտեսական մեծածախ շուկաների, հավաքման կետերի ստեղծում և դրանց կարողությունների ընդլայնում,
- նպատակային մատչելի վարկերի և դրամաշնորհային ծրագրերի միջոցով գյուղատնտեսական մթերքների տեսակավորման, փաթեթավորման և փոխադրման միջոցներով վերագինման աջակցություն,
- գյուղմթերքների վերամշակման փոքր ու միջին ձեռնարկատիրական գործունեության աջակցություն և նորերի ստեղծման ծրագրերի իրականացում,
- գյուղատնտեսական արտադրանքների, հատկապես՝ թարմ մրգերի և բանջարեղենի միջնորդավորված վաճառքի սահմանափակում:

Միաժամանակ, գյուղատնտեսական մթերք վերամշակող արդյունաբերական կազմակերպություններին անհրաժեշտ են՝ նոր տեխնոլոգիաների ներդրման, արտադրված արտադրանքի շուկայահանման, մթերքների անվտանգության պահանջների ապահովման համար պետական աջակցության գործուն մեխանիզմների ներդրում, որը կխթանի օրգանական գյուղատնտեսական հուճքի վերամշակ-

ման, բարձրորակ ակոհոլային խմիչքների, հատկապես՝ կոնյակի, բնական հյութերի, տոմատի մածուկի, պահածոների և չոր մրգերի արտադրության ավելացմանը, որոնք իրենց որակական բարձր հատկանիշների շնորհիվ մեծ հնարավորություններ կունենան արտահանման ընդլայնման իմաստով:

Գյուղատնտեսությունում վերամշակող արդյունաբերության զարգացումը կապված է ոլորտի իրավական հիմքի ձևավորման, ներդրումների բարենպաստ պայմանների ապահովման, գյուղատնտեսական ենթակառուցվածքների զարգացման, ճիշտ մասնագիտացման և տեղաբաշխման, արտահանման ուղղվածություն ունեցող արտադրության խթանման, գիտական նվաճումների և նոր տեխնոլոգիաների ներդրման, սննդամթերքի անվտանգության և մասնագիտական խորհրդատվական համակարգի զարգացման հետ:

5.2. Ագրարային ոլորտում ինտեգրացիոն հարաբերությունների արդյունավետության ապահովման հիմնահարցերը

Ագրարային ոլորտում, շուկայական հարաբերությունների պայմաններում, ինտեգրացիոն հարաբերությունները ստեղծում և զարգացնում են արտադրության նոր ձևեր, որը նշանակում է տեխնոլոգիական գործընթացի ավարտ, այսինքն՝ արտադրություն, վերամշակում և պատրաստի արտադրանքի իրացում:

Գործնականում, զարգացած երկրներում ինտեգրացիոն հարաբերություններ նշանակում է արդյունաբերական ձեռնարկություններում գյուղատնտեսական արտադրանքի վերամշակում, գյուղատնտեսության մեջ արտադրական ռեսուրսների ռացիոնալ օգտագործում և արտադրության բարձր շահութաբերության ապահովում: Միաժամանակ, ինտեգրացիոն հարաբերությունները բարենպաստ պայմաններ են ստեղծում գյուղտեխնիկայի կատարելագործման և գիտատեխնիկական արագ գործընթացի նոր նվաճումների օգտագործման համար:

Գյուղատնտեսության ներքին արտադրանքի ձևավորման մեջ կարևոր դեր են խաղում բազմաթիվ տնտեսական կառուցվածքներ և ոլորտներ: Արդյունքում՝ ներքին արդյունքի ձևավորման այդ կապերը իրացվում են շուկայում:

Գյուղատնտեսության մեջ արտադրվող արտադրանքի ավելի քան 75%-ը ենթարկվում է վերամշակման՝ հասնելով վերջնական արտադրողին: Փաստորեն կորչում է գյուղատնտեսական հումք արտադրողների և սպառողների միջև եղած կապը, իսկ գնորդների և վաճառողների կառուցվածքները միջնորդի դեր են կատարում արտադրողների և սպառողների միջև:

Անկախ սեփականության ձևից, խաթարվում է գյուղատնտեսական մթերք արտադրողների տնտեսական հետաքրքրությունը, և վնասվում է նրանց ֆինանսատնտեսական գործունեությունը: Անցնելով շուկայական տնտեսական հարաբերությունների, գյուղատնտեսական ոլորտի բարենպաստ գործունեության համար անհրաժեշտ է ստեղծել արդյունավետ տնտեսական հարաբերություններ վերամշակող արդյունաբերության, տեխնիկայի ապահովման, ինչպես նաև այն տնտեսությունների հետ, որոնք ապահովում են արտադրանքի պահպանման և իրացման հարցերը: Ներկայումս, գյուղատնտեսական մթերքների իրացման հարցերը մասնակիորեն են լուծվում: Խնդիրը կայանում է նրանում, որ գյուղատնտեսական արտադրանքի առանձնահատուկ կողմերից մեկն այն է, որ շուտ փչացող է, այսինքն՝ իրացման գործընթացում ժամանակի գործոնն ունի որոշիչ նշանակություն, հետևաբար, անհրաժեշտություն է զգացվում փնտրել իրացման այլ ուղիներ, հանձնիս՝ թարմ վիճակում իրացմանը:

Գյուղատնտեսության ոլորտում ինտեգրացիոն կապերը նպատակահարմար է իրականացնել հետևյալ ուղղություններով՝

- ձևավորել անմիջական հարաբերություններ գյուղատնտեսական մթերք արտադրողների և շուկայում նյութատեխնիկական ռեսուրսներով զբաղվողների միջև,
- ստեղծել իրավահավասար տնտեսական հարաբերություններ գյուղատնտեսական մթերք արտադրողների և վերամշակող արդյունաբերական ձեռնարկությունների միջև,
- ձևավորել սերտ կապ գյուղատնտեսական մթերք արտադրողների և արտադրատեխնիկական ծառայության ոլորտի միջև,
- ձևավորել սերտ կապ գյուղատնտեսական մթերք արտադրողների և շուկայում ագրարային ենթակառուցվածքների (ստեղծելով

քաղաքներում և մարզերում ֆիրմային խանութներ), ինչպես նաև գյուղատնտեսական արտադրանքի մեծածախ առևտրով զբաղվողների միջև,

- ձևավորել փոխադարձ կապ քաղաքներում և մարզերում՝ ֆիրմային խանութների միջոցով, արտադրողների և վերամշակող արդյունաբերական ձեռնարկությունների միջև,
- ձևավորել շուկայական հարաբերությունների պահանջներին համապատասխան մասնագիտացում,
- ձեռնարկել ագրարային ոլորտում խթանման սկզբունքի հիման վրա մոնոպոլիայի վերացում, միջնուղային կապերի վերականգնում:

Ինտեգրացիոն հարաբերությունների մեջ ընդգրկված բոլոր կողմերի համար, անկախ սեփականության ձևից, շատ կարևոր է իրավահավասար պայմանները, այսինքն՝

- ժամանակին պարտականությունների կատարում,
- միջնուղային կապերի զարգացում, նյութական խրախուսման ապահովում,
- արտադրության արդյունավետության բարձրացում և արտադրաֆինանսական գործունեության շահութաբերության ապահովում:

Ինտեգրացիոն հարաբերությունների ձևավորման համար, ամենակարևորը, անհրաժեշտ է ներքին շուկայում տեղական արտադրանքի ծավալի ավելացում և միավոր արտադրանքի ծախսերի մակարդակի իջեցում:

Ինտեգրացիոն հարաբերությունները ավելի կարևորվում են գյուղաբնակների սոցիալ-տնտեսական հարաբերությունների զարգացման համար: Այն բարենպաստ պայմաններ է ստեղծում գյուղատնտեսական արտադրանքի լայն տեսականու արտադրության բարձրացման, աշխատուժի, հիմնական միջոցների և հողի ռացիոնալ օգտագործման, շահույթի ապահովման և սոցիալական խնդիրների լուծման համար:

Ինտեգրացիոն ձեռնարկություններում շահութաբերության կտրուկ աճը հնարավորություն է ստեղծում վեր արտադրության

Գյուղատնտեսական մթերքների վերամշակումից ստացվող հիմնական արտադրատեսակների արտադրության ծավալները (2007-2010թթ.)¹⁰

Արտադրատեսակներ	Չափի միավոր	2007թ.	2008թ.	2009թ.	2010թ.
Պանիր	տոննա	16900	17200	17459.3	18000
Պահածոներ ընդամենը	- „ -	12411	12909	8436	11050
այդ թվում՝ մսի	- „ -	752	784	719	800
ձկան	- „ -	180	117	30	150
բանջարեղենի	- „ -	2569	3122	2833	3100
տոմատի	- „ -	6187	4169	3489	4000
մրգի	- „ -	2723	4717	1365	3000
Բնական հյութեր ընդամենը	հազ. լիտր	5722	6648	7474.8	7500
Օղի և օղու-լիկորի արտադրանք	- „ -	12735	12155	13146	13150
Կոնյակ	- „ -	14131	16047	9869	14000
Գինի	- „ -	3672	3342	4372.1	8300
Շամպայն գինի	- „ -	579	464	456.4	450
Գարեջուր	- „ -	11631	10527	10825.3	10500
Շաքարավազ	տոննա	3293.7	3826.5	870	10000

Վերջին տարիներին գյուղատնտեսական մթերքների վերամշակման համակարգում նկատելի է որոշ առաջընթաց՝ կապված գործող և նոր ստեղծվող գործարաններում արդիական տեխնոլոգիաների կիրառման և արտադրանքի մրցունակության բարձրացման, արդյունավետ մենեջմենթի ու մարքեթինգային ծառայությունների աջակցության և հունց արտադրողների հետ պայմանագրային հարաբերությունների զարգացման հետ: Անհրաժեշտ է ձևավորել ինտեգրացիոն հարաբերություններ ագրոարդյունաբերական կոմպլեքսի մեջ նույն ձեռնարկությունների և կազմակերպությունների միջև՝ շուկայական հարաբերությունների պահանջներին համապատասխան: Արտադրատնտեսական արդյունքի հասնելու համար նպատակահարմար է նշվածը կազմակերպել այնպես, որպեսզի պաշտպանվեն յուրաքանչյուր կազմակերպության շահերը միաժամանակ, և մեկը մյուսի համար լինի հետաքրքիր: Միաժամանակ, հունց արտադրողների հետ պայմանագրային հարաբերությունները նպաստում են փոխշահավետ համագործակցության զարգացմանը:

¹⁰ Աղբյուր՝ ՀՀ գյուղատնտեսության նախարարություն, 2011թ.:

զարգացման, բնակչության կենսամակարդակի բարձրացման և կենցաղային ծառայությունների ապահովման համար:

Ոլորտի մասնագիտացման և աշխատանքի հասարակական բաժանման խորացման հետ, բարենպաստ պայմաններ են ապահովում արտադրողական ուժերի որակական և քանակական չափանիշների բարելավումը, որը շուկայական տնտեսության անցման պայմաններում տնտեսության օրինաչափ զարգացման արդյունքն է:

Տնտեսական շուկայական համակարգի առանձնահատկություններից է ազատ մրցակցային միջավայրի ապահովումը և արտադրատնտեսական գործունեության արդյունավետ ավարտը, որը շուկայական տնտեսությունում, որպես անենակարևոր էլեմենտ, գնի հետ զուգահեռ, կատարում է անհրաժեշտ կարգավորիչ դեր: Ազատ շուկայական հարաբերություններում, մրցակցության գոյությունը, բազմաթիվ նույնատիպ արտադրանք արտադրողների գործառնությունից կախված, սահմանափակում է գնի մակարդակի վրա ազդելու հնարավորությունները: Ինտեգրացիոն հարաբերությունների կարգավորման համար գինը տնտեսական մեխանիզմի դեր է կատարում, հատկապես գյուղատնտեսական մթերք արտադրողների և սպառողների, վերամշակող ձեռնարկությունների միջև: Եթե ինտեգրացիոն հարաբերությունները չեն ընթանում փոխշահավետ հիմքերի վրա, պատճառը գնային համակարգի ոչ ճիշտ ընտրությունն է: Գյուղատնտեսության մեջ գինը փոխվում է ըստ շուկայական կառուցվածքի, կամ էլ ըստ բնության պայմանների, միաժամանակ ապահովելով գյուղաբնակների սոցիալ-տնտեսական զարգացումը և զբաղվածությունը:

Ազատ մրցակցային պայմաններում, արտադրողների և վերամշակող ձեռնարկությունների միջև, գործի դնելով ագրարային ռեֆորմներ, կսկսեն գործել բազմաթիվ կառույցներ, որոնք էլ կծնվորեն ինտեգրացիոն հարաբերություններ: Ըստ ՀՀ գյուղատնտեսության նախարարության տվյալների (տես աղյուսակ 25):

Այլ կերպ հնարավոր չէ լուծել բնակչությանը պահանջվող կենսա-
նակարդակի բարձրացման հիմնախնդիրը:

Ինչ խոսք, մթերող, վերամշակող և առևտրի կազմակերպու-
թյունների գործունեությունը այնպես սերտ են կապված միմյանց
հետ, որ, եթե մի ոլորտը վնասվի, այն կտարածվի բոլորի վրա: Այս-
պես՝ օրինակ, եթե մթերող կազմակերպությունը ի վիճակի չէ գնելու
տրանսպորտային միջոց շուտ փչացող արտադրանքի տեղափոխման
համար, ապա անհնար է վերամշակման համար որակյալ արտա-
դրանքի ապահովումը, արդյունքում՝ առևտրային կազմակերպու-
թյունը չի կարող ստանալ բարձր որակի արտադրանք, ուրեմն
կտուժեն բոլորը:

Ագրոարդյունաբերական ինտեգրացիան բարդ գործընթաց է,
այն ապահովում է գյուղատնտեսական արտադրանքի արտադրու-
թյունը և վերամշակումը, ինչպես նաև այդ արտադրանքի առաքումը
սպառողին: Ագրոարդյունաբերական ինտեգրացիոն հարաբերու-
թյուններն ուժեղացնում են վերամշակող արդյունաբերության
ազդեցությունը գյուղատնտեսական արտադրանքի վրա, որի հե-
տևանքով ինտեգրացված ձեռնարկություններում և տնտեսություն-
ներում պակասում են արտադրական ծախսերը, բարձրանում է
աշխատունակությունը, ամրապնդվում է տնտեսությունը, և կայուն
միջավայր է ստեղծվում սոցիալական միջոցառումներ իրագոր-
ծելու համար: Այն անմիջականորեն ներգործում է արտադրության
արդյունավետության բարձրացման վրա, բարենպաստ պայմաններ
են ստեղծվում արտադրության մասնագիտացման, հողի նպատա-
կային օգտագործման, ցանքային տարածությունների կառուցվածքի
կատարելագործման, կորուստների և թափոնի կրճատման համար:

Անհրաժեշտ է նշել, որ քիչ չեն կորուստները մինչև սպառողը
գյուղատնտեսական տնտեսությունների արտադրանքի առաքման
ժամանակ: Տնտեսական արդյունավետության բարձրացման և պա-
րենային ֆոնդի ավելացման վստահելի աղբյուր են հանդիսանում
կորուստների կրճատումը, որոնք տեղի են ունենում արտադրանքի
վերամշակման, փաթեթավորման, պահեստավորման և տեղափոխ-
ման ժամանակ:

Այս հանգամանքում, արտադրող և վերամշակող տնտեսության
գործունեության մեջ կարևոր գործոն կդառնա մասնագիտացումը:
Այդ իսկ պատճառով, շուկայական տնտեսական պայմաններում

տնտեսությունների միջև շատ է կարևորվում ինտեգրացիոն հարա-
բերությունների զարգացումը: Միևնույն ժամանակ ավելի արդյու-
նավետ կլինի տնտեսական տարբեր ոլորտների միջև փոխադարձ
կապի ձևավորումը: Ինտեգրացիոն հարաբերությունների այս տե-
սակը կարևոր է երկրի ռազմավարական շահերի իրացման համար,
որն էլ կապահովի կայուն զարգացում՝ ագրարային ռեֆորմի հաջող
շրջանի համար: Գործնականում, երկրի ագրարային հատվածի
զարգացումը չի սահմանափակվում արտադրողների և վերամշակող
ձեռնարկությունների միջև ինտեգրացիոն հարաբերություններով:
Ագրարային ոլորտի արտադրության ապահովումը լիզինգի միջոցով
կայուն հիմք է հանդիսանում գյուղատնտեսության զարգացման
համար: Ագրոլիզինգի գործունեությունը ընդլայնելով, մարզերի և
պետության միջև երաշխիք է դառնում ինտեգրացիոն հարաբերու-
թյունների զարգացման:

Շուկայական հարաբերությունների անցման պայմաններում,
ագրարային ոլորտում ազատ ձեռներեցության և մրցակցության
զարգացումը ինտեգրացիոն հարաբերություններում առաջացնում է
քանակական և որակական փոփոխություններ, մասնավորապես.

- գյուղատնտեսական արտադրանքի որոշ մասը վերամշակման
չի ենթարկվում՝ անցնելով սպառման ոլորտ:
- Ինչքան շատ գյուղատնտեսական արտադրանք ենթարկվի
վերամշակման, այնքան կբարձրանա արտադրանքի արժեքը,
որն էլ կօգնի բնակչության սննդի ապահովմանը և վերամշակող
արդյունաբերության մեջ նոր աշխատատեղերի ստեղծմանը:

Ինչպես հայտնի է, արդյունաբերության շատ ճյուղերում է
օգտագործվում գյուղատնտեսական արտադրանք, որն էլ նպաս-
տում է ինտեգրացիոն հարաբերությունների ընդլայնմանը: Սակայն
սննդի և թեթև արդյունաբերությունը տնտեսական և արտադրական
հարցերում ունենալով բարենպաստ պայմաններ, դառնում է առաջ-
նային գյուղատնտեսական մթերք արտադրողների նկատմամբ: Դա
խախտում է երկու կողմերի միջև հավասարությունը, վերամշակող
արդյունաբերությունը ստանում է ավելի շատ շահույթ՝ գյուղա-
տնտեսական մթերք արտադրողների վնասի հաշվին:

Ինտեգրացիոն հարաբերություններում վերամշակող ձեռնար-
կությունների և գյուղատնտեսական մթերք արտադրողների միջև,
բացի աստիճանաբար ձևավորվող պայմանագրային հարաբերու-

թյուններից, որոնք հուսալի պայմաններ են ստեղծում որոշ գյուղ-մթերքների ավելացման համար, անհրաժեշտ են նոր օպտիմալ ձևեր և պետության անմիջական միջամտության ուժեղացում:

Արտադրանքը, որը ստացվում է փոքր և միջին վերամշակող ձեռնարկություններում, չի կարող մրցակցել արտերկրներից բերված նույնատիպ արտադրանքի հետ, քանի որ այն պաշտպանված չէ ներքին շուկայում, և ինվեստիցիաները նպատակային չեն օգտագործվում ճյուղի զարգացման համար:

Ազրադրոյունաբերական ձեռնարկության արտադրանքը, չունենալով եվրոպական ստանդարտին համապատասխան փաթեթավորում և գովազդ, ընդունակ չէ մրցակցել ոչ միայն արտասահմանյան շուկայում, այլ նաև ներքին շուկայում: Ազրադրային ոլորտի, ինտեգրացիոն հարաբերությունների համար անհրաժեշտ է ձևավորել մրցունակ արտադրանք՝ ըստ միջազգային շուկայի սոցիալ-տնտեսական զարգացման պահանջի:

5.3. Գյուղատնտեսական համայնքների գործունեության բարելավման հիմնական ուղղությունները

ՀՀ տնտեսական քաղաքականության շուկայական կողմնորոշման արդյունքում, ազրադրային ոլորտում ձևավորվել են ազատական տնտեսական հարաբերություններ:

Սեփականության և տնտեսավարման բազմաձևությունը, ապրանքների և գների ազատականացումը, պետության աջակցության սահմանափակության պայմաններում, հիմք ընդունելով գյուղատնտեսական ոլորտի առանձնահատկությունները, առավել իրական է արտահայտվում յուրաքանչյուր տարածաշրջանի և արտադրող սուբյեկտի մրցակցային հնարավորությունների անհավասարությունը:

ՀՀ անկախ պետության հաստատումից հետո, նոր սահմանադրության 104 հոդվածով, որպես վարչատարածքային միավորներ, սահմանվել են մարզերը և համայնքները: Առանձնացված են 10 մարզեր, իսկ դրանց կազմում՝ 925 համայնք: Երևան քաղաքը նույնպես ունի համայնքի կարգավիճակ՝ 12 թաղային համայնքներով:

Հանրապետության գյուղական համայնքների միջև առկա են նաև տարբերություններ, որոնք պայմանավորված են բնակչության թվաքանակով, իրենց պատկանող հողատարածքներով, բնակլի-

մայական պայմաններով, սոցիալական և տնտեսական ենթակառուցվածքներով և տրամադրվող ֆինանսական միջոցներով:

Հայաստանում իրականացվում են մի շարք համապետական, տարածքային, համայնքային զարգացման ռազմավարական ծրագրեր, որոնք ուղղված են գյուղատնտեսության զարգացմանը, գյուղական ենթակառուցվածքների կառուցմանը և վերականգնմանը, տնտեսության աջակցությանը:

Ինչ խոսք, միայն գյուղացիական տնտեսությունների արդյունավետության բարձրացմամբ և ենթակառուցվածքների կառուցմամբ հնարավոր չէ ապահովել բնակչության բարձր կենսամակարդակը: Հանրապետության տարածաշրջանների համաչափ զարգացումը տնտեսության պետական կարգավորման դժվարին հիմնահարցերից մեկն է: Գործարարության եկամտաբերության տեսանկյունից միանգամայն տրամաբանական է, որ արտադրության գործոնների մատչելիության պայմաններում ներդրումները առավելապես կենտրոնացվում են Երևանում և մայրաքաղաքին մոտ տարածաշրջաններում:

2009թ. համայնքների բյուջեների եկամուտների մոտ 1/3-ը կազմում են Երևան քաղաքի ընդհանուր եկամուտները: Գյուղական համայնքների բյուջեների եկամուտներում մեծ տեսակարար կշիռ ունեն պետության կողմից տրամադրվող տրանսֆերտները, միջինը մոտ 50 տոկոս և ըստ բյուջեների կառուցվածքի՝ եկամուտներում մեծ տեսակարար կշիռ ունեն ֆինանսական համահարթեցման դրտացիաները:

Գյուղատնտեսական զարգացման պետական կարգավորիչ գործիքը սուբսիդավորումն է, որի նպատակն է ձևավորել գյուղատնտեսական սուբյեկտների գործունեության համար նպաստավոր միջավայր և ստեղծել ճյուղի գերակա ուղղությունների զարգացմանը նպաստող պայմաններ: Անհրաժեշտ խնդիրներից են՝ սուբսիդավորման անհրաժեշտությունը, նրա ուղղությունները, իրականացման մեխանիզմները և արդյունքները:

Հայաստանի տնտեսական ազատականացման պայմաններում ազրադրային ոլորտը, հեռանկարում, միջազգային մրցունակության ուժեղացման պայմաններում, կարող է հայտնվել ավելի վատ վիճակում, եթե ժամանակին չձեռնարկվեն սուբսիդավորման և նաև

**Հայաստանի Հանրապետության գյուղացիական տնտեսություններում
գյուղատնտեսական մթերքների իրացման կառուցվածքը 2010թ.
տվյալներով¹¹**

(տոկոսներով)

N	Գյուղատնտեսական մթերքների անվանումը	Գյուղացիական տնտեսությունների կողմից			Օգտագործվել է տնտեսությունում	Մնացորդ տնտեսությունում
		վաճառվել է	տրվել է ապրանքափոխանակման դիմաց	տրվել է բնամթերքով ծառայությունների դիմաց		
1	Հացահատիկային և հատիկաղնդեղեն մշակաբույսեր	15.8	6.0	2.0	38.7	37.5
2	Կարտոֆիլ	28.3	6.1	0.6	30.1	34.9
3	Բանջարեղեն	67.3	6.5	0.5	20.3	5.4
4	Բոստան	85.2	6.6	0	8.2	0
5	Պտուղ	26.9	6.9	1.2	36.0	29.0
6	Խաղող	84.5	4.7	0.5	7.8	2.5
7	Միս	71.3	5.1	0.2	22.9	0.5
8	Կաթ և կաթնամթերք (վերածած կաթի)	44.7	4.3	0.4	41.4	9.2
9	Չուր	29.8	10.3	0.3	59.6	0
10	Բուրդ	28.1	9.5	0.3	22.8	38.3
11	Անոթ	44.9	4.6	0.7	31.6	18.2

Գյուղատնտեսության արտադրության սուբսիդավորման արդյունավետ համակարգի մշակումը և օգտագործումը կնպաստի գյուղատնտեսական արտադրության օբյեկտիվորեն գոյություն ունեցող տարածքային տարբերությունների մեղմմանը և գործունեության համար հավասար պայմանների ստեղծմանը: Այն կարող է դրական ազդեցություն ունենալ գյուղացիական տնտեսությունների արտադրանքի կառուցվածքի վրա՝ խրախուսելով բարձր մրցունակություն ունեցող գյուղմթերքի արտադրության ավելացմանը և ապրանքայնության բարձրացմանը:

ՀՀ 2010թ. ապրանքայնության միջին մակարդակը գյուղացիական տնտեսություններում կազմել է 55.8 տոկոս: Այն տարբեր է, ելնելով մարզերում գյուղատնտեսական մթերքների արտադրության կառուցվածքից և իրացման պայմաններից:

¹¹ Գյուղատնտեսական մթերքների իրացումը (օգտագործումը) գյուղացիական տնտեսությունների կողմից 2010 թվականին, ՀՀ ազգային վիճակագրական ծառայություն, Երևան, 2010, էջ 5-10:

արտադրողների շահերի պաշտպանության միջազգային պրակտիկայում կիրառվող այլ միջոցներ և գործողություններ:

Ըստ Առևտրի համաշխարհային կազմակերպության (ԱՀԿ) չափանիշների՝ գյուղատնտեսության ոլորտում սուբսիդավորումը տարանջատվում է՝ կանաչ, դեղին, կապույտ զամբյուղների, որոնք ունեն հետևյալ նշանակությունը՝

«Կանաչ զամբյուղ»-ի շրջանակներում ներառվում է շրջակա միջավայրի պահպանման, բույսերի և կենդանիների հիվանդությունների և վնասատուների դեմ պայքարի, ենթակառուցվածքների զարգացման, կրթության, մասնագետների ուսուցման, եկամուտների ապահովագրման, վատ բնակչիմայական էկոլոգիական և տնտեսական պայմաններում գտնվող տարածաշրջաններին աջակցությունը, տարերային աղետների դեպքում աջակցությունը և երկրի ներսում պարենային օգնության տրամադրումը:

«Դեղին զամբյուղ»-ի շրջանակներում են գյուղատնտեսական արտադրանքի և նյութատեխնիկական միջոցների ձեռքբերման, գների կարգավորման աջակցությունը, քանի որ սա որոշ չափով խաթարում է մրցակցային պայմանները, ենթարկվում է սահմանափակումների:

«Կապույտ զամբյուղ»-ը չի ենթարկվում սահմանափակումների, եթե տրամադրվում է առանձին արտադրանքների հաստատված չափաքանակներին չգերազանցող արտադրության կարգավորմանը, իսկ գյուղատնտեսական գործունեության իրականացնողների եկամուտների ավելացման դեպքում, այն որոշ չափով սահմանափակվում է:

2011թ. ՀՀ կառավարության կողմից սուբսիդավորման կարգին համապատասխան գյուղատնտեսության ոլորտին տրամադրվել է 14.0% վարկեր, որից 4%-ը սուբսիդավորվել է պետության կողմից, իսկ ավելի կարիքավոր 225 համայնքի համար՝ 6%: Այս նպատակով տրամադրվել է 25 հազար միավոր վարկ՝ 17.4 մլրդ դրամի չափով:

2010թ. դրամաշնորհների միջոցով կատարված աշխատանքները¹²

(ՀՀ մլն դրամով)

Սարգ	Գյուղտեխնիկայի և տրանսպորտի ծեռքերում		Խմելու ջրի ցանցի բարելավում		Ռեզման համակարգի կառուցում		Գազաֆի- կացում		Սյլ ծրագրեր		Ընդամենը մարզով	
	վերջնորոշում	նվազում	վերջնորոշում	նվազում	վերջնորոշում	նվազում	վերջնորոշում	նվազում	վերջնորոշում	նվազում	վերջնորոշում	նվազում
Արագածոտն	7	62.0	1	8.8	0	0	5	167.6	1	2.8	14	241.2
Լոռի	5	46.0	3	74.6	0	0	2	27.6	0	0	10	148.2
Սյունիք	0	0	2	35.4	0	0	0	0	2	41.4	4	76.8
Գեղարքունիք	3	32.3	2	48.4	2	82.6	0	0	1	7.3	8	170.6
Տավուշ	6	68.6	3	21.8	0	0	0	0	0	0	9	90.4
Երևան	11	81.4	1	20.4	0	0	5	58.4	1	46.3	18	206.5
Ընդամենը	32	290.3	12	209.4	2	82.6	12	253.6	5	97.8	63	933.7

Չրատապ պահանջ է տեխնիկայի համատեղ տնօրինման և օգտագործման անհրաժեշտությունը: Գյուղատնտեսական արտադրատեխնիկական սպասարկումների և մատակարարումների գործընթացի բարելավումը հնարավոր է տարբեր դրամաշնորհային և վարկային ծրագրերով, պետական աջակցությամբ հանրապետություն ներկրված գյուղատնտեսական տեխնիկական միջոցների բազայի հիման վրա մեքենատրակտորային կայանների ստեղծման և դրանց գործունեության ապահովման միջոցով:

Կարևորվում է նաև գյուղատնտեսական տեխնիկա արտադրող և մատակարարող ընկերությունների հետ պետության աջակցությամբ լիզինգային մեխանիզմներով տեխնիկական միջոցների ձեռքբերումը և գյուղատնտեսությունում տնտեսվարողներին տրամադրումը:

Բազում խնդիրներ կան խմելու ջրի մատակարարման ոլորտում: Ըստ ՀՀ Ազգային վիճակագրական տվյալների, գյուղական համայնքների ընդհանուր թվի 43.4 տոկոսն է ջրով ապահովված կենտրոնացված ջրամատակարարման համակարգի միջոցով: 46.8 տոկոսը ունեն սեփական ջրամատակարարման համակարգ: 2.4

¹² Ըստ գյուղատնտեսության նախարարության տվյալների:

Համայնքների հավասարակշռված և կայուն զարգացման համար կարևոր է սոցիալական կապիտալը, որի ստեղծման և զարգացման համար հիմք են հանդիսանում կոոպերատիվները, համայնքային և միջհամայնքային միավորումները, որոնք նպաստավոր պայմաններ կստեղծեն գյուղացիական տնտեսությունների ձևավորման, տեխնիկայի և արտադրության մյուս միջոցների առավել արդյունավետ օգտագործման և գյուղմթերքների իրացման համար: Նոր մթերոլ և վերամշակող ընկերություններ ստեղծելով, որոշ չափով կլուծվի գյուղերում աշխատուժի գրադվածության խնդիրը:

Ըստ «Համայնքների գյուղատնտեսական ռեսուրսների կառավարման և նրցունակություն» վարկային ծրագրի, հանրապետության անասնապահությամբ մասնագիտացված 5 մարզի 33 համայնքներում ստեղծվել են սպառողական կոոպերատիվներ, 22-ում՝ գյուղատնտեսական կոոպերատիվներ:

Գյուղատնտեսական կոոպերացիայի համայնքային և միջհամայնքային միավորման գործընթացի զարգացմանը խթանելու նպատակով, անհրաժեշտ է գյուղատնտեսության համակարգում իրականացվող դրամաշնորհային վարկային ծրագրերի համապատասխան բաղադրիչների նպատակաուղղում գյուղատնտեսական կոոպերատիվների, գյուղացիական տնտեսությունների համատեղ գործունեության կազմակերպման ձևերի ստեղծմանը և ամրապնդմանը, գյուղատնտեսական մթերքների վերամշակողներին նոր տեխնոլոգիաների ներդրմանը, շուկայահանմանը, սննդամթերքի անվտանգության պահանջների ապահովմանը:

2010թ. մարզերին տրամադրվող դրամաշնորհների միջոցով կատարված աշխատանքները ներկայացված են աղյուսակ 27-ում:

Ըստ աղյուսակի տվյալների, ներկայացված հիմնախնդիրները (գյուղտեխնիկայի և տրանսպորտի ձեռքբերում, խմելու ջրի, ոռոգման համակարգի, գազաֆիկացիայի) վերաբերում են մարզերի և համայնքների կայուն և հավասարաչափ զարգացմանը:

Գյուղատնտեսության ճյուղի համար լուրջ հիմնախնդիր է գյուղտեխնիկայի և տրանսպորտի ձեռքբերումը: Ներկայումս գյուղատնտեսական տեխնիկայի և սարքավորումների մոտ 95 տոկոսի շահագործման ժամկետը լրացել է, որի պատճառով ցածր է արտադրողականությունը և բարձր են շահագործման ծախսերն ու ծառայությունների սակագները:

տոկոսը օգտվում են ջրհորերից, 1.3-ը գետերից, 5/4-ը բերովի ջրից: ԴՅ համայնքներում շատ է կարևորվում նաև ջրահեռացման հարցը:

Գյուղական համայնքներում ոռոգման ջրի դժվարին հիմնախնդիր ունի 706 համայնք: Ոռոգման ջրի անբավարարության պատճառով հանրապետությունում նպատակային նշանակությամբ չի մշակվում 32.0 տոկոս գյուղատնտեսական նշանակության հողատարածք: Վատ է վիճակը Արագածոտնի, Արարատի, Գեղարքունիքի և Կոտայքի մարզերում:

Տեղական ինքնակառավարման մասին ՏԻՄ գործառույթների կազմում կարևոր դեր և նշանակություն ունի համայնքի ճանապարհային ենթակառուցվածքի պահպանությունը, բարեկարգումը, վերանորոգումը և զարգացումը: Համայնքների բյուջեների ծախսերի ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ մինչև 2010թ. այս ոլորտում չնչին գումարներ են հատկացվել: Այսպես, քաղաքային համայնքների այս ոլորտում ծախսեր չի կատարվել, գյուղական համայնքներում ծախսեր չեն կատարվել Շիրակի և Լոռու մարզերում:

Կարևորելով գյուղատնտեսական մթերքների իրացման խնդիրը՝ «Շուկայական հնարավորություն ֆերմերներին» ծրագրով 2010թ. գյուղական տարածքներում բարելավվել է գյուղատնտեսական մթերքների իրացման գործունեության արդյունավետությունը և փոքր ու միջին ձեռնարկությանը խթանող արտադրական և սպասարկմանը կարևորված ենթակառուցվածքները:

Այս նպատակով հանրապետության ծրագրային տարածքի 25 համայնքներում սկսվել են իրականացվել ենթակառուցվածքների վերականգնման նոր ծրագրեր 891.6 մլն դրամ ընդհանուր արժեքով, այդ թվում 3 համայնքներում իրականացվել են ոռոգման և խմելու ջրի ցանցերի կապիտալ նորոգումներ, խորքային հողերի հորատում, գետերի հունի և դրենաժային համակարգի մաքրում և վերականգնում, 9 համայնքներում զազաֆիկացման աշխատանքներ, 1 համայնքում ավտոճանապարհների վերանորոգում և ասֆալտապատում: Շարունակվում է 31 համայնքներում տնտեսապես հիմնավորված ենթակառուցվածքների վերականգնման աշխատանքներ, 15 համայնքներում՝ ոռոգման և խմելու ջրի ջրամատակարարման ցանցերի կապիտալ նորոգումներ և վերականգնում, իսկ 16 համայնքում՝ զազաֆիկացում:

Գյուղական տարածքներում ներդրումների հիմնադրամի «ՖԻԵԴԱ» միջոցով հաստատվել է 280.0 մլն դրամի բաժնետիրական ներդրում թռչնաբուծության և պահածոների արտադրության ոլորտում:

«Գյուղական ձեռնարկությունների և փոքրածավալ առևտրային գյուղատնտեսություն» ծրագրի կողմից համայնքներին տրամադրվող դրամաշնորհների միջոցով կատարվել են ԴԴ Լոռու մարզի Այրում համայնքի զազաֆիկացման, Տավուշի մարզի Թովուզ համայնքի խմելու ջրի բարելավման, Գեղարքունիքի մարզի Լուսակունք համայնքի ոռոգման ջրագծի կառուցման և Ակունք համայնքի խմելու ջրի բարելավման աշխատանքները:

«Թռչնագրիկի հակազոման ծրագրով» ավարտվել է Մեղրիի սննդամթերքի անվտանգության, անասնաբուժական և բույսերի կարանտինի սահմանային հսկիչ կետի կառուցման և Համրապետական անասնաբուժական հակահամաճարակային և ախտորոշիչ կենտրոնի շենքի կառուցման աշխատանքները:

ԴԴ 2011թ. տարվա վերջին ներկայացված «Համայնքների գյուղատնտեսական ռեսուրսների կառավարման և մրցունակություն» վարկային ծրագրի «Գյուղատնտեսական խորհրդատվական ծառայություններ» ենթաբաղադրիչի շրջանակներում նորարարական առաջարկությունների փորձարկման նպատակով իրականացվելու է «Տեխնոլոգիաների գնահատման» ծրագրեր 21572.0 դրամի, որից 16178.4 հազար դրամ հատկացվելու է ծրագրի վարկային միջոցներից, իսկ 5394.2 հազ. դրամ՝ մասնակից ֆերմերների կողմից:

Ինչ խոսք, համայնքներում իրականացվող նմանատիպ ծրագրերը նպաստավոր պայմաններ են ստեղծում գյուղատնտեսական տնտեսությունների համատեղ գործունեության կազմակերպման ձևերի ստեղծմանը և ամրապնդմանը:

Ընդհանուր առմամբ, ԴԴ-ում գյուղատնտեսական համայնքների զարգացման հեռանկարային ուղղվածությունը կապված է պետական ֆինանսական աջակցության և այդ ուղղությամբ նպատակային պետական քաղաքականության իրականացման հետ, ոլորտում առկա խնդիրներին լուծում տալու համար:

5.4. Գյուղատնտեսության արտադրական ճյուղերում և առանձին ոլորտներում կատարված աշխատանքները և արդյունքները 2012 թվականին

Բուսաբուծություն

2012 թվականի գյուղատնտեսական մշակաբույսերի ցանքատարածությունները կազմել են 303.6 հազ. հա, նախորդ տարվա 286.7 հազ. հա-ի դիմաց: Ցանքատարածությունները ավելացել են 16.9 հազ. հա-ով: Նախադրյալներ են ստեղծվել առաջիկա տարիներին նշված միտումը շարունակելու ուղղությամբ:

ՀՀ ազգային վիճակագրական ծառայության տվյալներով 2012 թվականի հունվար-նոյեմբեր ամիսներին բուսաբուծության համախառն արտադրանքը կազմել է 507.8 մլրդ դրամ, որը գերազանցում է նախորդ տարվա նույն ժամանակահատվածի ցուցանիշը 12.8%-ով:

Ըստ օպերատիվ տվյալների բուսաբուծական մթերքների արտադրության ծավալները բնութագրող տվյալները ներկայացվում են ստորև (աղյուսակ 28):

Աղյուսակ 28

Բուսաբուծական մթերքների արտադրության ծավալները բնութագրող տվյալները՝ ըստ 2011-2012 թթ.

(հազ. տոննա)

Մթերքներ	2011թ.	2012թ. օպերատիվ	2012թ. 2011թ-ի նկատմամբ, %
Հացահատիկ և հատիկա-ընդեղենային մշակաբույսեր	440.6	455.0	103.3
այդ թվում՝ ցորեն	224.0	234.0	104.5
Կարտոֆիլ	557.3	646.0	115.9
Բանջարեղեն	787.1	848.8	107.8
Պտուղ և հատապտուղ	239.4	331.5	138.5
Խաղող	229.6	242.0	105.4
Կուտակվել է խոտ	1354.0	1349.0	99.6

2012 թվականին, ըստ օպերատիվ տվյալների, գրանցվել է գրեթե բոլոր մշակաբույսերի համախառն արտադրանքի աճ: Առավել մեծ աճ է ապահովվել պտղի և հատապտղի արտադրության բնագավառում:

2012 թվականին իրականացվել են մի շարք ծրագրեր, որոնք ուղղվել են հանրապետության գյուղատնտեսության հողային ռե-

սուրսների նպատակային օգտագործման մակարդակի բարձրացմանը, հացահատիկային տնտեսությանը զարգացման ու հացահատիկային մշակաբույսերի ինքնաբավության մակարդակի բարձրացմանը: Դրանցից կարելի է առանձնացնել «Պետական աջակցություն գյուղատնտեսական հողօգտագործողներին ծրագիրը»: 2012 թվականին աշնանացանի իրականացման համար հանրապետություն է ներկրվել աշնանացան ցորենի 640 տոննա էլիտային վերարտադրության սերմացու, որը հատկացվել է հանրապետության մարզերի 7 և ավելի հեկտար ունեցող 166 շահառուի: Հանրապետություն է ներկրվել նաև 20 տոննա սուպերէլիտային վերարտադրության սերմացու, որը հանրապետությունում էլիտային սերմացուների արտադրությունը խթանելու նպատակով հատկացվել է ցորենի սերմնաբուծության և սերմարտադրությունում ընդգրկված տնտեսավարող 12 սուբյեկտի: Նշվածից բացի, հացահատիկի արտադրությամբ զբաղված տնտեսավարողներին է տրամադրվել 2741 տոննա առաջին վերարտադրության աշնանացան ցորենի սերմացու: Ծրագրերի իրականացումը հնարավորություն է ստեղծել աշնանացանի տարածքները հանրապետությունում 2012 թվականին հասցնել ավելի քան 100.0 հազ. հա-ի, նախորդ տարվա 95.9 հազ. հա-ի դիմաց:

Հաշվետու տարում բուսաբուծական մթերքների երաշխավորված բերքի ստացման նախադրյալների ստեղծմանն է ուղղվել «Սերմերի որակի ստուգման ու պետական սորտափորձարկման միջոցառումների ծրագիրը»: Ծրագրի իրագործումը հնարավորություն է ընձեռել կանխել գյուղատնտեսական մշակաբույսերի ցանքային ցածր որակ ունեցող սերմերի և տնկանյութերի օգտագործումն ու ապահովել կոնդիցիոն սերմերի վերարտադրությունը, ինչպես նաև բույսերի նոր սորտերի կազմի ընդլայնում: Ծրագրի շրջանակներում ստուգվել է ընդամենը զարնանացան և աշնանացան մշակաբույսերի 14.4 հազ. տոննա սերմ, որից՝ հացահատիկային և հատիկաընդեղենային մշակաբույսերի՝ 7.2 հազ. տոննա:

Հանրապետությունում գյուղատնտեսական մշակաբույսերի երաշխավորված բերքի ապահովման և կայուն բուսասանիտարական վիճակի ստեղծման համար կարևորվել է «Բույսերի պաշտպանության միջոցառումների ծրագիրը», որը իրականացվել է հետևյալ բաղադրիչներով, այդ թվում՝

- պայքար կրօնոգների դեմ՝ համայնքների հողօգտագործողների միջոցով պայքարի միջոցառումներ են իրականացվել 58.3 հազ. հա առավել վարակված գյուղատնտեսական նշանակության հողատեսքերում,
- պայքար մորելների դեմ՝ հողօգտագործողների միջոցով պայքարի միջոցառումներ են իրականացվել 2022 հեկտարի վրա,
- պայքար անտառի վնասատուների և հիվանդությունների դեմ՝ ավիացիոն քիմիական պայքարի միջոցառումներ են իրականացվել 9000 հա անտառային տարածքներում:

Ծրագրի իրականացման արդյունքում հանրապետությունում ստեղծվել է կայուն բուսասանիտարական վիճակ:

Ազրոտեխնիկական պահանջներով պարարտանյութերի օգտագործման և երաշխավորված բերքատվության ապահովման նախադրյալների ստեղծման համար հաշվետու տարում իրականացվել է «Հողերի ազրոքիմիական հետազոտության և բերրիության բարձրացման միջոցառումների ծրագիրը»: Հետազոտվել է 71.8 հազ հա գյուղատնտեսական նշանակության հողատարածք: Փորձաքննության արդյունքների հիման վրա կազմվել է 141 ազրոքիմիական քարտեզ և մշակաբույսերի պարարտացման երաշխավորագիր: Ծրագիր իրականացման արդյունքները հիմք են ծառայում հիմնավորված պարարտացման նորմերի սահմանման և գյուղական համայնքներին տրամադրման համար:

Անասնապահություն

Վերջին տարիներին նկատվում էր գյուղատնտեսական կենդանիների գլխաքանակի նվազման միտում, սակայն սկսած 2011 թվականից գյուղատնտեսական կենդանիների գլխաքանակն ավելացել է 2012 թվականի սկզբին, նախորդ տարվա նույն ժամանակահատվածի համեմատությամբ խոշոր եղջերավոր կենդանիների գլխաքանակն ավելացել է 27.9 հազ. գլխով, այդ թվում՝ կովերինը 10.8 հազ., մանր եղջերավորներին՝ 57.7 հազ. գլխով: Նշված ժամանակահատվածում 561 հազ. գլխով ավելացել է նաև թռչունների գլխաքանակը:

Անասնազլխաքանակի աճը կարևոր նախադրյալ է հանդիսացել 2012 թվականին անասնապահական մթերքների արտադրության ծավալների ավելացման համար: ՀՀ ազգային վիճակագրական ծառայության տվյալներով 2012 թվականի հունվար-նոյեմբեր ամիս-

ներին անասնապահության համախառն արտադրանքը կազմել է 280.1 մլրդ դրամ, որը գերազանցում է նախորդ տարվա նույն ժամանակահատվածի ցուցանիշը 3.2%-ով:

Համաձայն օպերատիվ տվյալների, 2012 թվականին նախորդ տարվա համեմատությամբ ավելացել են հիմնական անասնաբուծական մթերքների արտադրության ծավալները: Անասնապահական հիմնական մթերքների արտադրության ծավալների օպերատիվ տվյալները ներկայացվում են ստորև.

Աղյուսակ 29

**Անասնաբուծական մթերքների արտադրության ծավալները
քննադրող տվյալները ըստ 2011-2012թթ.**

	2011թ. փաստացի	2012թ. օպերատիվ	2012թ-ը 2011թ. նկատմամբ %
Միս (կենդանի քաշ), հազ. տոննա	127.9	133.5	104.4
Կաթ, հազ. տոննա	601.5	629.0	104.6
Զու, մլն հատ	633.6	648.5	102.4

Հայաստանի Հանրապետության գյուղատնտեսության նախարարությունը վերջին տարիներին իրականացնում է գյուղատնտեսական կենդանիների տոհմային և մթերատու հատկանիշների բարելավման ծրագրեր: Այդ նպատակով եվրոպական երկրներից ներկրվում են բարձր մթերատվությամբ, կաթնատու և կաթնամատու ուղղության բարձրարժեք տոհմային երինջներ:

Ընդհանուր առմամբ հանրապետություն է ներկրվել 1332 գլուխ տոհմային երինջ, որոնք տարածամկետ վճարման պայմանով հատկացվել են հանրապետության 28 տնտեսավարող սուբյեկտի: Ներկրված կենդանիների շնորհիվ հանրապետությունում ձևավորվել են շուրջ երկու տասնյակ նոր տոհմային տնտեսություններ: 2012 թվականին հանրապետություն է ներկրվել 210 գլուխ տոհմային երինջ, իսկ 485 տոհմային երինջների գնման գործընթացն ամբողջությամբ ավարտված է:

Մի շարք տնտեսություններում ներկրված կենդանիներից լակտացիայի ընթացքում ստացվել է 7-8 հազար կգ կաթ, ինչը 3-4 անգամ գերազանցում է հանրապետության միջին ցուցանիշին: Առանձին կովերի տարեկան կաթնատվությունը կազմում է 10-11 հազար կգ:

ՀՀ գյուղատնտեսության նախարարության կողմից մշակվել և ՀՀ կառավարության քննարկմանն է ներկայացվել Հայաստանի Հանրապետությունում գյուղատնտեսական կենդանիների արհեստական սերմնավորման միջոցառումների 2013-2020 թվականների ծրագրի նախագիծը, որով նախատեսվում է վերականգնել կովերի արհեստական սերմնավորման գործընթացը, կազմակերպել սերմնահեղուկի տեղական արտադրություն, ներդնել սաղմերի փոխպատվաստման տեխնոլոգիա:

2012 թվականին գործնական քայլեր են ձեռնարկվել նաև ոչխարաբուծության զարգացման ուղղությամբ: Նախարարության աջակցությամբ և հանրապետության ֆերմերային տնտեսությունների ֆինանսական միջոցներով հանրապետություն են ներկրվել բազմապտուղ, ճարպամատու և մսաբրդատու ուղղության ցեղերի ավելի քան 2000 գլուխ տոհմային ոչխար: 2012 թվականին հանրապետությունից արտահանվել է շուրջ 60 հազար գլուխ կենդանի ոչխար՝ 2.6 հազար տոննա կենդանի զանգվածով, որոնց արժեքը կազմել է 3.1 մլրդ դրամ:

2012 թվականին հանրապետությունում արտադրվել է 8800 տոննա ապրանքային ձուկ, որը նախորդ տարվա ցուցանիշը գերազանցում է շուրջ 2 հազար տոննայով կամ 29%-ով: Ավելացել է նաև հանրապետությունից ձկնամթերքի արտահանման ծավալը՝ կազմելով գրեթե 2.0 հազար տոննա, ինչը 300 տոննայով գերազանցում է նախորդ տարվա ցուցանիշը:

Կարևորելով հանրապետությունում թռչնաբուծության զարգացումը և հատկապես թռչնամսի արտադրության խթանումը, Հայաստանի Հանրապետության գյուղատնտեսության նախարարությունը մշակել է «Հայաստանի Հանրապետությունում թռչնաբուծության զարգացման հայեցակարգի» նախագիծը, որում ներառվել են հանրապետության թռչնաբուծարանների գործունեությանն ուղղված բազմաբնույթ միջոցառումներ:

Բուսասանիտարիայի, անասնաբուժասանիտարիայի ոլորտ

2012 թվականին «Անասնաբուժասանիտարիայի, սննդամթերքի անվտանգության և բուսասանիտարիայի ոլորտում ծառայությունների մատուցում» ծրագրի շրջանակներում Հայաստանի Հանրապետության տարածքում գյուղատնտեսական նշանակության հողատեսքերի բուսասանիտարիայի վիճակի գնահատման, բույսերի

վնասակար օրգանիզմների ժամանակի հայտնաբերման, հաշվառման, տարածման արեալների, վնասակարության տնտեսական շեմերի ճշտման, կանխատեսման, տարածման կանխարգելման նպատակով իրականացվել է բուսասանիտարական մոնիթորինգ շուրջ 225.3 հազ. հա-ի վրա: Բուսասանիտարական մոնիթորինգի միջոցառումների արդյունքները հիմք են ծառայել բույսերի պաշտպանության պետական ծրագրի մշակման և իրականացման համար:

Գյուղատնտեսական կենդանիներին պատվաստումների և հակահամաճարակային այլ միջոցառումների իրականացման համար 2012 թվականին ձեռք է բերվել ախտորոշիչ նյութեր բրուցելյոզ և խոշոր եղջերավոր կենդանիների տուբերկուլյոզ հիվանդությունների նկատմամբ 1091.5 հազ. չափաքանակով, ինչպես նաև պատվաստանյութեր և դեղամիջոցներ գյուղատնտեսական կենդանիների 8 հիվանդությունների դեմ, ընդհանուր 8.3 մլն չափաքանակով:

2012 թվականի ընթացքում Հայաստանի Հանրապետությունում արտակարգ իրավիճակները կանխելու, անասնահամաճարակային կայուն իրավիճակ ստեղծելու և պահպանելու նպատակով իրականացվել են գյուղատնտեսական կենդանիների շուրջ 9.0 մլն պայմանական զխաքանակի պատվաստումներ և հետազոտություններ: 2012 թվականին իրականացված միջոցառումների շնորհիվ կենդանիների և մարդու համար ընդհանուր վարակիչ հիվանդությունների բռնկումներ չեն արձանագրվել, բացառությամբ խոզերի աֆրիկական ժանտախտ հիվանդության, որի նկատմամբ պատվաստումներ և բուժում չի կատարվում և խոշոր եղջերավոր կենդանիների սիբիրախտ հիվանդության, որի նկատմամբ կատարվել են համապատասխան համալիր միջոցառումներ:

Գյուղատնտեսական հումքի մթերում, իրացում

Գյուղատնտեսական մթերքների վերամշակման զարգացած արդյունաբերությունը և իրականացման կայուն համակարգը գյուղատնտեսության արդյունավետության կարևորագույն նախապայմաններից են:

Գյուղատնտեսական մթերքների մթերման գործընթացի կազմակերպման ուղղությամբ իրականացված նախապատրաստական աշխատանքների շնորհիվ այդ գործընթացը 2012 թվականին իրականացվել է սահուն, առանց լուրջ խոչընդոտների:

2012 թվականին վերամշակող ընկերությունների կողմից մթերվել է 59.2 հազ. տոննա պտուղ-բանջարեղեն: Միայն պտղի մթերման ծավալը կազմել է 25.5 հազ. տոննա, որը գերազանցում է նախորդ տարվա մակարդակը 1.8 անգամ:

Ավելի քան 40 ընկերություն իրականացրել են խաղողի մթերում: Ընդհանուր առմամբ, մթերվել է 156.6 հազ. տոննա խաղող, որը գերազանցում է նախորդ տարվա նույն ժամանակահատվածի մթերման ծավալը 21.5 տոկոսով: Խաղողի մթերումների միջին գինը 1 կգ-ի համար կազմել է 142.1 դրամ՝ նախորդ տարվա 131.9 դրամի դիմաց:

Հաշվետու տարում գրանցվել է մթերումների դիմաց կատարվող վճարումների բարձր մակարդակ: Մթերված գյուղատնտեսական մթերքների արժեքը կազմել է 26.8 մլրդ դրամ, որի դիմաց 2012 թվականին վճարվել է 26.75 մլրդ դրամ (վճարումների մակարդակը 99.8%):

Գյուղատնտեսական մթերքների իրացման գործընթացին աջակցելու նպատակով 2012 թվականին մայրաքաղաքի երկու վարչական շրջանում գյուղատնտեսության նախարարության և Երևանի քաղաքապետարանի նախաձեռնությամբ կազմակերպվել է գյուղատնտեսական մթերքների երեք տոնավաճառ՝ 2011 թվականին կազմակերպված մեկ տոնավաճառի դիմաց:

Գյուղատնտեսության ոլորտում դրական տեղաշարժերը՝ արտադրության ծավալների ավելացումը, դրական են անդրադարձել հանրապետության արտաքին ապրանքաշրջանառության ծավալների վրա, 2012 թվականին հանրապետությունից արտահանվել է 31.3 հազ. տոննա պտուղ, խաղող, բանջարաբոստանային մշակաբույսեր և կարտոֆիլ, որից՝ 12.6 հազ. տոննա ծիրան, 1.6 հազ. տոննա դեղձ, 10.4 հազ. տոննա խաղող, 1.1 հազ. տոննա կեռաս և 2.4 հազ. տոննա բանջարեղեն: Ընդհանուր գնահատմամբ արտահանման ծավալները գերազանցում են 2011 թվականի մակարդակը 85.3%-ով:

Գյուղատնտեսությունում կոոպերացիայի խթանում

2012 թվականին մշակվել է «Հայաստանի Հանրապետությունում գյուղատնտեսական կոոպերացիայի զարգացման հայեցակարգի» նախագիծը, որում հատկացվել են գյուղատնտեսությունում կոոպերացիայի խթանման քաղաքականության հիմնական ուղղությունները:

ՀՀ գյուղատնտեսության նախարարության խորհրդատվական համակարգի կողմից միայն կոոպերատիվների ձևավորման վերաբերյալ անց է կացվել 304 սեմինար, տպագրվել և տարածվել է 48 անուն տեղեկատվական թերթիկ և 3 անուն գրքույկ ու բուկլետներ: Նախարարության խորհրդատվական համակարգի միջոցով աջակցություն է ցուցաբերվել գյուղատնտեսական գործունեություն իրականացնող կոոպերատիվների ձևավորմանը, որոնցից 19-ը պաշտոնապես գրանցվել են «Համայնքների գյուղատնտեսական ռեսուրսների կառավարման և մրցունակության» վարկային ծրագրի շրջանակներում, հանրապետության 6 մարզում ստեղծվել են արոտագտագործողների սպառողական 54 կոոպերատիվ, որոնցից 49-ը պաշտոնապես գրանցվել են:

Գյուղատնտեսության ոլորտի մատչելի վարկավորում

Հաշվետու տարում (2012թ.) շարունակվել է աշխատանքները գյուղատնտեսական գործունեություն իրականացնողներին մատչելի պայմաններով վարկավորման գործընթացը: Հանրապետության կողմից հաստատված «Գյուղատնտեսության ոլորտին տրամադրվող վարկերի տոկոսադրույքների սուբսիդավորման կարգին» համապատասխան գյուղատնտեսության ոլորտին տրամադրվել են մատչելի տոկոսադրույքով (14%) վարկեր, որի 4 տոկոսային կեսը սուբսիդավորվում է պետության կողմից, իսկ առավել կարիքավոր 225 համայնքների համար սուբսիդավորումը հասցվել է 6 տոկոսային կեսի: 2011 թվականի ապրիլի սկզբից մինչև 2012 թվականի հոկտեմբերի սկիզբն ընկած ժամանակահատվածում գյուղատնտեսությունում տնտեսավարողներին տրամադրվել է 25.2 մլրդ դրամ ընդհանուր գումարով 34.6 հազ. միավոր վարկ: Տրամադրված վարկերից 29.3 հազ. միավորը (84.7%) տրամադրվել է 4 տոկոսային կեսի, իսկ 5.3 հազ. միավորը (15.3%)՝ 6 տոկոսային կեսի սուբսիդավորմամբ: Ինչպես 2011 թվականին, այնպես էլ հաշվետու տարում գյուղատնտեսության ոլորտում դրական տեղաշարժերն արդյունք են նաև մատչելի վարկային ներդրումների:

ԵԶՐԱԿԱՅՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ ԵՎ ԱՌԱՋԱՐԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. Հանրապետության պարենային անվտանգության ապահովման համատեքստում ագրո-պարենային համակարգի հիմնական նպատակն է առկա բնատնտեսական ներուժի արդյունավետ օգտագործման, ագրարային բարեփոխումների խորացման, տնտեսավարման ձևերի կատարելագործման, աշխատանքի արտադրողականության բարձրացման, գյուղատնտեսական ենթակառուցվածքների գործունեության բարելավման արդյունքում՝ ստեղծել անհրաժեշտ նախադրյալներ բնակչության կայուն պարենապահովման համար (այդ թվում՝ արտակարգ իրավիճակներում):

2. Գյուղատնտեսությունը կարևորվում է նաև երկրի արտադրական ռեսուրսների օգտագործման առումով, որին բաժին է ընկնում հողային ռեսուրսների գծով օգտագործված ջրի շուրջ 87%-ը, երկրի պարենային ֆոնդի 2/3-ը, արտակարգ իրավիճակներում հայտնվելու պարագայում երկրի գոյատևման ապահովման ողջ առաքելությունը:

3. Հանրապետությունում շրջանառության մեջ դրված նվազագույն պարենային զանբյուրի կազմը, կառուցվածքը և էներգետիկ արժեքները դեռևս չեն բխում բնակչության առողջության պահպանման խնդրի լուծման անհրաժեշտությունից: Պարենային զանբյուրի մեծության, նրա կազմի և կառուցվածքի հիմք է հանդիսանում միայն մարդու օրգանիզմի կենսագործունեության համար անհրաժեշտ սննդամթերքների կենսակալորիականությունը, ինչպես նաև «նուտրիցիոլոգիա» գիտությամբ ընդունված հաշվեկշռված սնման հիմնական սկզբունքը, այսինքն սննդային հիմնական բաղադրիչների (սպիտակուցներ, ճարպեր, ածխաջրատներ) և կենսաբանական ակտիվ նյութերի (վիտամիններ, միկրոտարրեր) որակական և քանակական օպտիմալ հարաբերակցությունը:

4. Հաշվի առնելով հանրապետությունում ստեղծված սոցիալ-տնտեսական վիճակը և խրոնիկ թերսնման առկայությունը, ՀՀ առողջապահության նախարարության կողմից դեռևս 2003թ. առաջարկվեց պարենային զանբյուրի փոփոխված կազմ, կառուցվածք և 2412 կկալ/օր էներգետիկ արժեք: Այն օրական 312 և տարեկան 114 հազ. կալորիայով կամ 14.8%-ով գերազանցում է աղքատության գծի հաշվարկման հիմքում ընկած նվազագույն պարենային զանբյուրի մակարդակին (2100 կկալ), սակայն այն դեռևս կատարյալ

չէ: Առաջարկվող կառուցվածքում դեռևս զգացվում է աղքատության շունչը:

5. Կենսաբանական նորմաներով պարենային զանբյուրի 2812 և ՀՀ առողջապահության նախարարության կողմից սահմանված 2412 կկալ սննդամթերքի կալորիականության պարագայում մեկ շնչի հաշվով սպիտակուցների տարեկան պահանջը հասնում է 40.9 և 35.2 կգ-ի: Դեռևս պահանջը աղքատության հաղթահարման ծրագրով 2015թ. համար նախատեսված 3.3 մլն. բնակչության օրական պահանջը կկազմի 370 և 318 տ., իսկ տարվա առումով՝ 135 և 116, ճարպերինը՝ 122 և 105, ածխաջրինը՝ 423 և 363 հազ. տոննա:

6. Հացամթերքներով ապահովման հիմնախնդիրները ՀՀ պարենային անվտանգության կենտրոնական հարցն է, որտեղ մեկ շնչի հաշվով հացամթերքների սպառումը 2-3 անգամ գերազանցում է ԱՄՆ-ին, Ճապոնիային, Եվրոպական առանձին երկրներին և 25-30%-ով համաշխարհային միջին մակարդակին: Դա էապես նվազեցնում է անասնաբուծության համար կերի հացահատիկ օգտագործելու հնարավորությունը, որը 1988-1990թթ. 1 մլն տոննայից 2005-2010թթ., միջին հաշվով իջավ 150-200 հազ. տ: Հացահատիկի գերնորմատիվային սպառումը տարեկան հասնում է 200-220 հազ. տ:

Կենսաբանական 2838 կկալ և ՀՀ-ում նվազագույն պարենային զանբյուրի հաշվարկման համար ընդունված 2412 կկալ սպառման նորմայով սննդամթերքների տարեկան կալորիականությունը մեկ շնչի հաշվով հասնում է 1035 և 880 հազ. կկալ, իսկ ամբողջականը՝ 3.3 և 2.8 տրիլիոն կկալ-ի:

7. Կալորիաապահովվածության և կալորիա հաշվեկշռվածության (սննդի լիարժեքության) վերաբերյալ կատարված վերլուծության արդյունքից երևում է, որ սպառված պարենի կալորիայով ապահովվածությունը անցած երկու տասնամյակում կրճատվել է 465 մլրդ կկալ-ով կամ 13.7%-ով,

- Սպառված պարենի կալորիականությունն ունեցել է անցանկալի կառուցվածքային տեղաշարժեր: Բուսական սննդամթերքների կալորիականությունը 506 մլրդ. կկալ-ով կամ 26 %-ով աճման պարագայում կենդանականը կրճատվել է 971 մլրդ կկալ-ով կամ 64% -ով: Նկատի ունենալով նրանց ձևավորման ռեսուրսների ոչ համարժեքությունը (մեկ միավոր կենդանականի համար 7-10 անգամ ավելի), ապա ռեսուրս-

ների կորուստը կազմել է շուրջ 7.8 տրիլյոն համարժեքության բերված կալորիա,

- 33-ում ըստ «Պարենապահովության և աղքատության» 2010թ. փաստաթղթերի մեկ շնչի սպառած սննդամթերքի օրական կալորիականությունն ազգային պարենային հաշվեկշիռի տվյալներով 2010թ. հասնում էր 2955 կկալ-ի, իսկ սպառած սննդամթերքի կալորիականությունը հասնում է ընդամենը 2163 կկալ, որը պակաս է 792 կկալ-ով կամ 38%-ով: Սա լուրջ տարակարծության տեղիք է տալիս, թեև միջազգային փաստաթղթերում (FAO Statistical Yearbook) ընդունված է վերջինը:
- Սպառված սննդամթերքների կալորիականությունում կարևորվում է ազգային ռեսուրսների տեսակարար կշիռը: Ինքնաբավությունն առավել ցածր է հացահատիկի (38%), շաքարի ու բուսական յուղի (0), մսամթերքի (42%) գծով:

8. Պարենային ապրանքների արտադրության, սպառման ծավալների և ինքնաապահովվածության վերաբերյալ բերված տվյալները վերստին հաստատում են, որ սպառումն իրականացվում է հիմնականում ազգային ռեսուրսների հաշվին: Սակայն դա չի նսեմացնում արտաքին կախվածության գործոնի վտանգունակությունը, իսկ ներկրվող սննդամթերքները (հացահատիկ, միս, շաքար, բուսական յուղ, կարագ) ունեն բարձր կալորիականություն: Ներկրված պարենամթերքը սպառվածի մեջ զբաղեցնում է ֆիզիկական ծավալի 20-25%-ը, կալորիականություն պարունակող ռեսուրսների մեջ, առանձին տարածքներում զբաղեցնում են 50-57%-ը:

Ազգային ռեսուրսներով ապահովվածությունը վկայում է այն իրադարձությունը, որ առավելապես՝ հացամթերքի, բուսական և կենդանական յուղերի, մսամթերքի, շաքարավազի գծով 2838 կկալ նորմայի նկատմամբ ազգային ռեսուրսների անբավարարվածությունը 2010թ. հացահատիկինը՝ հասնում էր 490 հազ. տ (55%), մսամթերքինը՝ 172 հազ. տ (71%), կաթնամթերքինը՝ 485 հազ. տ (44%), շաքարավազինը՝ 110 հազ. տ (100%), հրուշակեղենինը՝ 30 հազ. տ (75%): Հետևապես սպառված արտադրանքի մեջ սեփական տեսակարար կշիռը բավարար ցուցանիշ է:

Ուստի այս առումով, անհրաժեշտ է՝

- Գյուղատնտեսության վերամշակման, իրացման ոլորտներում խոշոր առևտրային տնտեսությունների ստեղծումը, իսկ ոչ

արդյունավետ գյուղացիական տնտեսությունների թիվը շուրջ 40 հազարով կամ 10%-ով կրճատումը:

- Գործարար և ներդրումային միջավայրի ձևավորումը, առևտրի ազատականացումը, տեխնիկական արգելքների վերացումը, իրացման տեսակարար ծախսերի կրճատումը:
- Աշխատանքի արտադրողականության բարձրացումը, գյուղատնտեսության ապրանքայնության աճը, գյուղական բնակչության ոչ գյուղատնտեսական զբաղվածության բարձրացումը և այլն:
- Արտահանման արժեք ներկայացնող գյուղատնտեսական արտադրանքների ծավալների ավելացման աջակցությունը:
- Միջազգային առևտրի նորմերին համապատասխան ազատ առևտրի գոտու ստեղծումը:
- Գյուղատնտեսության զարգացման վերաբերյալ նոր օրենքի ընդունումը՝ կանոնակարգելով ագրարային նոր որակի քաղաքականության ստեղծումը, նրա իրագործման համար պատասխանատու կառույցի ու մեխանիզմների ստեղծմամբ հանդերձ:

9. Այս հանգամանքը լուրջ խնդիրներ է հարուցել գյուղատնտեսության մեջ ցանքաշրջանառության կիրառման և մշակաբույսերի ցանքատարածությունների օպտիմալ կառուցվածք սահմանելու գործում: Այն ներկայումս լուրջ խոչընդոտ է նաև հողի բերրիության պահպանման, հողօգտագործման տնտեսական արդյունավետության բարձրացման ճանապարհին և հղի է հողի բերրիության հետագա անկման լուրջ վտանգով: Տնտեսական աճով պայմանավորված, հարաբերականորեն նվազում է հացամթերքի ենթահամալիրի տեսակարար կշիռը, բայց ոչ դերը: Թեև հացամթերքների մանրածախ ապրանքաշրջանառության գումարները 1995-2010թթ. 144-ից հասան 364 մլրդ դրամի, այնուհանդերձ նրա տեսակարար կշիռը ընդհանուր և պարենային ապրանքների ապրանքաշրջանառության մեջ 65 և 73%-ից իջան 33.9 և 56.4%-ի:

10. Հացահատիկի արտադրության մեջ արարատյան գոտին հեռանկարում ևս կունենա լուրջ տեղ և արտակարգ իրավիճակներում ապահովագրողի կարգավիճակ: Այստեղ լուրջ ռեզերվ է մնում ցածր բերքատվության բարձրացման հնարավորությունների օգտագործումը: Գոտում աննախադեպ չեն ցորենի 60-80ց բերքատվությունները (Այգեգարդ, Ավշար, Վանաշեն, Արտաշատ, Մրգաշատ, Արշալույս, Քաղցրաշեն): Հետևապես ցանքատարածություն-

Ների պարագայում հացահատիկի հնարավոր ռեսուրսն այստեղ կարելի է հասցնել 100-120 հազար տոննայի, մինչդեռ ներկա ռեսուրսապահովության սահմանափակությամբ պայմանավորված, 2015 և 2020թթ. նախատեսվել են առավել իրատեսական ցուցանիշներ:

11. Կարտոֆիլի արտադրությանն այսօր մեծ վնաս է հասցնում արտահանման կտրուկ անկումը, որը ստվերային մաքսային քաղաքականության հետևանք է (այդ կարծիքին են Վանաձորի, Ստեփանավանի շուկաներում կարտոֆիլ վաճառողների շրջանում անցկացված հարցման մասնակիցների 67.1%-ը): Արտահանման ռեսուրսները կարող են տատանվել 35-40 հազ. տոննայի շրջանակներում, որի արդյունավետ խթանումը կարիք ունի մաքսային օրենսդրության կատարելագործման և միջազգային մարքեթինգի լուրջ ուսումնասիրությունների: Հանրապետության լավագույն ֆերմերների, սերմնաբուծական փորձակայանների և այլ տնտեսությունների արտադրական նվաճումները վկայում են, որ 2005-2009թթ. բերքատվության միջին մակարդակը կրկնակի զիջում էր եղած հնարավորություններին: Հանրապետությունում կարտոֆիլ է մշակվում շուրջ 180 հազար գյուղացիական տնտեսությունում, որոնցում բերքատվությունը տատանվում է 100-400 ց/հա, իսկ մարգերում՝ 120-340 ց-ի շրջանակներում: Դա վկայում է, որ հանրապետության պահանջարկը կարելի է լիովին բավարարել, անգամ, տարածությունների կրկնակի կրճատելու պարագայում կամ նույն տարածությունների վրա հնարավոր է լրացուցիչ արտադրել 650-700 հազ. տ կարտոֆիլ (մեծ տեղ տալով վաղահաս և միջահաս կարտոֆիլին), որոնց արտահանումը մեծ աջակցություն կլիներ գյուղացիական տնտեսություններին:

12. Հարավային բանջարեղենի արտադրության երկիր լինելով ՀՀ-ն ունի ինչպես թարմ, այնպես վերամշակված բանջարեղենի հարուստ տեսականի, շուկայի համար նախընտրելի բարձր որակ, որոնց օգտագործման անհրաժեշտությունը պայմանավորված է ոչ միայն կենսաբանական պահանջով, որի համար սպառման նորման սահմանված է 141 կգ (2838 կկալ), 110 կգ (2412 կկալ) և 95 կգ (2100 կկալ), այլև նրանով, որ օրգանիզմում նպաստում են մնացած սննդամթերքների յուրացմանը, սննդի ռացիոնալացմանը:

13. ՀՀ-ում բանջարեղենի լայն տեսականին, բարձր որակը, էկոլոգիական մաքրությունը թարմ և վերամշակված ձևով միջազգային շուկայում դրանց ներկայացման կռվանն են: Բանջարեղեն-

ներն ամենօրյա ծագագործման սննդամթերքներն են, և հանրապետության համար ընդունված տարեկան 110 կգ սպառման և 141 կգ կենսաբանական նորմայի պարագայում փաստացի սպառումը մինչև 2002թ. հասնում էր 120-130 կգ, 2004-2005թ.՝ 200կգ, իսկ 2005-2010թթ.՝ 280-360 կգ:

Սակայն, ներկրվող արտադրանքները իրենց կարևոր ուղղությամբ հանդերձ, կնքող են միայն լրացնել ՀՀ ավանդական պտղատեսակներին: Գլխավոր տեղական արտադրության զարգացումն է ապրանքափոխանակության և արտահանման խթանումը մասնավանդ, որ իրացման ոլորտում ի դեմս արտերկրների մթերողների, ձևավորվել են նոր հարաբերություններ: 2007-2010թթ. տեղում, իրենց տարաներով և բարձր գներով ծիրան, դեղձ, խաղող գնում էին ոչ միայն տեղական, այլ գնորդներ եվրոպական երկրներից, Ռուսաստանից և այլ երկրներից:

14. Պտղաբուծության զարգացման թույլ կողմը մնում է ցածր բերքատվությունը և մեծ տատանումները, սորտատեսակային անբավարար կառուցվածքը, խոշոր զանգվածների փոքր տեսակարար կշիռը, պատահական տնկիներով հախուռն տարածությունների հիմնումը, ինտենսիվության խիստ ցածր մակարդակը, ճյուղի մոնիթորինգի պետական քաղաքականության իրացման մեխանիզմների անբավարարությունը, ագրոարդյունաբերական ինտեգրացիայի համալիրում երկարատև պայմանագրային հարաբերությունների գրեթե բացակայությունը, վերամշակողների գնային մենաշնորհը, տարերային աղետների դեմ պայքարի և ապահովագրության գործի դրվածքի անբավարար մակարդակը, երկարատև պահպանման և արտահանման հնարավորությունների զանգվածային անհասանելիությունը, էկոլոգիապես մաքուր և վերամշակման բարձրարժեք արտադրանքի (կոմպոտների, պտղահյութերի, պահածոների, ջեմերի, պավիդոների, ազգային քաղցրավենիքների) արտադրության խիստ անկումը, խորհրդատվության և տեղեկատվության կառույցների ծառայություններից օգտվելու դժվարությունները, ռեսուրսների անբավարարությունը և այլն:

15. Հանրապետությունը կարող է կրճատել ընկուզավորների, հատապտուղների, հնդավորների, մրգահյութերի ներկրումները, սակայն դրան խանգարում են ներկրման և ներքին ապրանքաշրջանառության գների շահեկան մեծ տարբերությունները: 2008-2010թթ. ընկուզավորների, սուրճի, արքայախնձորի, ցիտրուսային-

Ների գծով այն հասնում էր 3-4 անգամի: Հեռանկարում Արարատյան հարթավայրում տարածությունները կաճեն 34%-ով, Արարատյան գոգավորության նախալեռնային գոտում (Արագածոտն և Կոտայքի մարզերում)՝ 26%-ով հասնելով 30 հազար հա-ի կամ պտղատուների ընդհանուր տարածքի 57%-ին: Շիրակի, Սյունիքի և Գեղարքունիքի մարզերը կզբաղեցնեն 8.5%, կաճի Վայոց ձորի, Տավուշի մարզերի դերը: Ռոզման ինքնահոս համակարգերի ներդրումը կվերականգնի Տավուշի մարզի պտղաբուծության վաղեմի փառքը: 2010թ. նկատմամբ 2020թ. տարածությունը կաճի 87%-ով, բերքատվությունը կբարձրանա և կհասնի 73%, համախառն բերքը՝ կավելանա 3.3 անգամ:

16. Հեռանկարում Լոռու, Կոտայքի, Վայոց ձորի, Տավուշի մարզերի ցածր բերքատվության պահպանումը կմնա որպես ներկա տարածքների վերակառուցման և երիտասարդացման հետևանք:

Վայոց ձորի, Սյունիքի, Տավուշի ցածրադիր գոտիներում մոռացության մատնված մերձարևադարձային պտուղների արտադրության արմատական վերակառուցումը լուրջ դեր կխաղա պտղաբուծության ոլորտում: Հեռանկարում բավականին մեծ պահուստներ կմնան Վայոց ձորի, Սյունիքի, Տավուշի, Կոտայքի և Արագածոտնի մարզերի ռեսուրսների օգտագործման գծով:

Պտղաբուծության զարգացմանն էապես կնպաստի ավանդական նախկին կապերի վերականգնումը, վերանշակման կարողությունների ընդլայնումը: Լուրջ խնդիր կմնա ոռոգման ջրի խնայողությունը: 2010-2020թթ. բերքատու տարածքների շուրջ 13 հազ. հա-ով ավելացումը կառաջացնի շուրջ 50 մլն մ³ ջրի լրացուցիչ պահանջ: Ռեսուրսասիրությունները վկայում են, որ ներկայումս ջրառը կազմում է ՀՀ ջրային ռեսուրսների միայն 35%-ը, իսկ գյուղատնտեսական ջրամատակարարման համար օգտագործվում է միայն 19%-ը: Տարեկան կորուստները հասնում են 0.95 մլն մ³: Այդ թվում Արագածոտնի մարզում 91 մլն մ³ (31%), Արարատյան հարթավայրի տնտեսություններում՝ 238 մլն մ³ (20%), Գեղարքունիքում՝ 80%, Լոռու և Կոտայքի մարզերում՝ 17%, Շիրակում՝ 49% և այլն: Վայոց ձորի մարզը, ջրապահովվածության ծրագրի կենսագործման դեպքում, կդառնա պտղաբուծական հզոր գոտի:

17. Խաղողագործության ոլորտում նույնպես եղել են զգալի ձեռքբերումներ: Երկիրը ոչ միայն բավարարում էր իր պահանջ-նունքները, այլև տասնյակ հազարավոր տոննա թարմ խաղող, կոն-

յակ, գինիներ էր առաքում ռեսուրսների վերաբաշխման միութենական կենտրոնացված հիմնադրամներին: Մասնավորապես կոնյակը և բարձրարժեք գինիները մեծ համբավ բերեցին երկրին: 1985-1988թթ. երկրում տարեկան արտադրվում էր 16-17 մլն լիտր օղի-լիկյորային խմիչքներ, 60-65 մլն լիտր գինի, 11-12 մլն լիտր կոնյակ:

Խաղողի արտադրության 2015-2020թթ. վերաբերյալ բերված տվյալները հաշվարկվել են հաշվի առնելով անցյալի նվաճումները, գյուղատնտեսական արտադրության առկա ռեսուրսային պոտենցիալները (հողային, ջրային, աշխատանքային, տեխնիկատեխնոլոգիական, ինվեստիցիոն), սպառման և վերածշակման հնարավոր ծավալները, արտահանման հնարավորությունները և այլն:

18. Տարածությունները 2010թ. համեմատ 2020թ. կավելանան 15.7 հազ. հա-ով կամ 90%-ով, գրեթե հասնելով 90-ական թվականների մակարդակին, համախառն բերքը կաճի 257 հազ. տ-ով կամ 115%-ով, բերքատվությունը՝ 20g-ով կամ 13%-ով: Բերքատվության աճի նախատեսվող ցածր տեմպերը արդյունք են մի կողմից այգետարածությունների առկա պոտենցիալի (տարածքների աճ, լիարժեքության, սորտատեսակային և տարիքային կազմ), մյուս կողմից էլ 12 հազ.հա նոր այգիների բերքատու հասակին անցնելուն:

Խաղողագործության զարգացման հետագա ընթացքը կայանաավորվի ոչ այնքան ներքին, որքան արտաքին հանգամանքներով, որի համար պահանջվում է սորտային կազմի և արտադրության տեխնոլոգիայի նոր լուծումներ: Մասնավորապես պետք է ընդլայնվեն սեղանի և խերեսային գինիների հումքային բազան, էկոլոգիապես մաքուր արտադրանքի եվրոստանդարտի պահանջներին համահունչ խաղողի գինի:

19. Բազմաթիվ ուսումնասիրություններ ցույց են տալիս, որ գիտատեխնիկական տեղեկատվությունը հանդիսանում է այն կարևոր ռեսուրսներից մեկը, որի ճշգրիտ կիրառումը հանգեցնում է ծախսերի նվազմանն ու արդյունավետության բարձրացմանը:

Տեղական ինքնակառավարման համակարգը Հայաստանի Հանրապետությունում ներդրվել է 1996 թվականին և շուրջ տասնհինգ տարվա պատմություն ունեցող համակարգը դեռևս կատարելագործման և զարգացման կարիք ունի: Առկա բազմաթիվ հիմնախնդիրների կողքին կարելի է նշել նաև տեղական ինքնակառավարմանը քաղաքացիների մասնակցության անկատարությունը, ինչը պայմանավորված է տարբեր պատճառներով, այդ թվում՝ ՀՀ-ն

տնտեսության ոչ լիակատար լինելով, օրենսդրության բացերով, ավանդույթների և համապատասխան մեխանիզմների բացակայությամբ:

Քաղաքացիների մասնակցությունը տեղական ինքնակառավարմանը հանդիսանում է տեղական ինքնակառավարման համակարգի կարևոր բաղադրիչներից մեկը: Առանց տեղական ինքնակառավարման համակարգի բավարար զարգացման, առանց տեղական մակարդակում որոշումների կայացման, քաղաքացիների մասնակցության բավարար մակարդակի ապահովում ցանկացած երկրում որոշակի դժվարություններ են առաջ բերում ժողովրդավարության հաստատման և կարգավորման հարցերում:

20. Քաղաքացիների մասնակցությունը կարող է լինել՝

- **ակտիվ**, երբ քաղաքացիներն ուղղակիորեն մասնակցում են ՏԻՄ-երի աշխատանքներին՝ ազդեցություն ունենալով հանրային որոշումների վրա,
- **պասսիվ**, երբ քաղաքացիները պարզապես հաճախում են հանրային հանդիպումներին՝ ՏԻՄ-երի նոր ծրագրերի վերաբերյալ տեղեկատվություն ստանալու կամ մասնակցում են միայն ընտրությունների:

Քաղաքացիների մասնակցությունը տեղական ինքնակառավարմանը բազմաթիվ դրական ակնկալիքներ է բերում: Այն տեղական իշխանություններին հնարավորություն է տալիս ընդունել ավելի կշռադատված որոշումներ՝ առավել հանգամանալից ուսումնասիրելով հանրության կողմից բարձրացված հիմնահարցերը: Տեղական իշխանությունների կողմից մշակված նախագծերն ու ընդունած որոշումներն ավելի իրատեսական են դառնում հանրության համար, երբ նրանք մասնակից են լինում դրանց նախապատրաստմամբ:

21. Գյուղատնտեսության մեջ իրականացված տնտեսական բարեփոխումներից հետո, դեռ բավարար չեն բացահայտված նրա ճյուղերի զարգացման հնարավորություններն ու գործնական առավելությունները: Անբավարար են նաև այդ ճյուղերում ընթացող արտադրական հարաբերությունների նոր որակական կառուցվածքային տեղաշարժերն ուսումնասիրող աշխատանքները: Մինչդեռ, շուկայական տնտեսության ձևավորման պայմաններում, առանձին կարևորություն է ստանում գյուղատնտեսության առանձին ճյուղերի գործունեության վիճակն ու գնահատականը, որը,

մեր կարծիքով, հնարավորություն կստեղծի օբյեկտիվորեն բացահայտել այդ ճյուղերի գործունեության թույլ կողմերն ու պատճառները, մշակել դրանց հետագա զարգացման մեթոդաբանական մոտեցումներն ու հիմնական ուղիները:

22. Գյուղացիական տնտեսություններում իրականացված ուղղակի հաշվառման հիման վրա կատարված ծախսերի վերլուծությունը հանգեցնում է այն եզրակացության, որ արտադրական գործընթացները տեղի են ունենում զգալի խախտումներով ու կազմակերպական ոչ ռացիոնալ սկզբունքներով, ինչը հանգեցնում է արտադրության արդյունավետության անկմանը: Մասնավորապես, շատ աշխատանքներ կատարվում են ձեռքի ուժով, երբ դրա համար կան մեքենաներ կամ սարքավորումներ, ցանքը կատարվում է ցածրորակ պատահական սերմանյութերով, չեն պահպանվում ցանքերի պարարտացման ու բույսերի պաշտպանության միջոցառումների համակարգի կանոնները, աշխատանքները կատարվում են ժամկետների խախտումներով և այլն:

23. Գյուղացիական տնտեսությունը լինելով կայացած փաստ, միաժամանակ, որպես տնտեսական, սոցիալական ու կազմակերպական միավոր, մնում է չբացահայտված: Այն չի հանդիսանում իրավաբանական անձ, ուստի չի վարվում նաև արտադրական գործընթացների, աշխատանքային ծախսումների, արտադրության ծավալների, արտադրանքի իրացման գների, եկամուտների և դրանց օգտագործման վերաբերյալ պաշտոնական հաշվառում, և չի կազմված ամփոփ հաշվետվությունը:

Յրապարակվող տեղեկատվությունը վերաբերում է արտադրության քանակական ցուցանիշներին, այսինքն ցանքատարածություններին, միջին բերքատվությունը, համախառն բերքին՝ բնեղեն արտահայտությամբ:

Գյուղացիական տնտեսությունները չեն վարում ծախսերի և եկամուտների հաշվառման ոչ մի փաստաթուղթ: Կատարված աշխատանքների դիմաց գումարները հաճախ ներկայացվում են մոտավոր, հիմնվելով հիշողության վրա և վերջնական արդյունքում բնականաբար, մեծ հավանականությամբ, որոշ աշխատանքներ և դրանց վրա կատարված ծախսերը մոռացվում են:

Գյուղացին բոլոր կարգի մուտքերից ու վճարումներից հետո կարող է պատկերացնել իր գործունեության վերջնական արդյունքը: Ուստի նրան ձեռնտու է ունենալ ցուցանիշների մի այնպիսի

համակարգ, որը հնարավորություն կտա գնահատել ինչպես գործունեության առանձին կողմերը արտադրության տվյալ փուլում, այնպես էլ վերջնական արդյունքն անփոփ ծևով: Ուստի այդ առումով առաջարկվում է կազմել 2 աղյուսակ, որոնցից առաջինը կվերաբերի մշակաբույսերի վրա կատարված ծախսումների հաշվառմանը, իսկ երկրորդը՝ արտադրված արտադրանքի օգտագործմանը և փաստացի եկամուտների հաշվառմանն ըստ առանձին մշակաբույսերի:

Վերոնշյալների նպատակը լինելու է գյուղատնտեսության մեջ համատարած հաշվառման և վիճակագրության բացակայության պայմաններում մշակել գյուղատնտեսության հիմնական արտադրական ցուցանիշների տնտեսագիտական տեղեկատվության հավաքման կոնկրետ ուղղությունները:

24. Գյուղատնտեսության առջև ծառայած ներկայիս առաջնահերթ խնդիրներից է ոլորտի գլխավոր ռեսուրսների օգտագործման ցածր մակարդակը, որը հիմնականում վերաբերում է հողային և աշխատանքային ռեսուրսներին: Ստեղծված իրավիճակից դուրս գալու ելքը գյուղատնտեսությունում տնտեսավարողների կարողությունների ուժեղացումն է, դրանց գործունեության համար բարենպաստ պայմանների ստեղծումը և արտադրության խթանումը: Վերջինիս կարող են նպաստել հետևյալ միջոցառումները՝ ելնելով.

- հանրապետությունում կարևորագույն մշակաբույսերի տվյալ տարվա բերքի համար փաստացի կատարված ցանքերի վերջնական արդյունքներից՝ իրականացնել, դրանց միավոր տարածքի հաշվով սուբսիդիաների տրամադրման ծրագրեր, որոնցում առաջարկվում է ներառել հետևյալ մշակաբույսերը՝ պարենային ցորեն (աշնանացան և գարնանացան), գարի (աշնանացան և գարնանացան), եգիպտացորեն հատիկի համար, հատիկաընդեղենային մշակաբույսեր, կարտոֆիլ, սոխ և սխտոր: Դրան հասնելու համար առաջարկվում է 1 հա-ի հաշվով սուբսիդավորման գումարը սահմանել 35-40 հազ. դրամ,
- անասնապահությունում սուբսիդիաների տրամադրում՝ խոշորի, մանր եղջերավորների, խոզերի մայրական կազմի փաստացի (ըստ ՀՀ ԱՎԾ-ի տվյալների) գլխաքանակի, ինչպես նաև մեկ տարվա ընթացքում մայրական կազմի գլխաքանակի աճի համար: Առաջարկվում է անասնապահության սուբսիդավորման գումարները սահմանել հետևյալ չափաքանակներով, այդ թվում՝ խոշորի մայրական կազմի փաստացի գլխաքանակի

համար՝ 3.0 հազ. դրամ, իսկ գլխաքանակի աճի համար 10.0 հազ. դրամ: Մանր եղջերավորների մայրական կազմի փաստացի գլխաքանակի համար՝ 1.0 հազ. դրամ, իսկ գլխաքանակի աճի համար 3.0 հազ. դրամ: Խոզերի մայրական կազմի փաստացի գլխաքանակի համար՝ 2.0 հազ. դրամ, իսկ գլխաքանակի աճի համար 5.0 հազ. դրամ,

- թռչնաֆաբրիկաների կողմից փաստացի իրացված թռչնի մսի 1 կգ-ի հաշվով 100 դրամ սուբսիդիայի տրամադրում,
- թռչնաբուծության խթանման նպատակով առաջարկվում է ազատել ներմուծվող եգիպտացորենի հատիկը ավելացված արժեքի հարկից,
- գյուղատնտեսական հումք վերամշակող ընկերություններին, մթերումների ծավալներից և վերագինման ծրագրերից ելնելով, տրամադրվող վարկերի տոկոսադրույքի 7 տոկոսային կետի սուբսիդավորում և մայր գումարի, ինչպես նաև տոկոսադրույքի մարման արտոնյալ ժամկետ սահմանում՝ առնվազն 6 ամիս: Երբ տեխնոլոգիաների ներդրման համար լիզինգային մատչելի մեխանիզմների կիրառում:

25. Գյուղատնտեսական արտադրության զարգացմանը խոչընդոտող գործոններից մեկը մնում է գյուղմթերքների իրացման համակարգի անկատարությունը և ապրանքայնության ցածր մակարդակը: Ուստի այդ առումով, գինեգործական արտադրությունը խթանելու և դրան համահունչ խաղողի տեխնիկական ու սեղանի սորտերի արտահանումներն ավելացնելու նպատակով առաջարկվում է դրանց գծով նոր այգիների հիմնման համար մատչելի պայմաններով նպատակային, միջնաժամկետ և երկարաժամկետ վարկերի տրամադրում՝ հիմնված 1 հա-ի հաշվով ծախսերի մասնակի սուբսիդավորում (ծախսերի 7-10 %-ի չափով):

26. Պտղի արտահանումը խթանելու, ինչպես նաև որոշ տեսակների ներմուծումը տեղական արտադրությանը փոխարինելու նպատակով առաջարկվում է պտղի հետևյալ տեսակների՝ ծիրանի, կեռասի, ընկուզապտղի, ձիթապտղի նոր այգիների հիմնման համար նպատակային, մատչելի միջնաժամկետ և երկարաժամկետ պայմաններով վարկերի տրամադրում, հիմնված 1 հա-ի հաշվով ծախսերի մասնակի սուբսիդավորում (ծախսերի 5-7 %-ի չափով):

27. Գյուղացիական տնտեսություններում 200-1000 մ² մակերեսով ջերմոցային տնտեսությունների աջակցություն, մասնավոր

րապես նպատակային միջնաժամկետ և երկարաժամկետ մատչելի վարկերի տրամադրում, լիզինգային մատչելի մեխանիզմներով սարքավորումների մատակարարում:

28. Գյուղատնտեսությունը լինելով բարձր ռիսկային ոլորտ, պահանջում է ռիսկերի մեղմման համարժեք քաղաքականության կիրառում: Այս ուղղությամբ առաջարկվում է՝

- գյուղատնտեսական ապահովագրական հիմնադրամի ստեղծում և վերջինիս միջոցների ուղղորդում անասնաբուժության, հետազայում նաև բուսաբուծության ոլորտում ապահովագրական համակարգի ներդրմանը,
- նոր տեխնոլոգիաների կիրառմամբ (հակակարկտային կայանքներ, այգեպաշտպան ցանցաշերտեր և այլն) հակակարկտային ենթակառուցվածքների ներդրում,
- բազմամյա տնկարկներում գարնանային ցրտահարությունների դեմ պայքարի նորագույն տեխնոլոգիաների ներդրում:

29. Կիրառել նաև մինչև այժմ գյուղատնտեսությունում տնտեսավարողներին աջակցության մեխանիզմներն ու ծրագրերը (մասնավորապես՝ մատչելի վարկերի տրամադրման, սերմնաբուծության և հացահատիկային ու կերային մշակաբույսերի արտադրության, տավարաբուծության զարգացման, գյուղատնտեսական կենդանիների տոհմային և մթերատու հատկանիշների բարելավման, բույսերի պաշտպանության, հակահամաճարակային միջոցառումների, բնական կերահանդակների բարելավման և արդյունավետ օգտագործման, հակահեղեղային միջոցառումների իրականացման, մատչելի սպանմաններով պարարտանյութերի և դիզելային վառելանյութի մատակարարման և այլն):

30. Գյուղատնտեսական մթերք վերամշակող արդյունաբերական կազմակերպություններին անհրաժեշտ են՝ նոր տեխնոլոգիաների ներդրման, շուկայահանման, մթերքների անվտանգության պահանջների ապահովման համար պետական աջակցության գործում մեխանիզմների ներդրում, որը կխթանի օրգանական գյուղատնտեսական հումքի վերամշակման, բարձրորակ ալկոհոլային խմիչքների, հատկապես՝ կոնյակի, բնական հյութերի, տոմատի մածուկի, պահածոների և չոր մրգերի արտադրության ավելացմանը, որոնք իրենց որակական բարձր հատկանիշների շնորհիվ մեծ հնարավորություններ ունեն արտահանման ընդլայնման իմաստով:

31. Գյուղատնտեսական մթերք վերամշակող արդյունաբերության զարգացումը կապված է ոլորտի իրավական հիմքի ձևավորման, ներդրումների բարենպաստ պայմանների ապահովման, գյուղատնտեսական ենթակառուցվածքների զարգացման, ճիշտ մասնագիտացման և տեղաբաշխման, արտահանման ուղղվածություն ունեցող արտադրության խթանման, գիտական նվաճումների և նոր տեխնոլոգիաների ներդրման, սննդամթերքի անվտանգության և մասնագիտական խորհրդատվական համակարգի զարգացման հետ:

32. Տնտեսության շուկայական հարաբերությունների հետևողական խորացման և ազրարային ոլորտի առանձնահատկություններով պայմանավորված՝ պետական աջակցության պայմանով, գյուղի և գյուղատնտեսության զարգացման համար անհրաժեշտ է՝

- կիրառել ինտենսիվ տեխնոլոգիաներ, որոնք կնպաստեն առևտրային գյուղատնտեսական կազմակերպությունների, կոոպերատիվների և շուկայական ենթակառուցվածքների հետ ինտեգրացված ընտանեկան գյուղացիական տնտեսությունների զարգացում:
- բնակչությանը պարենի կայուն անվտանգության ապահովում և ազրովերամշակող կազմակերպությունների գործունեության համար գյուղատնտեսական հումքի պահանջարկի բավարարում՝ երկրի պարենային անվտանգության շահերի և ազրուպարենային արտադրանքների արտաքին առևտրի պահանջների սկզբունքների համադրումով:

Պաշտոնական աղբյուրներ

1. Գյուղացիական և գյուղացիական կոլեկտիվ տնտեսությունների մասին. ՀՀ օրենք, «Հայաստան», 1991, էջ 2:
2. Հայաստանի Հանրապետության հողային օրենսգիրք, ՀՀ պաշտոնական տեղեկագիր N 17 (149), 2001, էջ 71:
3. Հայաստանի Հանրապետության ջրային օրենսգիրք, ՀՀ պաշտոնական տեղեկագիր, N 24 (199), 2002, 69 էջ:
4. ՀՀ ագրոպարենային համակարգի հիմնախնդիրները և զարգացման ռազմավարությունը, ՀՀ գյուղատնտեսության նախարարություն, Երևան, 2003. էջ 435:
5. ՀՀ աղքատության հաղթահարման ռազմավարական ծրագիր, Երևան, 2003, էջ 190:
6. ՀՀ աշխատանքային օրենսգիրք, Երևան, 2010, 124 էջ:
7. ՀՀ կառավարության 2008 թ. բյուջետային ուղերձը, Երևան, 2007, 127 էջ:
8. ՀՀ հողային ֆոնդի առկայության և բաշխման վերաբերյալ ՀՀ կառավարության 10.06.08 N 7-Ն որոշումը: Հունիս, 2008 N 7-Ն:
9. Հայաստանի Հանրապետության «Պաշտոնական տեղեկագիր» N38, հուլիս, 2009:
10. «Հողերի կատեգորիան փոխելու մասին» ՀՀ կառավարության 29 հուլիսի 2010 թվականի N955-Ն որոշումը:
11. «ՀՀ-ում 2010-2014 թվականներին ցորենի սերմնաբուծության և սերմնաարտադրության զարգացման ծրագրերը հաստատելու և սերմերի ներմուծումը թույլատրելու մասին» ՀՀ կառավարության 29 հուլիսի 2010 թվականի N971-Ն որոշումը:
12. Հայաստանի Հանրապետության «Պաշտոնական տեղեկագիր», N40, 2010:
13. Հայաստանի Հանրապետության «Պաշտոնական տեղեկագիր», N41, 2010:
14. Հայաստանի Հանրապետության «Պաշտոնական տեղեկագիր», N42, 2010:
15. Հայաստանի Հանրապետության «Պաշտոնական տեղեկագիր», N50, 2010:

16. Հայաստանի Հանրապետության «Պաշտոնական տեղեկագիր», N51, 2010:
17. Հայաստանի Հանրապետության «Պաշտոնական տեղեկագիր», N56, 2010:
18. Հայաստանի Հանրապետության «Պաշտոնական տեղեկագիր», N60, 2011:
19. Հայաստանի Հանրապետության «Պաշտոնական տեղեկագիր», N63, 2011:
20. Հայաստանի Հանրապետության «Պաշտոնական տեղեկագիր», N64, 2011:
21. Հայաստանի Հանրապետության «Պաշտոնական տեղեկագիր», N12, 2012:
22. Հայաստանի Հանրապետության «Պաշտոնական տեղեկագիր», N13, 2012:
23. Հայաստանի Հանրապետության «Պաշտոնական տեղեկագիր», N16, 2012:
24. Հայաստանի Հանրապետության «Պաշտոնական տեղեկագիր», N17, 2012:
25. Հայաստանի Հանրապետության «Պաշտոնական տեղեկագիր», N20, 2012:

Վիճակագրական նյութեր

26. Տնտեսական վերափոխումները անցումային շրջանում. Տեսություն և արդյունքներ. «Պետական ծառայություն», 1999, 416 էջ:
27. Գյուղացիական տնտեսությունների, առևտրային կազմակերպությունների քանակի և դրանց պատկանող գյուղատնտեսական հողատեսքերի մասին, 2003թ. հունվարի 1-ի դրությամբ, ՀՀ ազգային վիճակագրական ծառայություն, Երևան, 2003թ., էջ 4:
28. Գյուղացիական տնտեսությունների, առևտրային կազմակերպությունների քանակի և դրանց պատկանող գյուղատնտեսական հողատեսքերի մասին, 2006թ. հունվարի 1-ի դրությամբ, ՀՀ ազգային վիճակագրական ծառայություն, Երևան, 2006թ., էջ 4:
29. Հայաստանի սոցիալական պատկերը և աղքատությունը, Երևան, 2006, 139 էջ:

30. Հայաստանի տնտեսական զարգացումներ, 2006 թ., տարեկան զեկույց, 2007, 78 էջ:
31. Հայաստանի Հանրապետության պետական պարտքը: Տարեկան հաշվետվություն, 2006 թ. ՀՀ ՖԷՆ, Երևան, 2007, էջ 63:
32. Բնական պաշարները և շրջակա միջավայրը ՀՀ-ում, Վիճակագրական ժողովածու, Երևան, 2007 թ., 52 էջ:
33. Հայաստանի ժողովրդագրական ժողովածու, Երևան, 2007, 104 էջ:
34. Կայուն զարգացման ծրագիր. ՀՀ կառավարություն, 2008, 316 էջ:
35. ՀՀ-ում պետություն-մասնավոր հատվածների համագործակցության հայեցակարգ. ՀՀ էկոնոմիկայի նախարարություն, 2008, 63 էջ:
36. ՀՀ մարզերը թվերով: ՀՀ ազգային վիճակագրական ծառայություն, 2008, 81 էջ ՀՀ արտաքին առևտուրը 2008թ. ԱՎԾ, 2009:
37. Պարենային ապահովություն և աղքատություն. ՀՀ ազգային վիճակագրական ծառայություն, 2008-2010-2011:
38. ՀՀ մարզերը թվերով: ՀՀ ազգային վիճակագրական ծառայություն, 2010:
39. ՀՀ մարզերը թվերով: ՀՀ ազգային վիճակագրական ծառայություն, 2011:
40. ՀՀ մարզերը թվերով: ՀՀ ազգային վիճակագրական ծառայություն, 2012:

Մասնագիտական գրականություն

41. Ազոյան Վ., ՀՀ գյուղատնտեսության վիճակն ու զարգացման միտումները (ՀՀ գյուղատնտեսության նախարարության նյութեր), 2010:
42. Ավետիսյան Ա., Գյուղացիական տնտեսությունների մասնագիտացման և չափերի օպտիմալացման հիմնախնդիրները ՀՀ ում, ՀՀ գյուղատնտեսության նախարարություն, զեկույց, 2007, էջ 42:
43. Ավետիսյան Ա., Ծպնեցյան Հ., Գյուղատնտեսական վարկերի տոկոսադրույքի սուբսիդավորման անհրաժեշտությունը և սկզբունքը. ՀՀ ԳԱԱ Մ. Զոթանյանի անվան տնտեսագիտության

- ինստիտուտի գիտական հոդվածների ժողովածու, 2008, էջ 242-251:
44. Ավետիսյան Ա., Արիստակեսյան Ա., Գյուղատնտեսության պետական աջակցությունը զարգացած երկրներում, «Գիտելիք», 2008, էջ 237-242:
45. Ավետիսյան Ա., Ծպնեցյան Հ., Գյուղատնտեսական վարկերի տոկոսադրույքի սուբսիդավորման անհրաժեշտությունը և սկզբունքները, «Գիտելիք», 2008, էջ 242-251:
46. Արամյան Վ., Փոխարժեքի արժեքավորումը արտահանման և ներմուծման տեսանկյունից. ՀՀ ԿԲ, 2004, 48 էջ:
47. Բաբայան Է., Բնօգտագործման և բնապահպանության տնտեսագիտական հիմնախնդիրները ՀՀ-ում, Եր., 2006, էջ 76:
48. Բաբաջանյան Ա., Գործունեության տեղեկատվական մոտիվացիոն ապահովումը որպես տնտեսավարման արդյունավետության գործիք. «Գիտելիք», 2008, էջ 264-272:
49. Բատիկյան Ա., Գլոբալացումը և ազգային նորամուծական համակարգերը, «Գիտելիք», 2008, էջ 430-434:
50. Բայադյան Ա., Ֆինանսավիճակագրական բացատրական բառարան, Երևան, 2008, 514 էջ:
51. Բայադյան Ա., Բիզնես (գործարարություն) պլան, Երևան, 2010, 105 էջ:
52. Գևորգյան Ա., Գյուղատնտեսական կոոպերացիա, Անցյալը և ներկան, Երևան, «Տնտեսագետ», 2002, էջ 177:
53. Դավթյան Գ., Ագրարային հարաբերությունների կատարելագործման մի քանի հարցեր, «Ագրոգիտություն» N 9-10, 2006, էջ 400-405:
54. Եղիազարյան Գ., Ոռոգման գիտագործնական կառավարում, Երևան, 2006, էջ 23:
55. Ջեկույց գործատուների ընտրանքային հետազոտության. ԶԺՎԳ «Աստղիկ», 2009, էջ 23:
56. Իսկանդարյան Ա., Ներդրումային միջավայրի բարելավման ուղիները Հայաստանում, «Գիտելիք», 2009, էջ 337-344:
57. Ծպնեցյան Հ., Գյուղատնտեսությունում կոոպերացիայի ձևավորման խնդիրները. Ագրոգիտություն, N 4, 2003, էջ 151-158:
58. Ծպնեցյան Հ., Գյուղատնտեսության ճյուղում ապահովագրության ներդրման խնդիրները: Հայաստանի Հանրապետության

- տնտեսական քաղաքականության արդի հիմնախնդիրները (գիտական հոդվածների ժողովածու), 2003, էջ 375-380:
59. Ծպնեցյան Յ., Գյուղատնտեսության արտադրական ենթակառուցվածքների զարգացումը որպես աղքատության կրճատման կարևորագույն ուղղություն, Հայաստանի սոցիալական միտումները, տեղեկատվական վերլուծական պարբերական, նոյեմբեր 2004, էջ 10-14:
 60. Հախվերդյան Դ., Գլոբալացումը և ենթակառուցվածքները, «Գիտելիք», 2009, էջ 97-104:
 61. Հարությունյան Վ., Խաչատրյան Վ., ճգնաժամ, մակրոտնտեսական վիճակն աշխարհում և Հայաստանում. ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ., 2010, էջ 306:
 62. Հարությունյան Վ., Մակրոտնտեսական ցուցանիշների փոփոխության միտումները և կանխատեսման հիմնախնդիրներն աշխարհում, «Գիտություն», 2010, էջ 19-26:
 63. Հաշվետվություն ՀՀ ԳԱԱ 2009թ. գիտական և գիտակազմակերպական գործունեության հիմնական արդյունքներ. ՀՀ ԳԱԱ հրատ., 2010, 237 էջ:
 64. Հովհաննիսյան Լ., ՀՀ գյուղատնտեսական արտադրանքի ծավալների ավելացման հնարավոր միջոցները ճգնաժամի պայմաններում, «Գիտելիք», 2010, էջ 292-298:
 65. Ղազարյան Է., Ղազարյան Ս., ՀՀ գյուղատնտեսության կառավարման և արտադրության զարգացման տնտեսագիտական հիմնահարցերը, «Հայագիտակ», 2005, 250 էջ:
 66. Ղազարյան Ս., Ղազարյան Է., Տնտեսական քաղաքականությունը և գյուղատնտեսական արտադրության զարգացման հիմնադրույթները, ՏՀԻ, Ժողովածու, գիրք 2, Երևան, 1997, էջ 36-42:
 67. Ղազարյան Ս., Ղազարյան Է., Փաշինյան Ա., Գյուղացիական տնտեսությունների հեռանկարային զարգացման հիմնախնդիրները ՀՀ-ում, «Գիտելիք», 2008, էջ 206-211:
 68. Ղազարյան Ս., Սամիկոնյան Յ., Գևորգյան Վ., ՀՀ գյուղատնտեսական արտադրության մասնագիտացման նպատակահարմար ուղիները, «Գիտելիք», 2008, էջ 211-220:
 69. Ղազարյան Ս., Ղազարյան Է., Փոքր և միջին ձեռնարկատիրության զարգացման հիմնահարցերը Մ. Քոթանյանի անվ.

- տնտեսագիտության ինստիտուտ, հանրապետական գիտաժողովի նյութեր, «Գիտելիք», 2009, էջ 12-16:
70. Ղազարյան Ս., Սկրտչյան Յ., ՀՀ գյուղատնտեսության հողային ֆոնդի շարժընթացը և արդյունավետ օգտագործման հիմնախնդիրները. «Գիտելիք», 2009, էջ 369-375:
 71. Ղազարյան Ս., Ղավթյան Գ., Գյուղատնտեսության զարգացման մի քանի հարցեր և դրանց իրականացման ուղիները. «Գիտելիք», 2009, էջ 376-382:
 72. Ղազարյան Ս., Ֆինանսատնտեսական ճգնաժամի ազդեցության մեղմման միջոցառումները ՀՀ գյուղատնտեսության ոլորտում, «Գիտելիք», 2010, էջ 307-313:
 73. Ղարիբյան Գ., Խուրշուդյան Ա., Չեռնարկության շահագրգիռ կողմերի դիմամիկ հավասարակշռումը, «Ֆինանսներ և էկոնոմիկա», 2003, էջ 14-15:
 74. ճուղուրյան Ս.Գ., Ֆինանսական վերահսկողություն ագրոբիզնեսում, N6, Երևան 2011:
 75. Մակլին Ա., Օքսֆորդի բառարան, քաղաքագիտություն և քաղաքականություն, Եր..«Գիտանք», 2003, 592 էջ:
 76. Մակրոտնտեսական կարգավորում. Չեռնարկ, Եր. «Տնտեսագետ», 2002, 480 էջ:
 77. Մանասերյան Թ., Միջազգային նոր համակարգ, հիմնահարցեր և զարգացումներ. «Նահապետ», 2002, 204 էջ:
 78. Մարկոսյան Ա., Տնտեսական անվտանգության հիմնախնդիրները. Մեթոդաբանություն և արդյունքներ. «Նորավանդ», 2005, 250 էջ:
 79. Միրզոյան Ա., Ինչպես ծախսել փողը ֆինանսական ճգնաժամի պայմաններում. «Ֆինանսներ և էկոնոմիկա», N6-7, 2009, էջ 16-18:
 80. Ներսիսյան Կ., Մրցակցությունը և նրա գործելու առանձնահատկությունները, «Ագրոգիտություն», N 12, 2005, էջ:
 81. Ոսկանյան Ա., Սարուխանյան Ռ., Կոոպերացիան որպես արտադրատնտեսական հարաբերությունների կատարելագործման միջոց, «Ագրոգիտություն», N5-6, 2007, էջ 228-231:
 82. Սարգսյան Վ., Շրջակա միջավայրի պահպանության և բնական ռեսուրսների օգտագործման արդյունավետ կառավարման

- հիմնախնդիրները ՀՀ-ում, դոկտորական ատենախոսության սեղմագիր, Եր., 2009, 41 էջ:
83. Սարիճյան Ռ., Տնտեսական վերափոխումները անցումային շրջանում. Տեսություն և արդյունքներ, «Պետական ծառայություն», 1999, 416 էջ:
 84. Սարգսյան Վ., Հայաստանի Հանրապետության գյուղատնտեսության էկոլոգատնտեսագիտական հիմնախնդիրները, թեկնածուական ատենախոսության սեղմագիր, 2008, էջ 246:
 85. Սուվարյան Յու., Ռազմավարական կառավարում, մեթոդաբանությունը և արդի հիմնախնդիրները. ԵրԺՏԻ, «Տնտեսագետ», 1996, էջ 121:
 86. Սուվարյան Յու., Մենեջմենտ. «Տնտեսագետ», 2002, 560 էջ:
 87. Սուվարյան Յու., Չոբանյան Մ., ՀՀ տարածքային կառավարման արդյունավետության բարձրացման ուղղությունները: ՀՀ ԳԱԱ Մ. Քոթանյանի անվան տնտեսագիտության ինստիտուտի գիտական հոդվածների ժողովածու, 2007, էջ 164-169:
 88. Սուվարյան Յու., Չոբանյան Մ., ՀՀ տարածքային կառավարման արդյունավետության բարձրացման ուղղությունները. ՀՀ ԳԱԱ Մ. Քոթանյանի անվ. տնտեսագիտության ինստիտուտի գիտական հոդվածների ժողովածու, 2007, էջ 164-169:
 89. Аганбекян А., Кризис: беда и шанс для России. М., "Астрел", 2009, 285 стр.
 90. Армения может стать транзитной страной (из зарубежной прессы). "Деловой Экспресс", Ер., N30, 2009.
 91. Атаманчук Г., Теория государственного управления: Курс лекций, 4-ое изд., М; "Омега - А", 2006, 584 стр.
 92. "Большая книга по экономике" /пер. с немец., В.Годфрида. М.: ТЕРА, 1997, с. 110.
 93. Вебер М., Избранные произведения. М., "Прогресс", 1990, 804 стр.
 94. Власов М., Инвестиции целевых комплексных экономических программ. Автореферат кандидатской диссертации, Екатеринбург, 2004, 34 стр.
 95. Водянков В.Т., Судник Д.Ю. "Экономическая оценка инвестиций в агропромышленном комплексе". -М., ЮРКНИГА, 2004, с. 200.

96. Глазьев С., Политика социальной справедливости и экономического роста. М., "РЭЖ"ъ 2005, 101 стр.
97. Глушкова В., Макар С., Экономика природопользования. Учеб. Пособие. М, "Доктрина", 2005, 448 стр.
98. Гренберг А., Основы региональной экономики. "ГУ-ВШЭ", 2004, 495 стр.
99. Давтян Г.В., Шахназарян Б.А., Проблемы создания пригородного продовольственного подкомплекса, "Агрогитутуиун", 2009, N7-8.
100. Жуков Е., Ипотечный кризис в США и его социально-экономические последствия. "Финансы", N4, 2009, стр. 60-63.
101. Ильин С.С., Бабков А.М. "Крестьянское (фермерское) хозяйство и рынок (20-ые годы и современность)". -М., 1996, с. 268.
102. Казарян С., "Эффективность интенсификации животноводства в условиях научно-технического прогресса". Изд. "Айастан", 1985, 302с.
103. Казарян С., "Аграрная наука Армении на подъеме" /ж. АПК: "Производство и управление". -М., 2004.
104. Казарян Э., "Основные вопросы управления производственной функцией аграрной науки". "Известия аграрной науки" – международный журнал. Тбилиси, 2004.
105. Ким Сэнг, 1001 способ мотивации. Пер. с англ. М., "Росмэн-пресс", 2004, 190 стр.
106. Ключик В., Интеграция и дезинтеграция в АПК в странах СНГ. "Экономика с/х предприятий", N6, М., 2009, стр 7-9
107. Комлев Е. Б. Анализ конкурентоспособности товаров // Москва, Наука, 2000, - N3. – с. 45-59.
108. Конкуренция и антимонопольное регулирование: Учебное пособие для вузов/СБ. Авдашева, и др.; Под ред. А.Г. Цыганова. – М.: Логос, 1999,–368 с.
109. Ламбен Жан-Жак, Стратегический маркетинг. Европейская перспектива. Пер. С французского. – СПб.: Наука, 1996. – 589 с.

110. Лемов В., Потребительская кооперация как фактор развития мелкотоварного производства. "Аграрная наука", N1, М., 2010, стр. 3-7.
111. Мусеева Н.К. Анискин Ю.П., Современное предприятие: конкурентоспособность, обновление. В 2-ч – М.: Внешторгиздат, 1993.
112. Новиков В., Интеграция сельхозтоваропроизводителей с перерабатывающими предприятиями АПК // Экономика, управление. –1996. N11. –с. 14-20.
113. Пирадова Н.В., Табачный Е.М. Оценка конкурентоспособности продукции // Наука. – 1993. – N1. – с. 133-140.
114. Портер М., Международная конкуренция: Пер. С англ. / Под ред. И с предисловием В.Д. Щетинина. –М.:Международные отношения,1994. – 896 с.
115. Серова Е.В., Аграрная экономика: Учебник для студентов экономических вузов, факультетов и специальностей. – М.: ГУ ВШЭ, 1999. – 480 с.
116. Смит А., "Исследования о причинах и природе богатства народов". -М., 1962, с. 9, 326, 33-333.
117. Ткач А., Сельскохозяйственная кооперация. Учебное пособие, "Дашков-Ко", М., 2006, 431 стр.
118. Цпнецяг Г., "Совершенствование деятельности производственных инфраструктур как одно из важнейших условий развития органического сельского хозяйства" /Материалы XIII международного симпозиума, книга 1, "Нетрадиционное растениеводство: экология и здоровье", г.Алушта, 2004, с. 129-131.
119. Цпнецяг Г., "Развитие малого и среднего предпринимательства как один из важнейших компонентов дальнейшего совершенствования инфраструктуры аграрного сектора Республики Армения" /Известия аграрной науки. Тбилиси – 2005, том 3, с. 141-144.
120. Armenia. "Overview of Recent Development and Reform Priorities". WB, October 21, 1994, 43p.
121. P.J., Hopkin J.A., Baker C.B., "Financial Management in Agriculture". Forth Edition, Danville: IPP, 1988.
122. Blobaum R., Behar H., "Organic Agriculture 101. Midwest Organic and Sustainable Education Service", La Crosse, WI, 2006.
123. Csaki C., Nash J., "The Agrarian Economics of CEEC and CIS: Situation and Perspectives". 1997. Washington: World Bank, 1997. p. 11.
124. Fock A., Weingarten P. Wahl O., Prokopiev M., "Russian's Bilateral Agricultural Trade, Russian's Agri-Food Sector". Towards Truly Functioning Markets Kluwer Academic Publisher, 2000.
125. Gibbons John H., "Technology and the American Economic Transition: Choices for the Future". Washington, 1988.
126. Gyulkhasyan M., Grogoryan Y., Petrosyan A., Hakobyan A., Macartney J., "Armenia, the Report of the Working Group on Crop, Fruit and Vegetable Production". Yerevan, Armenia, pp. 6-8, June 2001.
127. James P.Hourk, "Elements of Agricultural Trade Policies". University of Minnesota, Waveland Press, 1992.
128. Johnsen D. Gale, "World Agriculture in Dissaray". London: Macmillan Press LTd, 1991.
129. Krugman P., Obstfeld M., "International Economics, Theory and Policy". N 4, Harpecollins, 1994, 573 p.
130. Lewis W.A., "The Theory of Economic Growth". N.V. 1953. p. 402.
131. Peter H. Lindert, "International Economics". IRWIN. USA, 1991.
132. Sylvia Ehrhardt, Michael Straus, "Oraganic Agriculture in Armenia". pp. 3-4, 2002.
133. "The State of Armenian Agriculture: Alpha Plus Consulting, Prepared for Friutful Armenia Project", a Quantative and quailtative analysis, Yerevan, 2006.

Ա. Յ. ԲԱՅԱԴՅԱՆ

**ՀՀ ՊՅՈՒՂԱՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԱՐՏԱԳՐՈՒԹՅԱՆ
ՉԱՐԳԱՅՄԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԳԻՐՆԵՐԸ ԵՎ
ԳՐԱՆՅՆ ԼՈՒԾՄԱՆ ՈՒՂԻՆԵՐԸ**

Հրատարակչության խմբագիր՝ Ա. Հովակիմյան
Էջադրումն ու ձևավորումը՝ Մ. Համբարձումյանի

Հրատ. պատվեր № 429
Թուղթը՝ «օֆսեթ»: Չափսը՝ 60×84 1/16:
Ծավալը՝ 9 տպ. մամուլ: Տպաքանակը՝ 100:

Տպագրված է «Էդիթ Պրինտ» ՍՊԸ տպարանում: